

600 Ft

2022-04
LX. évfolyam

Életünk

2022-04

SZERZŐINK:

irodalmi, művészeti és kritikai folyóirat

Alexa Károly (1945), Egyházashetye-Budapest ■ Bene Zoltán (1973), Szeged ■ Boross Péter (1928), Budapest ■ Debreczeny György (1958), Budapest ■ Fábíán László (1940), Zsennye-Budapest ■ Fenyvesi Ottó (1954), Lovas ■ Hortobágyi Endre (1941–1998) ■ Kovács István (1945), Salföld ■ Kulin Ferenc (1943), Szent István telep ■ Saitos Lajos (1947), Székesfehérvár ■ Sarusi Mihály (1944), Balatonalmádi

Ezt a számunkat Hortobágyi Endre munkáival illusztráltuk.

ÉLETONK

TARTALOM

Európa csak az európaiaké lehet ■ Boross Péter és Kulin Ferenc beszélgetése / 1

SAITOS LAJOS ■ versei / 38

FÁBIÁN LÁSZLÓ ■ Egy fa talányos muzsikája – A Hortobágyi Endre-albumról szólva / 44

SARUSI MIHÁLY ■ Pomeriumi jegyzetek III. / 48

FENYVESI OTTÓ ■ Lírai bűbáj: Elveszve (vers) / 58

BENE ZOLTÁN ■ Tisztázatlan kérdések (regényrészlet) / 59

DEBRECZENY GYÖRGY ■ versei / 67

KOVÁCS ISTVÁN ■ Mozaik-képek az Eötvös Kollégiumról és

Tóth Gábor igazgató úrról (emlékezés) / 71

ALEXA KÁROLY ■ 2022 és – mi az – ami utána következik? (esszé) / 78

A FOLYÓIRAT KIADÁSÁT
AZ EMBERI ERŐFORRÁSOK MINISZTERIUMA ÉS A NEMZETI KULTURÁLIS ALAP
TÁMOGATTA

ÉLETÜNK

Irodalmi, művészeti és kritikai folyóirat • LX. évfolyam

Kiadja: Berzsényi Dániel Könyvtár – Szombathely MJV Önkormányzata • Felelős kiadó:
Dr. Baráthné Molnár Mónika, tel.: 94/513-530, mobil: +36-30/953-2300 • Főszerkesztő: Alexa
Károly, e-mail: karoly.alex@gmail.com, tel.: 06-30/583-0302 • Előfizetésben terjeszti: BDK
9700 Szombathely, Dr. Antall József tér 1., Tel.: 94/513-537; elofizetes@bdk.hu • Előfizetési
díj egy évre: 6800 Ft, egyes számok ára: 600 Ft, dupla számok ára: 1200 Ft. Megjelenik havonta,
460 példányban. • Nyomdai előkészítés, nyomtatás: Papírmanufaktúra Kft. • ISSN–0133–4751

Európa csak az európaiaké lehet

BOROSS PÉTER ÉS KULIN FERENC

BESZÉLGETÉSE

Sorsom szerencsés véletlenének tartom, hogy 1998 és 2002 között – tehát az első FIDESZ kormány ’regnálásának’ időszakában – amikor Boross Péter Orbán Viktor miniszterelnök úrnak, én pedig Mádl Ferenc köztársasági elnök úrnak voltam a főtanácsadója – szinte minden héten leülhettem beszélgetni vele. Az Országház főemeletének délnyugati szárnyában voltak a szobáink, s ennek a könnyen áthidalható távolságnak is köszönhető, hogy rendszeresen meglátogathattam őt. Miután az első parlamenti ciklus utolsó fél esztendejében – Antall József halálát követően – ő volt az MDF-KDNP-FKgP-koalíció miniszterelnöke, én pedig az MDF frakcióvezetőjeként ténykedtem – társalgásaink során elsősorban a közügyeket elemeztük. Csaknem két évtizeddel később – 2014-ben – egy több órányi időtartamú, magnetofonszalagon rögzített interjúban idéztük fel és egészítettük ki az egykori kor-diagnózisunkat, majd a közelmúltban tettük mérlegre: mi az, amit abból ma is időszerűnek érzünk.

Kulin Ferenc: *Felsorolom azokat a kérdéseket, amelyek bennem az elmúlt években – hosszú beszélgetéseink során megfogalmazódtak, és azt javaslom: kezdjük azzal, amit – azok közül – a legfontosabbnak tartasz.*

Boross Péter: Lássuk!

Többször mondtad már, hogy ha lenne időd és türelmed hozzá, akkor írnál. Kíváncsi vagyok: miről? Gondolom nem az írás szenvedélye, inkább a közlés kötelességtudata motivál.

Az első világháborúról kezdtem írni.

Tehát nem a rendszerváltozásról!

Ezek összefüggenek! Elsősorban az foglalkoztatott: hogyan és miért történhetett, hogy két világháborút is megéltünk, de egyik sem az európai erőviszonyok szerint alakult. Mindkét esetben a tengerentúlról döntötték el földrészünk sorsát. Megálltam 1940-nél, hogy végre világos legyen: ki mindenkit terhel a zsidókkal való bánásmód felelőssége, hol és kik követték el a legsúlyosabb háborús bűnöket. Nálunk ugye később megpróbálták elhithetni a néppel, hogy a németek által megszállt országok közül mi voltunk a nácik leghűségesebb csatlósai.

Nos, nemcsak az a kérdés, hogy mennyiben volt szükségszerű és mennyiben védhetetlen a magyar közigazgatás, meg a csendőrség és a rendőrség szerepe, hanem az is mérlegelendő, hogyan reagált a többi 'csatlós' Hitler ajánlataira. Ha a válaszokat keressük, nagyon precíznek kell lennünk!

Én végigkérdeztem felnőtt embereket, vajon tudják-e, ki volt a Laval, ki volt Mosley? Fogalmuk sincs. Degrelle?¹ Ez volt a belga Szálasi. És ott volt Quisling² talán a legundorítóbb, legbetegbb lelkületű norvég politikus, aki előbb eszelős kommunista, Sztálin rajongó híve, majd Hitler feltételek nélküli kiszolgálója volt.

Miután rá kellett döbbenem, hogy mindkét háború végkifejletét a tengerentúrról döntötték el, azaz a mi sorsunk sem az európai erőviszonyok szerint alakult, megálltam 1940-nél. A következő esztendőök feldolgozásához több előkészületre van szükségem. Az osztrákok behódolásáról még csak tudunk, de hogy Hollandiában milyen százezres tüntetés köszöntötte Hitlert, arról kevés forrást ismerünk. Hogy az SS-hadosztályok hogy álltak fel ezekben az országokban, hogy milyenek voltak a 'Viking', a 'Charlemagne', a francia SS hadosztály 'születési' körülményei, nos, bevallom, ezekről én magam sem tudtam eleget. Azért álltam meg az írással, mert – miként mondtam – rájöttem, hogy itt precízebb ismeretek kellenek. Annyit látok, hogy tengerentúrról avatkoztak ebbe a kontinens ügyeibe, és nem volt egy 'kontinentális' Monroe³, aki azt mondta volna, hogy amiként Amerika az amerikaiaké, Európa csak az európaiaké lehet. Ha az Osztrák–Magyar Monarchia és Németország nyeri meg az első világháborút, ez megtörténhetett volna. És persze nem lett volna Hitler, nem jöttek volna be a szovjetek, márpedig Amerikának mindkét 'szereplőre' szüksége volt ahhoz, hogy aztán bevonulhasson Európába. Nem valószínű, hogy a tengerentúl ne figyeltek volna fel arra, hogy amikor a szudéták tüntettek, és a cseh csendőröket bevetették ellenük, akkor Hitlernek volt egy nyilatkozata, amely szerint „egy önérzetes nagyhatalom nem tűrheti, hogy határain túli véreit véres atrocitások érijék.” Washingtonban számíthattak arra, hogy egyszer majd Putyin is valami hasonlót fog mondani...

Engedj meg itt egy közbevetést! Miután én a XIX. századdal többen foglalkoztam, mint a XX.-kal, hadd utaljak egy mély összefüggésre Nyugat-Európa magyarokról alkotott képe, illetőleg a XX. századi Amerikának egész Európához fűződő viszonya között. Kovács Endre az egyik könyvében⁴ az 1848/49 utáni Magyarországnak a korabeli francia sajtó által elvégzett analizisét ismerteti, s különös figyelmet fordít a magyarellenes politikai indulatokat tápláló publicisztikai írásokra.⁵ Döbbenetes, hogy mit összehazudoztak rólunk, és mennyire rászervezték az egész sajtót, hogy lejárássák, kompromittálják a magyar emigráció törekvéseit, s hogy lehetetlenné tegyék, hogy hitele legyen a reformkorunk ethosát őrző és tovább vivő politikai gondolkodásnak. Arról tudtam már, hogy később, a XX. század '20-as éveiben szervezkedő kommunista baloldal hogyan támadta a konzervatív nemzeti magyar törekvéseket az osztrák sajtóban, de az évtizedekkel korábban megjelent francia lapok Magyarországot lejárató csúsztatásai, hazugságai és indulatos vádaskodásai arra figyelmeztettek, hogy ez a fajta – máig nyo-

mon követhető – magyarellenesség sokkal mélyebben gyökerezik a baloldali nyugati szemlési-politikai életben, mint azt korábban gondoltam.

Ennyit most erről. Azt javasolnám, hogy a beszélgetésünk végén térjünk vissza erre a kérdéskörre. Arra tudniillik, hogy a bennünket támadó-kirekesztő nyugati média természetesen hogyan függhet össze az egykori és a mai Amerika – Európa viszonytal. Vagy – ahogyan Te vetted fel a kérdést – miért nem volt „egy ’kontinentális’ Monroe, aki azt mondta volna, hogy amiként Amerika az amerikaiaké, Európa csak az európaiaké lehet?” Tehát mi az oka annak, hogy „a természetes erőviszonyok nem érvényesülhettek.” De minderről majd később!

Ha egyetértesz a javaslatommal, előbb a közelmúltunk és a jelenünk felől közelítsünk a múlthoz. Azaz a Te történelmi szerepedről, konkrétan az Antall- és az Orbán-kormányban szerzett tapasztalataidról és élményeidről faggatnának. És persze arról, hogy milyen konkrét kérdések foglalkoztatnak. Hogy melyek azok, amelyekről szívesebben beszélsz, s melyeket tartod kevésbé fontosnak, azt Te döntöd el. Voltak-e vitáid Antallal? Miről? Milyen hatásúak voltak ezek? Hogyan hatottak Rád az ő érvei, s hogyan a Te érveid őrá? Ezek olyan kérdések, amelyekről szerintem akkor is fontos lenne, hogy maradjon valami – úgymond – az utókornak, ha sokáig nem voltak publikusak. Megyek tovább. Hogyan láttad az MDF belső viszonyait, meghatározó figuráit, személyiségeit?

Hadd jegyezzem meg – mert ezt saját emlékeimből tudom –, hogy erős gyanakvással és ellenérzésekkel fogadtunk Téged. Mindenféle mendemonda terjedt arról, hogy Te voltál a III/III-as főnök, és rákényszerítetted magad Antallra, és a többi, és a többi. Azt, hogy miket beszéltek, beszéltek rólad, azt valószínűleg nem tudad, de hogy volt egyfajta bizalmatlanság Veled szemben, azt nyilván tapasztaltad. Megyek tovább. Volt-e Antallnak ’nem nyilvános’ véleménye az MDF-ről és a kisgazdákról, illetve a kereszténydemokratákról? Én néhány kritikus helyzetben tett megjegyzéséből következtethetem arra, hogy személyes ítélete nem mindig volt azonos kormányfőként megfogalmazott véleményével, de egy mélyebb korszakelemzésben látni és láttatni is szeretném az ilyen típusú ellentmondásoknak az okát és hátterét. Biztos vagyok benne, hogy tudsz ebben segíteni. És persze volna még egy csokorra való kérdésem, de itt megállok és megkérdézem, mit szólna az eddigiekhez.

Valamikor ’89 őszén, szeptemberben, nem tudom, mikor a kereszténydemokraták hirdettek egy gyűlést, én elmentem oda. De a hátsó sorba ültem. Aztán egyszer csak megjelent Antall, akit szintén meghívtak, és mondott valamit. Kifelé jövet megvártam, és beszélgettünk. Mint régi barátomnak, szemrehányást tettem neki, mondván, hogy mit keres a ’népi baloldali paraszt pártban’ (ti. az MDF-ben), amelyiknek – én akkor úgy láttam – a reformkommunista Pozsgai Imre áll az élén. Ha egyáltalán lesz belőlük valami – mondtam neki –, ők adják a hatalomváltás első generációját, akiket aztán mindig lefejez a történelem.

*Am később, amikor – Antall halála után – Téged jelöltünk miniszterelnöknek, Pozsgay melléd állt.*⁶

Ez kétségtelen. Nos, Antallal én tényleg személyes, baráti kapcsolatban voltam, és még '87-ben (vállalati vezetőként) még egy Kós Károly szobor ügyében döntő kuratóriumban is együtt voltunk. Ez a kuratórium hozott össze bennünket. Rajta keresztül ismertem meg Göncz Árpádot is – akiben aztán mindketten óriásit csalódtunk – mert Antall akkor még nagyon kedvelte. De fontosabb ennél, hogy egyre gyakrabban megpróbált bevonni a politikába.

Csak egy zárójeles megjegyzést tennék. Hasonló volt az én kapcsolatom is Göncz Árpáddal. Akkor ismertem és kedveltem meg (1989-ben), amikor ő az Írószövetség elnöke, én pedig az akkor induló írószövetségi hetilap, a Magyar Napló főszerkesztője voltam, és kéthetenként együtt ebédeltünk a Bajza utcai székházunkban. Majd akkor ábrándultam ki belőle, amikor – immár köztársasági elnökként – vagy túllépett alkotmányos hatáskörén, vagy alávetette magát liberális párttársai akaratának. De ez a két dolog nyilvánvalóan nem is független egymástól.

A rendszerváltozás történetének legsúlyenteljesebb eseményei közé tartoznak az ő 'határsértő' akciói és gyáva megfutamodásai is. Az előbbieket példázza az az eset, amikor – még 1990 őszén – a virginiai egyetemen tartott előadásában Európára nézve károsnak és veszélyesnek minősítette a két Németország egyesülését⁷ s ezzel – törvénytörő módon – szembement a kormány külpolitikájával; és az is, amikor – ezúttal is alkotmányellenesen – kétségbe vonta a miniszterelnök jogát a rádió- és televízióelnökök kinevezésének és visszahívásának kezdeményezésére. A 'megfutamodás' szóval pedig a médiaháborúnak egy szerencsétlen epizódjára utalok. Egy alkalommal ugyanis felajánlotta nekem, hogy segít közvetíteni köztem és az SZDSZ-es párttársai között a médiatörvény vitája során kirobbant pártpolitikai konfliktusok feloldásában, majd – négy szemközt – 'érfiasan' bevallotta, hogy nincs hatása radikálisan liberális barátaira.

Ez fontos adalék Göncz portréjához, de folytatnám az Antallhoz kötődő emlékeimmel.

Egyszer azt mondta, hogy nincs kit elküldenie arra a nemzetközi vitára, amit a Béla király úton rendeztek a készülő önkormányzati törvényről. Nem tenném-e meg, hogy az ő nevében elmenjek oda. Hát én nem voltam tag, de nyugdíjas lévén ráértem, tehát igent mondtam, pedig még a vitaanyagot se kaptam meg. Ott mindenki locsogott, ahogy az lenni szokott. Már ott érződött az a nagyon erős teoretikus hajlam valamiféle eszményi demokrácia megteremtésére. Hogy ezekkel a teóriákkal nem lehetett volna kormányozni, az nem számított. Végighallgattam ezt a vitát és eljöttem. Egy másik alkalommal egy területfejlesztési előadást tartott egy pofa a Belügyminisztériumban a leendő ellenzéki pártoknak. Antall akkor megint felhívott telefonon, hogy nem tud kit küldeni. Nem tenném-e meg, hogy megint elmegyek?

Ezt is vállaltam. Aztán szünetelt a kapcsolatunk, jött a vad harc a győzelemért. Ebből teljesen kimaradtam. Hozzá kell tennem, hogy '90-ben 62 éves vagyok. A feleségem hallani sem akart arról, hogy bármiféle politikai szerepet vállaljak.

Ez teljesen érthető volt. És akkor megalakult a kormány. Fogalmam sem volt arról, hogy kikből.

'90-ben?

'90-ben. Igen, május végén Antall (minden telefonszámon megvolt neki, a balatoni is) föl hív telefonon, hogy most van szabadideje és nagyon fontos ügyben szeretne beszélni velem. Mondom neki – ez egy szombati nap volt –, hogy egy szál gatyában Balatonakaliban vagyok éppen. Vasárnap feljöttem, hétfőn bementem hozzá. Ahhoz a miniszterelnökhöz, aki létrehozott egy kormányt olyan emberekből, akiket vagy egyáltalán nem, vagy csak 20 éves korában ismert korábban. Mások tanácsára válogatta össze a csapatát, s ezért nem is csodálkozhatott, hogy máris minden oldalról támadják.

Milyen érvekkel?

Hát például azért, mert egy Népszínház utcai ügyvédet nevezett ki igazságügyi miniszternek.⁸ Nyilvánvalóan magas egyetemi körökből jött ez a szemrehányás. Aztán a Mádl Feri miatt, mert „hogyan lehet rábízni egy nemzetközi jogászra a vízügyet, ami tele van nagyon bonyolult gyakorlati kérdésekkel.” Akkor ott több mindent elmondott, ami a bizonytalanságának oka volt. Komoly kihívást jelentett számára, hogy a legközelebbi munkatársait is csak most, a kormányüléseken, később magánbeszélgetésekben ismerhette meg.

Fiatalok jöttek az MDF-ből, én sem ismertem őket. Antall például Bod Péter Ákost említette. Biztos vagyok benne, hogy ma nem őt ajánlaná a figyelmembe...

Be kell vallanom, Bod karrierjének romboló hatása a nemzeti-konzervatív táboron belül a „lelkemen szárad”. Amikor az MDF alelnökeként felkértem, hogy vegyen részt a gazdasági kabinetünkben készülő szakmai program kidolgozásában, sem azt nem gondoltam, hogy – miként egy későbbi tanulmányában utalt rá –⁹ a magyar népet alkalmatlannak tekinti a vállalkozói szellem elsajátítására,¹⁰ sem azt, hogy politikusi szerepvállalásait az Orbán Viktorral szemben zsigeri gyűlölet fogja motiválni. Egyszerűen semmi jelét nem fedeztem fel a későbbi megnyilatkozásaiban eluralkodó egocentrizmusának és Nyugat-imádatának. Hozzáteszem: ugyanezt mondhatom Jeszenszky Géza és Pálincás József politikusi karakteréről is. Ma úgy látom, hogy mivel Antall erről az oldalukról még nem ismerhette őket, halála után – mind a mai napig – megpróbálják az ő taktikai megfontolásokból tett Nyugat-barát nyilatkozataival szentesíteni a kóros 'atlantizmusukat'. És mindez arra figyelmeztet, hogy az antalli örökség vállalóinak nemcsak külső ellenfelekkel kellett és kell megbirkóznia!

Mindez igen tanulságos. De nem vonatkoztatható pl. Kádár Bélára. Őröla tudtam, hogy kicsoda, mert az írásából ismertem, és volt egy közös 'akciónk' is. Antall még '89-ben a múzeumi irodájába hívott össze néhányunkat azzal a javaslatlall, hogy lépünk be egy párizsi emberjogi szervezetbe. Őt foglalkoztatták az emberi jogi kérdések, mert lelkiismereti problémát jelentett számára az is, hogy tulajdonképpen semmit nem lehetett kezdeni a múlt bűneivel, mert az igazságszolgáltatásnak sem a szakmai, sem a politikai feltételei nem voltak adva. Ne feledjük, nemcsak a szovjetek szemében, hanem nyugaton is Horn Gyula volt a legnépszerűbb politikus.

Erről nekem is voltak tapasztalataim. Nemcsak a volt bonni nagykövetségünk, Horváth István könyve¹¹ közöl e tárgyban figyelemre méltó dokumentumokat, de a médiaügyekben folytatott tárgyalásaim során is meggyőződhettem arról, hogy Hornnak az üzleti körökben is kikezdhethetlen tekintélye volt. S noha tudom, hogy ezzel gyanús alakká teszem magam, 'be kell vallanom', hogy – az ő kezdeményezésére – személyes kapcsolat is volt vele. Első ízben akkor, amikor az MDF engem delegált a 90 elején megrendezett filmszemle zsűrijébe, amelynek ő volt az elnöke. Legalább egy tucatnyi filmet kellett volna egymás mellett ülve végignéznünk, de ő többnyire a büfében tartózkodott, s csak a szünetekben volt módunk társalogni, amikor is meg-meghívott egy-két röviditalra, hogy 'oldott' légkörben meséljem el neki: miről is szólt az általam végignézett versenyfilm. Az volt a kínos, hogy a 'fesztivál' végén – mint zsűrielnöknek – neki kellett a győztesek rangsorolását indokolnia, ezt viszont csak úgy tudta megtenni, hogy 'tollba mondtam' neki a saját véleményemet. A másik együttlétiünknek is ő volt a kezdeményezője. A számára kudarccal végződött képviselő-választások után (még az új kormány megalakulása előtt) minden pártnak képviseltetnie kellett magát a Havel elnök által elnökölt poszsonyi Pentagonale-értekezleten, s miután az MDF-nek még nem volt a költségvetésében kellő anyagi fedezete egy ilyen kiküldetéshez, s Antall mint alelnököt engem delegált maga helyett, Horn felajánlotta, hogy az ő kocsjába üljek. Ezúttal nem volt 'mámoros', viszont meglepő nyíltsággal osztotta meg velem a véleményét az ország kül- és belpolitikai esélyeiről, s még inkább meglepő őszinteséggel bírálta a saját pártját, s biztatott, hogy vegyem komolyan az MDF 'történelmi lehetőségeit.' Summa summarum, akkor egy pillanatig sem éreztem úgy, hogy egy 'pufajkással' beszélgetek. Miután az elmúlt évtizedekben drámaírással is foglalkoztam, fél is merült bennem, hogy írnom kellene egy olyan színművet, amelyben Horn nemcsak 'véreskezű' kommunistaként, hanem a hazánkat 1989-ben háborúval fenyegető Ceauşescuval szemben a nemzeti érdekeinket védelmező, és a magyar–amerikai illetőleg a magyar–német kapcsolatok lehetőségét kiaknázó külügyminiszterként is megjelenik.

Mert úgy gondolom, a történésznek nemcsak egy személyiség "összetettségét" kell elemeznie, de egy politikus-szerep geopolitikailag detemerniált ellentmondására is választ kell találnia. Azt a rejtélyt kell megfejtenie: mivel magyarázható, hogy az USA 'az egyik kezével' egy kommunista diplomata jobbát szorongatja, miközben arra törekszik, hogy ne csak a posztszovjet térség országait, hanem egész Európát hermetikusan elszigetelje

az újjászerveződő orosz birodalomtól. A kommunista Horn az én szememben tipikus példája annak a jellegzetesen magyar politikus ős-típusnak, amelyik egyszerre akar megfeladni a szembenálló nagyhatalmak érdekeinek. Az ő esetében persze már nemcsak taktikus lavírozásról van szó, hanem a szerepzavarból fakadó, személyiségét roncsoló skizofréniáról is. De nem mindegy, hogy ennek a bonyolult jelenségnek csak az ún. 'jobboldali' kampánypsichózis erősítését szolgáló mozzanatait tartjuk-e számon, vagy megpróbáljuk – immár történelmi távlatból – mérlegre tenni valamennyi összetevőjét. Talán bizonyítható lesz, hogy az ő esetében is ugyanazon kétszínű amerikai külpolitikai doktrína hatásainak a belső ellentmondásairól van szó már ekkor is, amely majd a rendszert váltó elitünket megtévesztő szeretetteljes elnöki gesztusok és az USA – bennünket cserben hagyó – pénzügyi adminisztrációjának intézkedései között fészül.

Most én javaslom, hogy erre a problémára majd később térjünk vissza! Már csak azért is, mert a Magyarország – USA-viszony kétértelműnek bizonyult rendszerváltozás-kori története nem érthető annak a diplomáciai eseménynek a felidézése nélkül, amelynek – Antall mellett – én is a részese voltam.

Egyetértek Veled. Csak annyi megjegyzést tennék, hogy amit Kádár Béláról mondtál, arra a későbbiekben visszatérnék. Most viszont nem halaszthatom el az alkalmat, hogy ennek a 'diplomáciai eseménynek' a részleteire rá ne kérdezzek.

Rendben. Tudhatod, hogy 90' őszén Antallal együtt mentünk ki Washingtonba. Az ő Bush-sal (az öreg Bush-sal) 'lebonylított' találkozásáról – mint sikersztoriról – akkor is, azóta sok tájékoztató-elemző írás született. Én viszont mindmáig nem 'pletykáltam' arról, mi történt az FBI elnökével folytatott megbeszélésünkön. Csak a lényegét mesélem el. Az FBI elnöke azt kérte, hogy akik Amerikában magyar ügynökök voltak, azoknak az anyagát adjam át.

Amerikában voltak magyar ügynökök?

Már hogyan lettek volna?! Én azonban azt válaszoltam, hogy ezt 'most' nem tudom megtenni, de ha egyáltalán tárgyalhatunk erről, azt csak a kölcsönösség elve alapján tehetjük. Mondanom sem kell, hogy ezek után 'hideg' fogadtatásban volt részem, s és kurtán-furcsán be is fejeződött a tárgyalásunk. Amikor Antallnak beszámoltam erről, ő fanyar humorral jegyezte meg: ezek után nem sok dolguk lesz velünk. „Miért? Te mit mondtál volna?” kérdeztem. Erre ő: „Természetesen ugyanazt, amit Te.” Efelől persze nem volt kétségem. Az FBI-elnök úr – a kötelező protokollnak megfelelően – még vacsorát adott, de arra ő maga már nem jött el. Ezek után mentem még a CIA elnökéhez, aki – megfjezhetetlen jelentésű mosollyal arcán – azzal fogadott, hogy „nagyon örülünk magának.”

Ó, hát ez óriási! Képletesen azt is mondhatjuk, hogy az egyik 'vendégszobában' Antall tárgyal az öreg Bush-sal, aki minden támogatást megígér Magyarországnak,¹² a másikban Téged próbál „beszervezni” a FBI elnöke. És miután kénytelen konstatálni, hogy az új magyar kormány „titokfőnöke” nem hagyja magát zsarolni, ezzel el is dől: hol lesz a helye Magyarországnak az USA világ-’térképén’!

Szerintem ez már korábban eldőlt. Az én 'intranszignens' viselkedésem legfeljebb csak megerősítette őket abban, hogy még nem jött el az ideje annak, hogy változtassanak a hozzánk fűződő viszonyukon.

Arra vártak, hogy az SZDSZ kerüljön kormányra? Annak alapján, amit a nagykövetség, Palmer nyíltan képviselt az alakuló MDF-fel kezdeményezett találkozóinkon, ezt el tudnám képzelni.

Az önmagában nem lett volna elég. Nekik a nyugatnémeteknek az új Közép-Európában jól láthatóan erősödő befolyásuk jelentette a problémát. És az ő szemükben – azzal, hogy előkészítő szerepünk volt a két Németország egyesülésében – mi gyanús alakok lettünk. És ne felejtjük el, hogy ez a bizonyos „előkészítő szerepünk”, és egyáltalán az NSZK–magyar kapcsolatok elmélyülése nem is a rendszerváltozással, hanem még a szocialista rendszer roskadozásának idején kezdődött.¹³ Addig nem számíthattunk Washington jóindulatára, amíg Kohl kancellárral ápolt kapcsolataink magukban rejtették egy tőlük függetlenül formálódó Új Európa lehetőségét.

Arra gondolsz, hogy nem tűrhették, hogy az ő „szabad piacgazdaságot” képviselő doktrínájuknak riválisa lehessen Bonnban a „szociális piacgazdaság” elvére épülő „rajnai modellje?”

Nyilvánvaló, hogy itt a kapitalizmus kétféle verziója egymással való versengésének is szerepe volt. De nagyobb súllyal esett a latba Washington nagyhatalmi érdeke, amely nem engedhette meg, hogy a Szovjetunió felbomlása után újrendeződő Európa kicsússzon az USA ellenőrzése alól.

De folytassuk ott, ahol félbehagytuk....

Tehát az egyik kérdésed azt firtatta, hogy volt-e köztünk – mármint közöttem és Antall között – ellentét?

Igen, mert a közvélemény szinte semmit nem tud erről.

Komolyabb ellentét nem. Vigyáztam is, mert tudtam, hogy nagyon érzékeny ember. Sokkal érzékenyebb volt, mint amilyennek látszott. Mint amit feltételeztek róla. Sokan azt hitték, hogy ő egy Savanyú Jóska, akiről minden leperreg. Hát nem olyan volt. De vigyáznom kellett azért is, mert tudomásul kellett vennem, hogy – mert

ismerte vállalatvezetői múltamat is – minden tekintetben megbízik bennem. S miután ő ebből nem csinált titkot, tudtam: ha hibázok, nem háríthatom rá a felelősséget.

Kétségtelen, voltak helyzetek, amikor úgy éreztem, hogy mi nem egy úton járunk. De a mindennapi feladatok meggyőztek arról, hogy joggal várja el: nekem mellette van a helyem. Legalább két évig úgy volt, hogy én a belügy és az ahhoz tartozó ügyeket afféle saját territóriumnak tekinthettem, és tudtam, hogy ezzel öneki csak segíték. A kormányüléseken legalább két évig én úgy éreztem magamat, mint aki csak azért jött be, hogy a taxisblokádnak kialakult zűrzavarból hozzon össze valamit. A kettőnk kapcsolatából tehát az is következett, hogy – egyfelől – azt csináltam, amit jónak tartottam, – másfelől – elvárta tőlem, s ezért megengedhettem magamnak, hogy bizonyos helyzetekben a kritikusa is legyek.

Felidéznél néhány ilyen esetet az 'egyfelől'-re, aztán a 'másfelől'-re is? Jól láttam, hogy a 'Csurka -ügy' okozta a legélesebb konfliktust kettőtök között?

Dehogy! Voltak súlyosabb problémák. Ott volt például a vezérkari főnök esete.

Erről alig hallottam...

Ez még 1990 nyarán, nem is tudom már, hogy pontosan mikor történt. A lényeg az, hogy nem sokkal azt követően, hogy az MDF megnyerte a választásokat, Jóska – miután ő lett a miniszterelnök – feltette a kérdést a vezérkari főnöknek: mi az igazság abból, hogy a szovjetek Magyarországra atomfegyvereket telepítettek. A főnök úr egyértelműen kijelentette, hogy nem, hazánkban nincsenek ilyen hadászati eszközök. Amikor kiderült, hogy voltak, csak az oroszok már elvitték, Antall kész lett volna lezártnak tekinteni a kérdést. Ezen én felháborodtam. A nemzetbiztonsági kabinet ülésén, aminek én voltam az alelnöke, vagy titkára, vagy nem is tudom már miye, nemcsak megtévesztőnek, hanem egyenesen hazaárulásnak minősítettem a felelős hadügyér válaszát. Szó szót követett, éles szóváltásra került sor közöttünk, majd a vitának az lett a vége, hogy azonnali hatállyal felmentettük a vezérkari főnököt.¹⁴ Később is tapasztaltam aztán, hogy Jóskának az volt a gyengéje, hogy kritikus helyzetekben, értsd: személyi kérdésekben nyilvánosan senkit nem akart kellő határozottsággal elmarasztalni.

De hiszen ez volt az ő integráló szerepének a titka! Arról nem is beszélve, hogy ezért volt szüksége Rád!

Ezzel én tisztában voltam. De konkrét helyzetekben ez a karakter-különbség olykor súrlódásokhoz is vezetett kettőnk között. Hangsúlyozom, hogy a vitáink soha nem a közös ügyünket megkérdőjelező érték-viták, hanem különböző fajsúlyú gyakorlati teendőkkel kapcsolatos 'módszertani' diskurzusok voltak. 'Egyfelől' itt van például a titkosszolgálatok, az igazságtétel, az ügynöklisták ügye, 'másfelől' pedig

a kormány személyi összetételéből és a koalíción – ezen belül különös hangsúllyal az MDF-en – belüli irányzatok és szerveződések problémája.

Szerintem ezeket a súrlódásokat nagyjából nem karakterek különbözősége, hanem vállalt szerepeitek súlykülönbsége okozta.

Mire gondolsz?

Elsősorban arra az adottságra, amely képessé tett arra, hogy közéleti megnyilatkozásaid hangnemét változó feladatköröidhez igazítsad. Érdemes lenne elemeznünk, hogy a koalíciónkon, de még közelebről az MDF-frakción belüli politikai feszültségekhez és személyi ellentétekhez való viszonyod hogyan módosult, amikor – például Antall halála után – Te lettél a miniszterelnök!

Értelek. Bizonyára van igazság abban, amit mondasz, de mondjál konkrét példát!

A legkonkrétabb az én nézőpontomból éppen a kettőnk kapcsolatának a története. Nyilván nem mondom azzal semmi újat a számodra, hogy én nem Rád, hanem Szabó Ivánra szavaztam, amikor a frakciónak új miniszterelnököt kellett választani. Nem azért döntöttem így, mintha szoros baráti szálak fűztek volna Ivánhoz, hanem mert éreztem a Te idegenkedésedet az általam képviselt – a szemedben túlságosan liberálisnak tűnő – gondolkodásmódtól. De miután úgy hozta a sors, hogy Kónya Imre helyébe lépve én lettem a frakcióvezető, nemhogy került a kapcsolatunkban lappangó konfliktusokat, hanem kifejezetten kerested a hasznos együttműködésünk lehetőségeit. És ugyanezt – az új szerepeddel magyarázható – nyitottságot és baráti gesztusokat tapasztalták azok az MDF-esek is, akikkel a korábbi kontaktusaid nem voltak békésnek mondhatók. Summa summarum: miniszterelnökként ugyanúgy a konfliktusok kiiktatására és a politikai egység megőrzésére törekedtél, ahogy azt korábban Antall József is tette.

Ne felejtse el, hogy az én 'közeledésem' az MDF lakiteleki szárnyához megelőzte a lakitelekiek megbékélése azzal az Antall Józseffel, akit kezdetben idegennek, az állampárt 'küldött'-jének tekintettek.¹⁵ Az a Lezsák Sándor például, aki – tudtommal – Antall pártelnökké választását sem szavazta meg, a taxisblokáid idején és később Csurgával szemben is őt támogatta. De hiszen erről Te is írtál valamikor.

Ez így igaz, de az első ciklus végéig (94 tavaszáig) ezt a koalíció fennmaradásának közös érdeke is indokolta. Én azonban arra az időszakra is gondolok, amikor is – 1995-96-ban, immár ellenzékbe szorulva – bomlani kezdett az MDF. A kisebbik része – én is közéjük tartoztam – megalapította a Magyar Demokrata Néppártot, hogy Polgári Szövetség néven választási koalíciót szervezzen Orbán Viktorékkal – Te pedig akkor Lezsákék mellé álltál, hogy egy – Csurgára és Torgyánra is támaszkodó – jobboldali Nemzeti Szövetséget hozzatok létre. Majd pedig akkor is velük maradtál, amikor végül – a mi

lemorzsolódásunk után – a FIDESZ-szel szövetkezve együtt készültetek a 98-as választásokra. Belátom: igazatok lett, hiszen pl. Torgyán támogatása nélkül nem is lehetett volna meg az első FIDESZ-kormány parlamenti többsége.

A Ti Néppártotok mentsége az lehet, hogy már 96-ban megéreztétek, hogy Orbán nélkül nem lehet nemzeti konzervatív politikai tömörülés szervezni, a mienk pedig az, hogy meg tudtuk győzni a Fideszt arról, hogy a lakiteleki tábor nélkül nincs esélyük arra, hogy kormányra kerüljenek. És ebben a történetben az a szép, hogy megéreztük: más-más irányba indulva is számíthatunk majd egymásra, s hogy a közös ügyünk iránti elkötelezettségünk erősebbnek bizonyult az 'irányzatok' és a 'személyek' közötti ellentéteknél. S miután ezt a képességünket antalli örökségnek tekinthetjük, engem büszkeséggel tölt el, hogy nemcsak munkatársa lehettem első miniszterelnökünknek, de tanulhattam is tőle.

De megint előre szaladtunk. Maradjunk még a magunk konfliktusainál!

Igazad van. Menjünk sorjában! De előbb még a kettőtök 'úrlódásai' érdekelnének.

Úgy éreztem, hogy ha ő megengedhette magának, hogy a megkérdezésem nélkül felterjesszen belügyminiszternek, én megengedhetem magamnak, hogy a megkérdezése nélkül kezdjek intézkedni. Később őt is sok szemrehányás érte, amiért a saját hatáskörömben radikális döntéseket hoztam. Való igaz: azzal kezdtem a ténykedésemet, hogy leváltottam a titkosszolgálatok vezető gárdáját, ám ennek helyességét sem akkor, sem később – legalábbis a mi körünkben – nem vonta kétségbe senki.

Egyetlen közbevetést engedj meg! Egy pillanatig sem vonom kétségbe, mi több: Antall pozíciójának megerősítésében is meghatározó 'eseménynek' tartom, hogy kezdeményező szereped volt a titkosszolgálati vezérkar 'felmentésében'. Ugyanakkor azt is látnunk kell, hogy a Te lépésedet – és annak Antallra gyakorolt hatását – meg kellett, hogy előzze a 'reformszocialista' Németh Miklós 1989-es bátor akciója. Ha ugyanis ő – a 'Kádár-rendszer' utolsó miniszterelnökeként – nem szánja el magát arra, hogy megtisztítsa a Belügyminisztériumot a még 89-ben is ott státuszban lévő szovjet tábornokoktól¹⁶, a Te kezdeményezésedet vagy Antall nem fogadta volna el, vagy – ha elfogadja – Moszkva tekintette volna 'időszerűtlennek' a szovjet csapatok kivonásának tervét. Szó, ami szó, csak arra szeretném emlékeztetni magunkat, hogy a vér nélkül lezajlott magyar rendszerváltozásban nem elhanyagolható néhány formátumos reformszocialista – Németh Miklóson kívül pl. Pozsgay Imre – szerepe.

Ha Pozsgayval nem is tudtam zöld ágra vergődni, ezt én sohasem tagadtam. Magam is tapasztalhattam, hogy Németh Miklós jó példát mutatott a saját párttársainak is, hogyan kell felelősen viselkedni kritikus történelmi helyzetekben. S ezzel bennünket is figyelmeztetett, hogy a hatalomváltás célja ne a volt kommunisták üldözése legyen.

Válljuk be: volt erre is hajlam a 'jobboldalon.'

Volt bizony. És persze sok esetben nemcsak érthető, hanem indokolt is volt ez a hajlam. Természetesen nem az a kérdés, hogy igazuk volt-e azoknak, akik meg akarták tisztítani a közéletet a kis- és nagy diktátoroktól, besúgóktól és talpnyalóktól, hanem az, hogy hogyan lehet összhangot teremteni az igazságtétel szenvedélye, a gazdasági és szociális reformok dinamikája és a politikai realitások között. Sokan nem vették – és még ma sem veszik – észre, hogy hol kell határvonalat húzni a bűnösök és a bűnbakok között. Pedig jogi és morális értelemben sem hozhatók közös nevezőre azok, akiket a hatalomvágy ösztönzött arra, hogy nevüket adják a kommunista diktatúra működtetéséhez, azokkal, akik a pusztta megélhetésükért kényszerültek arra, hogy alávéssék magukat ennek a hatalomnak.

Közelebb jutottunk az általad „egyfelől” felvetett problémákhoz, nevezetesen az igazságszolgáltatás, illetőleg az ügynök-ügy kérdésköréhez, de maradjunk még első miniszterelnökünknek a kormányban betöltött szerepénél!

Mit tudsz Antallnak a különböző koalíciós pártokhoz, elsősorban a Kiszgazdához való viszonyáról? Volt-e olyan fenntartása vagy nem publikus véleménye róluk, ami érzékelhető volt a kormányüléseken? Elsősorban a Torgyánnal való kapcsolata érdekelne. Hogy láttad ezt?

Antall – hogy is mondjam – meglehetősen kritikus volt a magatartási követelmények, stílusjegyek megítélésében is, és hát ez is magyarázza, hogy Torgyánnal nem tudott semmiképpen szót érteni. Magyarul az ő nemzetközi szinten is kiemelkedő diplomáciai készsége nem tudott mit kezdeni egy Torgyán-jelenséggel.

Elkövette azt a hibát, hogy későn reagált a Kiszgazdapárt kusza ügyeire. Korábban be kellett volna avatkoznia, azt hiszem. Ott volt az a zavaros az a hatalmi helyzet. Bizonyára ismerted Boros Imrét – a már elhunyt Kiszgazda párti agrárminisztert – és társait, akiket Torgyánék kiűtöttek, s ezért megalakították a Nemzeti Kiszgazdapártot. Velük szorosabb kapcsolatot kellett volna ápolnia! Hasonló volt a helyzet az MDF-hez való viszonyát illetően is. Mert tulajdonképpen Csurbával sem tudott mit kezdeni. Nem volt hozzá 'diplomáciai eszköztára.' Ahhoz volt, hogy egy nagykövettel, Magyarország korábbi miniszterelnökével, vagy akármilyen 'belhoni' úriemberrel tárgyaljon, de ezekkel a furcsán szenvedélyes, és – el kell ismernünk: gazdag retorikai eszköztárral bíró, és vitathatatlanul nemzeti elkötelezettségű emberekkel nem tudott mit kezdeni. Nemcsak a gondolataikat nem tudta követni, de a szavaikat sem értette igazán. Nem bírálom ezért őt, mert – be kell vallanom – ezzel többnyire én is így voltam.

Egyszer azt mondja nekem, hogy „vedd át a Kiszgazdapártot”!

Persze, ezt nem tudtam volna megtenni, és ő se gondolhatta komolyan, hiszen akkor még az MDF-nek sem voltam a tagja. Döntően mégsem 'szervezeti' oka volt a tartózkodásomnak. Sokkal inkább az, hogy az én szememben ennek az ún. FKGP-

nek valójában már nem sok köze volt a történelmi Kisgazdapárthoz. Nem tehettem úgy, mintha nem láttam volna, hogy 1990-ben a kisgazdák generációjából – néhány felkészült, és a politikai morál követelményeit 'zsigerileg' is tiszteletben tartó tagján kívül – a politizálásra alkalmatlan – önjelöltek álltak az ország rendelkezésére. Többnyire előregedett, sérült emberekből állt ez a társaság, akik közül sokaknak – a 45 után kényszerűen viselt vagy önként vállalt szerepeik miatt – kínos titkolni valóik voltak. És nem csak a kisgazdák között...

És ezt a diagnózist is általánosíthatom is. Az én nézőpontomból aggasztónak tűnt, hogy a '80-as évek végén, '90-ben milyen emberanyag állt a megújulásban reménykedő ország rendelkezésére. Gondold el, mit jelentett, hogy '45 után megsemmisítették a magyar vezetőréteget. A történelemformáló magyar elit egymást követő generációinak kulturális, politikai kiválóságai 'alászáltak'. Elmentek, vagy alászáltak. A második – idegenben nevelkedett – generációjuk már nem tudta (több esetben próbálta, de nem tudta) képviselni atyáik szellemi-erkölcsi örökségét. Nézd meg az arisztokrata 'gyerekeket', akik hazakeveredtek, már inkább csak a nevükkel, de nem a szellemiségükkel hatottak a hagyománytisztelő rendszerváltó értelmiségre.

Ezúttal nem szeretnék a személyes tapasztalataimra hivatkozni, mert csak dokumentálhatatlan élményeimre támaszkodhatnék. De tökéletesen egyetérték Veled abban, hogy az egykori nemzeti érzelmű politikai elit Nyugatról visszatért leszármazottjai megrendítő csalódást okoztak nemcsak nekünk, MDF-es 'közkatonáknak', de Antall Józsefnek is.

Ugyanez elmondható nemcsak a magyarság iránti elkötelezettségükről, hanem szakmai képzettségükről, felkészültségükről is. Ne felejtjük el, hogy az üzleti, vagy piaci világban való – nemzetpolitikai szempontból is hasznosítható – tájékozódó képesség is csak két-három generáció egymásra épülő tapasztalataiban fejlődhet ki. Én még jól emlékszem a nagybirtokok főintézőire, agrárvezetőire, mérnökeire. Apám baráti köréhez tartoztak. Tökéletesen beszéltek németül, rendszeresen utaztak hol Milánóba, hol Münchenig, mindenhova. A szállodákban, ahol megszálltak, nem mulatoztak, hanem – minden kisebbségrendűségi komplexus nélkül – tárgyaltak a gabona és mindenféle más termék eladásáról. Ez volt az ő természetes közegük. Ezért tartották őket. Miért mondom ezt? Mert most, amikor sok esetben a kisebbségrendűségi komplexusukkal küszködő, alulképzett és korrumpálható tsz-elnökökre hárul a magyar agrárium működtetésének felelőssége, mindent előlről kell kezdenünk, ha fel akarunk zárkózni a világpiachoz. Még azt is, hogy egy üzleti tárgyalásra kiküldött szakembereinknek meg kell tanulniuk késsel-villával enniük. Mert tudnunk kell: olyan környezetbe kerültünk, ahol a nagyapák által telepített gyárak, üzemek világszerte beüzemelt rendszere és kapcsolatrendszere áll szemben a mi első generációs 'újjgazdagjainkkal'. És ez pokoli hátrány!

Egy pillanatra hadd térjek vissza Torgyánra. Az ő ügynökmúltja köztudomású volt...

Ez így nem igaz. Nincsenek dokumentumok.

És hogyan igaz?

Órola olyan anyag nem került elő, amely bizonyította volna az ő ügynökmúltját. Nekem ezt a kérdést – annak ellenére, hogy ő abban az évben léphetett be az ügyvédek világába, amikor engem éppen kizártak – nagyon óvatosan kell kezelnem.

Megértem, és maximálisan tiszteletben tartom ezt az elvet, és töredelmesen bevallom, hogy egy esetben én magam is engedtem a nyílt konfliktuskezelés gyanakvással pótolható lehetőségének. Hogy pontosan értsd, mire gondolok, fel kell idéznem egy – a Torgyán személyéhez kapcsolódó – történetet.

Kíváncsivá teszel!

90' nyarán – egy hat tagú küldöttség vezetőjeként – kimentem Tajvanra. Tudsz erről?

Nem emlékszem.

Ez nem volt 'publikus' a maga idejében, ezért csak jóval később, körülbelül 20 éve nyilatkoztam erről a Magyar Nemzetben. Tehát: működött itt a tajvani kereskedelmi kirendeltség, vagy gazdasági iroda – már nem is emlékszem a pontos nevére – az Astoriával szemben.

Várjál, most rémlik.

Engem nem mint képviselőt, hanem mint az MDF alelnökét kerestek fel, és arra kértek, közvetítsem Antallnak az ajánlatukat, mely szerint ők nem pusztán jelentős tőkével tudnának bevonulni Budapestre, de készek lennének arra is, hogy a meglévőnél lényegesen alacsonyabb kamatúra cseréljék le a magyar államadósságot. (Csak zárójelben említem meg, hogy korábban Kósa Feri – a filmrendező – japán feleségének közvetítésével már Tokió is tett hasonló ajánlatot Pozsgay Imrének, s a médiaprivatizációs ügyekben engem felkereső Fuji cég elnöke is ezt ígérte, arra számítva, hogy megkapják az első kereskedelmi TV-csatornát. Ő azt kérte, hogy közöljem Antallal, hogy csak akkor emelik magasabb szintűre a kereskedelmi és pénzügyi kapcsolatainkat, ha egy, a tulajdonukban lévő kereskedelmi csatorna birtokában nem kell sorba állniuk reklámidőért az amerikaiak, illetőleg az európai strómanjaik által birtokolt médiapiacon. De hadd kanyarodjak vissza a tajvani sztorihoz. Igen biztatóan haladtak a tárgyalásaink, amikor táviratot kaptam külügyminisztériumunktól (Jeszzenszky Gézától), hogy azonnal fejezzük be a megbeszéléseinket, és jöjjünk haza. Itthon tudtam meg Gézától, hogy azért kényszerült a haza-

rendelésünkre, mert kint létünk Peking tudomására jutott, és Kína a diplomáciai kapcsolataink felfüggesztését helyezte kilátásba, ha folytatjuk a Tajpejvel megkezdett egyezkedést. Hazatérve azt kértem, hogy ez az ügy Antall jelenlétében is kerüljön szóba, s amikor erre sor került, feltettem a naiv kérdést: mért fontosabb nekünk Peking, mint Tajpej, s nem volna-e szerencsésebb, hogy erről a dilemmánkról Washingtonnal is szót váltanánk. Géza ekkor 'vallotta be', hogy ez már megtörtént, s hogy az USA is ellenzi, hogy a médiapiacunkat a Kelet felé nyissuk meg.

Most már emlékszem rá. De hogy jön ide Torgyán?

Úgy is mondhatnám, hogy 'olyan mellékszálón', amelynek az USA-hoz is kötődő – Jeszenszky által 'megemlített' – elágazása nagyon elgondolkodtatott. Felkeltette bennem a gyanút, hogy a Kisgazdáknak, a szociknak és Amerikának olyan összehangolt akciójáról van szó, amely az Antall-kormány gazdaság- és médiapolitikáját, egyszóval a magyar rendszerváltás legfontosabb eredményét vette célba. A 16 órás tajpeji repülőutunkon elkísért bennünket, s történetesen mellettem ült a KISZ-KB-ból 'kiábrándult', az MDF-frakcióhoz csatlakozó gazdaságpolitikai tanácsadónk, Palotás János, és – még kifelé menet – megpróbálta beláttatni velem, hogy küldetésünk hosszabb távon csak akkor lehet sikeres, ha megtanulunk 'stratégiailag' gondolkodni. Ez pedig azt jelentené, hogy meg tudjuk győzni Antallt, hogy a gazdasági pozíciókat adjuk oda a szocialistáknak. Ha ez nem történik meg – fejtegette –, akkor fel kell készülnünk arra, hogy az MSZP be fogja gyűjtani a 'Torgyán-bombát'. Amikor hazajöttünk, én erről természetesen beszámoltam Antallnak, majd az ő kérésére le is irtam tanácsadónk jöslátát.

Ilyen mélységben nem emlékszem erre a történetre.

Mondd meg, mit kezdhettem egy ilyen információval? Vajon okkal gyanakodhattam-e arra, hogy Torgyán a szocik beépített embere, vagy legyen kevésbé gyanakvó, és feltételezzem, hogy – a kisgazdák elnökének az MDF-fel való kapcsolatát ismerve, a gyanúba kevert képviselőtársunk tudta nélkül – a baloldal egyszerűen csak tovább akarta élezni a rendszerváltó pártok belső feszültségeit? Azt kérdezem tehát, hogy mindez megtörténhetett-e anélkül, hogy Torgyán valamilyen kollaboráns szerepet játszott volna?

Ezekre a feltételezésekre nagyon óvatosan kell reagálni. Mert számolnunk kell azzal a lehetőséggel is, hogy a Te gyanakvásod akkor is indokolt volt, ha Torgyánban nem is tudatosult volna, hogy gátlástalan ambícióival hogyan válik nagyhatalmi játékok eszközévé. Miután miniszterként ezt a területet kellett felügyelnem, s éppúgy szembeülhettem ártatlan gyanúsítottak tragédiáival, mint ahogyan láthattam piszkos gazembereket, akik személyes bosszúvágyukat kiélve vádoltak meg büntetlen embereket, s ezzel egész családokat tettek tönkre, tartom magam ahhoz az elvhez, hogy kétséget kizáró bizonyítékok hiányában a gyanakvásainknak sem adhatunk hangot. Torgyán esetében egyébként nemcsak morális, jogi és politikatörténeti, hanem kór-

tani szempontokra is figyelniünk kell. Aki képes az önportréját is olyan abszurd módon a hatalmi ambícióihoz igazítani, ahogyan azt ő tette, azzal szemben nemcsak politikai meggyőződésünket, hanem a beteg ember iránti részvétünket is 'működtetnünk' kell. Itt talán elég, ha csak arra a legendájára utalok, amely szerint ő fegyverrel fordult a németekkel szembe, amikor azok elkezdték kihurcolni az országból nemzeti kincseinket. Ne feledjük, ő ekkor 12 éves volt! Hogy egy ilyen karakter vezető pozícióba kerülhet egy történelmi korszakváltás folyamatában, az – azt gondolom – az utánunk jövő nemzedékek számára is figyelmeztető tanulság lehet!

Különösen, ha figyelembe vesszük, hogy a vele való együttműködés készsége nélkül – miként szó volt már róla – még Orbán Viktor sem tudta volna megalakítani első kormányát!

Így van! És ez nagyon tanulságos tény nemcsak a politikusok, de a történészek számára is. Mert nemcsak arra hívja fel a figyelmünket, hogy milyen elvi kompromisszumokra kényszerül egy pártvezér, ha parlamenti többséget akar biztosítani programja megvalósításához, hanem arra is, hogy ezek a kompromisszumok gyakran a kezelhetetlennek tűnő emberi kapcsolatok formálásában is különös rugalmasságot követelnek.

Ez nagyon fontos szempont! Ezt most hallom ilyen határozottan először. De menjünk tovább!

Azt hiszem, nemcsak elkerülhetetlen, de bizonyos értelemben célszerű is, hogy egy-egy 'vezér-téma' taglálása közben el-elkalandozzunk olyan epizódok felé, amelyek végül is segíthetnek megérteni azok mélyebb összefüggéseit. Ebből a feltevésből indultam ki, amikor a tajvani utammal kapcsolatos emlékeimet Torgyánnak a számomra rejtélyes figurájával kapcsoltam össze, s ezt fogom tenni most is, amikor – immár dokumentumokra támaszkodva – próbálok meg érzékeltetni az ún. ügynök-ügyek egyszerre politikatörténeti, jogfilozófiai és etikai jelentőségét. Azt javaslom, hogy álljunk meg ennél a 'pontnál', és tegyünk egy kitérőt az „ügynök-vitáknak” egy későbbi fejleményére (is) figyelve. Azért tartom ezt indokoltnak, mert 2008-ban (dec. 2-án) a Nemzetbiztonsági Bizottságnak az ülésén Te is felszólaltál, és a Mécs Imrével folytatott éles vitában nagyon fontos tényekre és szempontokra hívtad fel a Bizottság tagjainak figyelmét. Vállaltad a kihívást, hogy politikusi tapasztalataidat összevedd az érvényben lévő Alkotmány alapelveivel, és szembesítsd azokat az egykori Antall-kormányral szemben változatlanul heves indulatokat tápláló, pontosabban az ügynök-ügyet a pártpolitika eszközeként használó balliberális ellenfeleinkkel szemben. Ezen a konferencián egy súlyos vád fogalmazódott Veled, illetőleg az Antall-kormányral szemben. Az egykori SZDSZ-es Mécs Imre a következőket mondta:

„Ne haragudj, hogy itt a szemedbe mondom, de te kezdetektől fogva keményen hátráltattad ezt az önmegismerési munkát. Akár miniszterként vagy államtitkárként, miniszterelnökként, hiszen '90-ben már Demszkyvel, a törvény benyújtásával és annak

elutasításával megkezdődött ez a folyamat. Tehát minél előbb át kellett volna esnünk ezen a megtisztuláson.”

Ergo: az SZDSZ kezdettől fogva az egykori ügynökök leleplezésére, a tevékenységükkel kapcsolatos titkos iratok nyilvánosságra hozatalát szorgalmazta, de ez a törekvésük beleütközött az általad képviselt 'jobboldali' nemzetbiztonsági stratégiába, amely azért óvakodott a kommunista besúgóhálózatok leleplezésétől, mert már 'tudtad', hogy a kormánykoalíciót alkotó pártok parlamenti képviselői múltjának nyilvánosságra kerülése esetén azonnal megbukna az Antall-kormány.

Te az erre a vádra reagáló felszólalásodban pontos adatokkal bizonyítottad, hogy annak a „mintegy 20 főnek” a leleplezése, kik „ebből a szempontból számba jöhettek volna, egyrészt nem rendítette volna meg a kormánytöbbséget, másrészt olyanok voltak közöttük, akiknek pusztán csak kartonjuk volt, egyéb iratanyaguk nem”. Lehet, hogy az alkotmányjogászok és a jogtörténészek számára ezzel nem mondtál semmi újat, de számomra azért voltak reveláló hatásúak a tényekkel alátámasztott érveid, mert azok tökéletesen igazolták azokat a személyes tapasztalataimat, amelyeket a késő Kádár-kor kultúrpolitikájának előbb kiemelt kádereként, majd szenvedő alanyaként szereztem¹⁷. A saját 'karrierem' eseményeire ezúttal nem térek ki, de az egykori titkosszolgálatok által folyamatosan 'megfigyelt', és a beszerzésre alkalmasnak ítélt kor-tanúként megerősíthetem, hogy lényeges különbség volt az ügynököknek a konszolidáció (1963) előtti és azt követő időszakban játszott szerepe között. Nemcsak arról van szó – s most hadd idézzek Téged –, hogy „jogi és morális értelemben sem hozhatók közös nevezőre azok, akiket a hatalomvágy ösztönzött arra, hogy nevüket adják a kommunista diktatúra működtetéséhez, azokkal, akik a pusztá megélhetésükért kényszerültek arra, hogy alá vessék magukat ennek a hatalomnak”, hanem arról is, hogy a rendszerváltás pártpolitikai ütközetei által érzéstelenített történelmi tudatban elmosódott az éles határvonal az ügynökszerep hatalom-, illetőleg kultúrpolitikai funkciója között. És ez az „elmosódás” tette lehetővé, hogy azokat, akikről a 'hálózatok' 'megfigyelési kartont' állítottak ki, éppúgy a nemzetárulás vagy a bértollnoki feladatvállalás gyanúja lengje körül, mint azokat, akik minden skrupulus nélkül vállalták az idegen érdekek kiszolgálójának szerepét.

Egyetértek Veled. Tudnod kell, hogy amikor én átvettem a titkosszolgálatunkat, még nem volt törvény. Azok alapján, amit nekem mondogattak, minden 'gyanús' figurának utánajártam, s persze megnéztem például a kormánytagokat is. Az MDF parlamenti frakciójában mindössze 8-10 besúgó volt.

Hát azért „az se semmi!”

Na ne viccelj! Hát akkor mit szólsz a Kisgazdapárthoz? Ott többen voltak. Összeségében 25 vagy 26 III/III-as ült a parlamentben.

A kisgazdáknál, vagy az egészben?

Az egészben. Szabó Ivánnak az a nyilatkozata felelőtlen volt, mely szerint az új képviselők 30-40 százaléka besúgó volt.

Ez 'megnyugtató'. Ezért cáfolhattad Mécs Imrét, amikor azzal vádolt, hogy a koalíciók fennmaradása érdekében 'akadályoztad' az ügynök-ügy tisztázását.

Biztos ismerted például Ómolnár Miklóst.

Hogyne, ismerem.

Nem volt besúgó, de figyelték és figyelőkartont állítottak ki róla, hogy alkalmas-e beépítésre. És ezt csinálták Orbán Viktorral is, amikor előfelvételis katona volt. Még Für Lajos is azzal jött hozzám, hogy „Orbán ugye ügynök volt”? Meg kellett nézmem. És akkor eljött hozzám ez a fiú is. Légy nyugodt! – mondtam neki. Meg is martam sokakat, hogy ne terjesszenek ilyesmit. Tudniillik Viktort is figyelőkartonra tették. Ez annyit jelentett, hogy a katonaságnál beajánlják valamelyik szolgálatnak, ha igent mond!

Ez ismert trükk volt a részükről.

Nagyon sokan voltak minden papír nélkül érintőleges kapcsolatban a „hálózattal”. Például, akik szállodákban dolgoztak. Tudták, hogy melyik szobát nem szabad kiadni, mert azt beépítik, „lehangosítják”, stb. Tudták ezt azok is, akik – olykor a saját karrierjüket egyengetve – szerették volna a háttérbe szorítani rivális frakció-társaikat – de hát ezek ettől még nem lettek „ügynökök”. Itt van például az 'SZT' tisztek ügye.¹⁸ Gondold el, a közművek mérnökeinek egy része... Kaptak az állambiztonságtól ezerötszáz-kétezer forintot, hogy vigyázzanak, nehogy szabotázs legyen.

Tudom, hogy az „ügynök-ügy”-nek sem jogtörténeti, sem filozófiai szempontú elemzése sem vezethet el a ma is szembenálló politikai táborok megbékéléséhez, mégis meggyőződésem, hogy a három évtizede e tárgykört érintő viták – éppen a Te felszólalásodnak köszönhetően – hozzájárultak a magyar rendszerváltozás sajátosságainak tárgyyszerű értelmezéséhez. Kísérletet teszek az ott született szakmai konszenzus eredményének összefoglalására. Nagyon fontosnak tartom, hogy megfogalmazódott annak a jogtudományi érvekre hivatkozó alkotmánybíróági döntésnek a markáns kritikája, amely szerint mentesülhetnek az 'ügynöktevékenység' vádja alól mindazok, akik nem tekinthetők 'közszerelő"-nek¹⁹. A konferencia másik maradandó eredményét abban látom, hogy 'kimondta': a – még 2008-ban is érvényben lévő – jogi szabályozás nem biztosította sem az anyagi, sem az erkölcsi jóvátétel lehetőségét az ügynöktevékenység áldozatai számára. Nagyra értékelem ezeknek az alapelveknek a tisztázását, mert segítenek egy egész

nemzedék sérült igazágérzetének 'gyógyításában,' ugyanakkor azt is látnunk kell, hogy három fundamentális kérdés megválaszolatlan maradt ezeknek az alkotmányjogi korlátoknak a megszüntetése után is.

Engedd meg ezért, hogy – immár „kilépve” a 2008-as biztonságpolitikai konferencia jegyzőkönyvének kontextusából – a saját kritikai észrevételeimet is megfogalmazzam az „ügynök-ügy” három évtizede zajló szakmai és politikai vitáival kapcsolatban.

– Először is: úgy érzem, ideje lenne, hogy belássuk, hogy a titkosszolgálati dokumentumok mintegy 7%-ának a konferencián is szóvá tett eltűnése az ügynök-ügyek talán leg-súlyosabb problémáit veti fel. Tudomásul kell vennünk, hogy ez az iratanyag nemcsak az elmúlt évtizedekben volt elérhetetlen, hanem a jövőben sem lesz feltárható. Azok a kamionok ugyanis, amelyek a Németh Miklós által távozásra felszólított, a belügyminisztériumunkban 'szolgáló' szovjet tábornokok 'ingóságait' vitték el hazánkból 1989-ben, nyilvánvalóan kimentették azt a 7%-nyi titkosiratot is, amelyek a magyar titkosszolgálatoknak a KGB általi irányítását dokumentálják. Ez esetben nem csak 7%-ról, hanem a hálózat moszkvai centrumának a titkos levéltáráról van szó. Meg merem kockáztatni: a hozzáférhetővé vált 93%-nyi 'papírmennyiség'-ből a jövőben sok mindent ki lehet még bányászni, de az egész rendszer működésének a lényege ismeretlen marad.²⁰

– Másodszor: nem értek egyet a titkosszolgálatok által elkövetett jogsértéseknek a III/III-as fogalomkörre történt redukálásával. Hadd utaljak ezúttal a Te kurtán-furcsán lezárult beszélgetésedre az FBI elnökével. Az ő merev elzárkózása az elől, hogy Magyarország és az USA kölcsönösen tegye hozzáférhetővé a korábbi évtizedekben egymással szemben működtetett titkosszolgálatok iratanyagát, nem csupán udvariatlan gesztus volt a tárgyalófeled részéről. Nyilvánvalóan azért is zavarban volt az elnök úr, mert az ő információik – különösen az IMF-be történt belépésünket követően (1982) – már nem korlátozódtak a hírszerzés hagyományos 'műhelyeiből' beszerezhető jelentésekre.

Felismerték, hogy nemcsak a gazdasági, a kulturális és a pénzügyi csatornákon keresztül juthatnak 'hasznos' információk birtokába, hiszen a magyar vállalkozói szféra és az értelmiségi elit személyi állományát (egzisztenciális érdekeik kielégítésével) közvetlenül is a saját szolgálatukba állíthatják. Az „ügynök”-státusz ebben az új történelmi helyzetben már korszerűtlenné, súlytalanná vált. Korábban csak rejtjeles üzenetekkel lehetett a jól megfizetett besúgóktól bizalmas információkhoz jutni, ekkortól kezdődően elégnek bizonyult 'védett' pozíciókhoz juttatni azokat, akik vállalták, hogy az ő szolgálatukba állnak.

Most azonban azt javasolnám, hogy váltsunk témát! Két olyan kérdésem is van, amelyet már érintettünk, de – úgy gondolom – mindkettő több szót érdemel. Az egyik a délvidéki háborúban játszott szerepünkre vonatkozik, a másik a külpolitikai környezetünkre, illetőleg – azzal összefüggésben – az Antall-kormányon belüli erőviszonyokra.

Állok elébük!

Időben kicsit előre ugorva, de egyelőre belül maradva amerikai kapcsolatainknak és az azokkal összefüggő dilemmáinknak a témakörén, az 1994. jan. 12-én – ekkor már miniszterelnök voltál – a Clinton elnökkel Prágában sorra került megbeszélések eredményei érdekelnének elsősorban.²¹ Annak ellenére, hogy lényegesen kevesebbet értetek el, mint amit szerettek volna, a korabeli tudósításokból úgy tűnt, nem voltál szkeptikus Magyarország és az USA viszonyát illetően.

Mire céloz? Hogy „miért nem voltam szkeptikus”? Azt kell mondjam, hogy – funkcióból adódóan – a ’kötelező derűlátás’ hangján értékeltem a megbeszélésünket. Mert miről is volt szó? Részint arról, hogy sürgettük volna az EU-ba történő mielőbbi felvételünket, másrészt tisztázni akartuk NATO-tagságunk feltételeit. Miután mindkét ügyben csak biztatást kaptunk, nem tehattünk mást, mint hogy köszönetet mondjunk a törekvéseinket ’elvileg’ támogató USA-nak. Én – alkatomnál fogva – ilyenkor azt mérlegelem, mi az, amit az adott helyzetben a javunkra lehet fordítani. És nem sokat kellett várnunk, hogy a fejlemények az én optimizmusomat igazolják. Abban a stratégiában ugyanis, hogy Washington hivatalosan is támogassa a ’visegrádi együttműködést’ – jóllehet az ő stratégiájukban ez nyilvánvalóan Európa megosztásának koncepcióját volt hivatva képviselni – benne rejlett az a lehetőség is, hogy – a csehek vonakodása ellenére – szorosabb és távlatosabb együttműködés kezdődjék a ’visegrádi négyek’ között. Másfelől pedig Clinton ’udvarias tartózkodása’ a mi NATO-tagságunktól (ami helyett a ’békepartenerséget’ ajánlották), engem arra bátorított, hogy határozott, egyértelmű álláspontot képviseljek a délszláv háború, konkrétan a NATO AWACS ellenőrző gépei mozgásterének kérdésében. Amikor ugyanis azzal a problémával szembesültünk, hogy a boszniai szerbek állásait bombázni készülő gépek a magyar légteret is használni akarták, a magyar kormány nevében ez ellen keményen tiltakoztam. Nem azért, hogy borsot törjek a NATO-tagságunk kérdésében vonakodó amerikaiak orra alá, hanem hogy tudassam velük: „senkinek nem akarunk alkalmat adni Szerbiában arra, hogy (ellenséges) műveletekkel vádolják Magyarországot.”²² Mert bármi történjék is a térségünkben, meg kell próbálnunk véglegesen lezárni történelmünknek azt a szakaszát, amelyben külhatalmi konfliktusok gerjesztőinek asszisztensei, majd szenvedő alanyai lehettünk, lehettünk. Ne feledd, hogy öt évvel később (1999), amikor Clinton újra kísérletet tesz arra, hogy ’tettelesen’ is bevonjanak minket az újra kieleződő szerbiai háborúba, Orbán Viktor – immár miniszterelnökként – fog nemet mondani az USA kezdeményezésére. *(Beszélgetésünk szerkesztésének időszakában – 2022 márciusa – nem állom meg, hogy meg ne jegyezzem: Boross Péter egykori döntése és Orbán Viktor 1999-es állásfoglalása az amerikai–szerb háború Magyarországra való kiterjesztésének kísérletével kapcsolatban, tökéletes összhangban van az orosz–ukrán háborús krízis Magyarországra történő exportálásának kísérletére reagáló ’orbáni’ magatartással!)*

Nem gondolsz arra, hogy az amerikaiak a velük való együttműködés ’zsigeri’ elutasításaként értelmezték a ’nemzeti érdekekre’ hivatkozó lépéseinket?

Nem, nem tekinthették annak. Tudniillik én még a délszláv válság kezdetén – még belügyminiszterként – magamhoz hívtam a kelet-európai CIA-főnököt, és azt tanácsoltam neki, hogy ha vér nélkül akarják megoldani a délszláv konfliktusba történő NATO-beavatkozást, 'most' bombázzák le a jugoszláv katonai gépezetet, repülőtereket, mert különben itt iszonyú harcok lesznek. A jugoszláv harckocsik ugyanis – ezt a hírszerzés közölte – személyzet nélkül – kint a szabadban álltak, azaz nem voltak felkészülve semmilyen akcióra. A 'vendégem' ezt megköszönte, és azt mondta, hogy az üzenetemet továbbítja Washingtonba. Aztán talán egy év is eltelt, amikor a CIA egykori vezetője, egy amerikai tábornok, kérte, hogy jöhessen hozzám. Amikor fogadtam, azt mondta: „Önnek nagyon igaza volt! Nagy hiba volt, hogy nem hallgattunk a tanácsára!”

Arra kérlek, tegyünk most egy kitérőt, és idézzük fel a délszláv válságnak – a jugoszláviai háborúnak – legalább a bennünket közvetlenül érintő okait, eseményeit és következményeit!

Ez szerintem is nagyon fontos kérdés. Azzal kezdeném, hogy egy pillanatig nem volt kérdéses, hogy a Szovjetunió felbomlásának folyamata elkerülhetetlenül ki fog hatni a Balkánra is. A döntő kérdés nem az volt számunkra, hogy ez pontosan mikor és hogyan fog bekövetkezni, hanem az, hogy fel tudunk-e készülni e kataklizma bennünket érdeklő és érintő következményeire. Mielőtt a konkrét történések részleteinek elemzésébe merülnék, előrebozsátom diagnózisom lényegét. Tudniillik nemcsak felkészülve nem voltunk, de a kataklizma 'kezelése' során is olyan hibákat követtünk el, amelyek felszínre hozták az MDF-nek és koalíciójának szervei betegségeit.

Itt van például mindenekelőtt a TASZÁR-ügy. Igaz, azt még a Horn-kormány engedte meg – hozzáteszem: indokoltan – az amerikaiaknak, hogy az AWACS-repülőgépek számára lehetővé tegyék, hogy Taszár repülőteréről ellenőrizzék a jugoszláviai háborús előkészületeket. De annak – az egyszerre diplomáciai és biztonságpolitikai döntésnek – a meghozatala, hogy milyen akciók indulhatnak erről az amerikai bázisról, már ránk hárult. És ekkor vált nyilvánvalóvá a magyar honvédelmi politika koncepciótlansága és felelőtlensége.

Hogy mit értek koncepciótlanságon, azt alapképzettségemre hivatkozva tudom érzékeltetni. Én katonaiskolába jártam 7 évet, 10 éves koromtól. A nemzetbiztonság felelőseinek az volt kritikus helyzetekben a – tankönyvileg előírt feladata – hogy egy meghatározott helyen: a mélyben, egy pincében várjanak egy tájékoztatást a vezérkartól, és tudják meg: hol vannak a haderőcsoportok. Azt tudomásul vettem, hogy az ezredfordulóra kifejlődött informatikai technológiák használata nélkül – ezeket voltak hivatva biztosítani a taszári AWACS gépek – nincs esélyünk a korszerű légtérvédelemre, de azt nem fogadtam el, hogy sutba dobjuk azokat a tapasztalatokat, amelyek a határvédelem sajátosan magyar módszereiből egyszer már használhatónak bizonyultak.

Én azt tanultam, hogy amikor a trianoni határokat meghúzták, akkor a magyar vezérkari tisztek juhásznak, pásztornak, mindennek öltözve mentek a határra, és 20 kilométer mélységben teljesen fölmérték a határt. Erdőket, ingoványokat, árkokat, patakokat, folyókat, mindent. Hát föltettem a kérdést, hogy 'most', amikor a Varsói Szerződés megszűnt, van-e olyan módszerünk a határvonal felderítésére, amelynek eredményei felhasználhatóak az amerikaiak által közvetített információk ellenőrzésére? Tábornokaink láthatóan zavarba jöttek, és kénytelenek voltak bevallani, hogy ilyen feladatra nem készültek fel. Ezután nem telt el fél év, és Deák János – kiváló vezérkari főnökünk – csak annyit mondott nekem, hogy miniszter úr, megcsináltuk, de nem szabad róla beszélni. Kiderült, hogy Für Lajos adta utasításba a feladat teljesítését, aki azonban ez idő tájt érezhetően neheztelt rám.

Emiatt?

Bizonyára nemcsak emiatt. Volt ugyanis egy kínos 'sztorija.'. Amikor az ún. barcsi incidens történt²³, Antall hiába kereste őt telefonon. Mint kiderült – hét vége lévén – kint volt a szőlőjében kapálni, és nem volt nála a 'készülék'. Ez az eset sokat ártott a népszerűségének, s mert én is tettem egy barátságtalan megjegyzést, belátom, volt oka rá, hogy ne szíveljen. Ahogy a konfliktus kialakult, kizárólag egy dolog foglalkoztatott engem: a délvidéki magyarok sorsa. Az értük való aggodás '94 januárjában erősödött fel bennem, amikor a nyugatiak – mindenféle impotens – vagy nagyon is megfontolt mozdulataikkal – lényegében hagyták, hogy polgárháborúvá szélesedjen a balkáni krízis. Ezért, amikor bejelentették a bombázást, egy sajtótájékoztatón én akkor mondtam azt – miként utaltam már rá – , hogy az AWACS-gépek hagyják el Magyarország légtérét. Azt javasoltam, hogy ez a felszólítás hangozzék el a magyar miniszterelnök részéről is, de a kormány egyes tagjai felléptek ez ellen. Jeszenszky Géza például lemondással fenyegetőzött. Persze én is tudtam, hogy nem olyan egyszerű dolog az amerikaiakat kitessékelni innen, de fontosnak tartottam, hogy a Miloševićig érő kapcsolatrendszerünkben ne történjék olyasmi, ami a szerbeket katonai akciókra ösztönözheti velünk szemben. Nem akartam, hogy a korábbi konfliktusunk, a végül is konfrontációhoz nem vezető 'Kalasnyikov'-ügy újra felszínre kerüljön, és robbanáshoz vezessen. Ma is meg vagyok róla győződve, hogy az 'akcióm' üzenetértéke jót tett azoknak az indulatoknak, amelyeknek magyarellenes éle is fel-fellángolt a Délvidéken.

Végülis nem történt nagyobb baj. Antall vállalta, hogy – a javaslatomra – kezdeményezi a jugoszlávokkal a berepülési határzónák felügyeletére vonatkozó megállapodást, melynek értelmében 20 kilométer mélységben egyik fél sem közelítheti meg a magyar határt.

Kérlek, ezt a 'Kalasnyikov'-ügyet fejtsd ki egy kicsit bővebben!

A horvátok részére történt géppisztolyszállításról van szó.

Csak ennyit tudok...

Már belügyminiszter voltam, és én voltam a fegyverexport-bizottság elnöke. Volt egy erre hivatott intézet, egy bizonyos Technikavállalat, amelyik ezt előterjesztette, majd amikor a kabinet döntött, rögtön bonyolította is. Annyi történt – még '90-ben –, hogy ennek a cégnek a vezetője beállít hozzám, és azt mondja, hogy Kalasnyikov géppisztolyokat kell szállítani a horvátok részére. Mondom, mi az Isten nyila ez, hiszen nem volt letárgyalva sehol. Azt mondja: Für Lajos bízta meg. Felhívom Für Lajost telefonon, és azt mondja, hogy: „Te, hát ezek a szegények olyan rosszul állnak, és Jóska is beleegyezett”. Mondom: „Nekem kellett volna ezt az ügyet képviselni”. Felhívom Antallt telefonon. És akkor az a válasz hangzik el, hogy hát itt voltak a Jeszenszkyvel együtt, így hát már megígérték, ezért nem kellene őket cserben hagyni. Nem voltam meglepődve a válasszal.

Mi volt a Te álláspontod?

Nem azt tartottam aggályosnak, hogy baráti segítséget nyújtsunk horvát barátainknak. A fegyverszállításnak egy olyan Technikavállalattal történő kiszállítását éreztem kétségbeejtően primitívnek, amelyről senki nem tudta, hogy hová vannak 'bekötvé'. És hamar kiderült, hogy okom volt a gyanakvásra. Jeszenszky, akinek hivatali kötelessége lett volna az 'akció' megszervezése, miután éppen Oslóban volt, nem tudott róla, hogy – miként később kiderült – a szerb titkosszolgálat gépkocsival kísérte a teherautókra felpakolt Kalasnyikovokat. Nagy fájdalom volt, hogy parlamenti bizottság előtt is el kellett ismernem formális felelősségemet ebben az ügyben.

Gondolom, Milošević-et ez a történet igencsak felingerelhette ellenünk.

Ez nyilvánvaló. De annyi 'haszna' mégiscsak volt ennek az incidensnek, hogy ezek után különös gondot fordítottam az ő velünk szembeni indulatainknak a mérséklésére. Miután hatásom volt a titkosszolgálatunkra, melyen belül a határőrségünknek is fontos szerepe volt, el tudtam juttatni hozzá az üzenetemet, hogy semmit nem csinálunk, ami számukra veszélyes lenne. Végül is megértette, hogy nekünk nemzeti érdekünk, hogy Magyarország felől ne érje őket támadás, és megértette azt is, hogy ennek fejében kímélnie kell a jugoszláviai magyarságot.

És hogyan rendeződött el a kormányunkon belüli személyi konfliktus?

Szerencsésen. Miután Magyarországon nem volt olyan katonai alakulat, amelyikkel – a hosszú távú rendezés reményében – be lehetett volna avatkozni a délszláv ügyekbe –, miniszterelnökségem alatt – 94'-ben – sikerült elérnem, hogy nemcsak egy államtitkárunkat fogadta Milošević, de – kormányunk képviselőjében – Jeszenszky Géza mint külügyminiszter is kiutazott hozzá Belgrádba. Engem nem

foglalkoztatott – és ma sem foglalkoztat –, hogy ezt hogyan értékelték ’új szövetségeink’, mert nem az ő kiszámíthatatlan taktikájukhoz, ’csupán’ a saját nemzetbiztonsági érdekeinkhez kívántam alkalmazkodni.

Váltsunk témát! Pontosabban térjünk vissza az Antall-kormányon és a koalíciókban belüli erőviszonyok kommentálásához. Engem éppúgy érdekelne, hogy hogyan látod: mi volt a – minden nehézséggel megbirkózó – kormány működőképességének a titka, de arról is szívesen faggatnálak, hogy miként ítélted meg akkor, és miként ma a belső ellentétek felerősödését. Illetőleg azt a tagolódási (’platformosodási’) folyamatot, amely végül is – igaz, hogy csak a második parlamenti ciklusban – az ellenzéki szerepbe szorított koalíciós pártokon belüli és azok közötti konfrontációkhoz és szakadásokhoz vezetett. Kezdjük az első felvetéssel, azaz a működőképességünk titkával. Még a beszélgetésünk elején említetted, hogy a helyzetünket stabilizáló ’tényezők’ között fontosnak tartod Kádár Béla tevékenységét, s én később jeleztem is, hogy az ő szerepére később még szeretnék visszatérni. Úgy érzem, ez most lenne indokolt.

Abból indultam ki, hogy beszélgetésünkbe nem fér bele sem az Antall-kormány, sem az MDF-frakció valamennyi tagjának a jellemrajza, de a súlyosabb személyiségek hatását érdemes mérlegelnünk.

Miután a harmadik parlamenti ciklus idején – munkakörünk tartalmi és fizikai közelségének köszönhetően – módunk volt gyakran társalogni, már akkor meggyőződhettem arról, hogy Te lényegesen fontosabbnak érezted Kádár Béla teljesítményét, mint amilyenek mi azt a frakcióból láttuk. Utólag – részint a miniszter úr cikkeinek, esszéinek és tanulmányainak, illetőleg a rendszerváltozásról szóló politikatörténeti szakirodalomnak az ismeretében be kellett látnom, hogy a Te róla alkotott véleményed megalapozott volt. Ezért most ’csupán’ az a rejtély foglalkoztat: mi lehet az oka annak, hogy személyét másképp ítélte meg a kormány, és másképp a frakció. Egyszerűen miért volt törvényszerű, hogy ugyanarról az emberről egyidejűleg két portré volt ’forgalomban’.

Az az igazság, hogy már az első benyomásaim pozitívak voltak. Jóllehet ő egy nagyon nehezen zabolázható úr, akivel nem volt könnyű baráti viszonyba kerülni. Egyszerűen nem volt ez egyszerű dolog. Ma is emlékszem rá, hogy amikor az egyik előterjesztésére kétmilliárd forintot kért, de nem kapta meg, kirohant a kormányülésről. Antall engem kért meg, hogy beszéljek vele. Egy hosszú, esti telefonbeszélgetés után végül is kien-gesztelődött, és visszajött a kabinetbe. Ez számunkra nagyon fontos volt. Ő volt az egyetlen kiemelkedően magasan képzett közgazdász, akinek a mi konzervatív, nemzeti értékrendünk melletti elkötelezettsége nem engedte meg, hogy a kormány gazdaságpolitikája a globalista-liberális ideológiák vonzáskörébe sodródjon. Márpedig – ma már ez meggyőződése – a gazdaságpolitikai stratégiánk döntötte el, hogy lesz-e esélyünk más területeken is rendszert váltani, s ennek a stratégiának az ő nemzetközi viszonylatban is vitathatatlan szakmai súlya és tekintélye volt a politikai fedezete.

Ez számomra is nyilvánvaló volt. De – miként utaltam rá: ezúttal én nem az ő történelmi szerepét vitatom, hanem a róla kialakult vélekedések ellentmondásának az oka érdekel.

Hadd tegyem hozzá az előbb mondottakhoz, hogy ha ő nem hatott volna – Bogár Lászlóval együtt – Orbán Viktor gazdaságpolitikai stratégiájára²⁴, ma nem beszélhetnénk arról, hogy ma is az Antallal kezdődő és Orbánnal folytatódó nemzeti-konzervatív irányzat jelzi a rendszerváltozás fő sodrának irányát. De a kérdésre visszatérve: máig sem értem, mi az oka, hogy Kádár Bélával szemben az MDF – és az egész koalíció – képviselőinek erős fenntartása volt. Nemcsak azokra gondolok, akik – miként Bíró Zoltán és a lakitelekiek egy része – őrá is kisugározták az Antallal szembeni bizalmatlanságukat, hanem, ha jól emlékszem, volt idő, amikor Te magad is igen kritikusan nyilatkoztál róla.

Látod, éppen ezért gondoltam úgy, hogy itt az alkalom egy – közöttünk is feszültséget okozó – félreértés tisztázására. Fel kell idéznem egy olyan – még 90'-ben lejátszódott történetet, amelynek a 'végkifejletében' Te is fontos szereplő voltál.

Na ne mondd!

Elmondok egy 'sztorit'. Én – nem képviselőként, hanem mint az MDF alelnöke – kaptam egy angol cégtől egy tájékoztatást arról, hogy a kormány megalakulása óta eltelt három vagy négy hónap során milyen összegek mentek el korrupciós célokra a magyar gazdaságban. Mert volt egy ilyen nemzetközi cég, amelyik ezeket minden országban vizsgálta. Valami irgalmatlanul nagy összegről – 5-600 000 dollárról volt szó, és ez a cég felajánlotta, hogy ha az Antall megbízza őket, akkor folyamatosan figyelik a magyar gazdaságnak ezt a dimenzióját. Akkor én megmutattam Antallnak ezt a levelet, hogy döntse el, mit tegyünk. Ő persze 'elhűlt' az ellopott pénzek volumenét látván, és úgy döntött, hogy átadja a levelet Kádár Bélának, egyszersmind megkéri őt, hogy járjon utána a 'hírnek', és tegyen javaslatot a megoldásra. Kádár Béla (akinek a válaszlevelét – másolatban – ma is őrzöm) megerősítette, hogy valóban nyugtalanító a gazdaságban és a kereskedelemben tapasztalható korrupció, de lényegesen kisebb nagyságrendű annál, amit az angol cég jelentése állít. A pénzmozgásoknak a kormány általi fokozott nyomon követését ajánlotta, de nem tartotta volna célszerűnek, hogy egy külföldi cégre bizzuk külkereskedelmünk ellenőrzését. Mondandójának a lényege az volt tehát, hogy a kormány ne lépjen ebben az ügyben.

Gondolhatod, milyen hatása volt ennek a javaslatnak, amikor tájékoztattam arról – az előzményeket már ismerő – frakciónkat. Tulajdonképpen 'olajat öntöttem a tüzre', és akaratlanul is felerősítettem azoknak a képviselőinknek a hangját, akik a kezdetektől bizalmatlanok voltak Antallal, majd ő 'szoros' szakmai-baráti körével szemben. Úgy fogták fel, hogy a kormány – a nyugati kapcsolatairól 'híres' Kádár Béla segítségével – asszisztálni kíván a korrupciós pénzügyi hatalmak beavatkozási kísérleteihez.

Én akkor nem láttam ilyen mélyen a frakción belüli erőviszonyokat...

Nem láttál bele, ám végül is Neked köszönhetem, hogy sikerült elejét venni egy komolyabb beháborúnak.

Mit értsek ezen?

Az történt, hogy egy feszült hangulatú frakcióülést követően a Parlament folyosóján oda-léptél hozzám és azt mondtad, hogy „öcsém, ne foglalkozz olyasmivel, amihez nem értesz.” Amikor magyarázkodni próbáltam, leintettél. „Hallgass ide!” – mondtad. „Arra nem gondoltál, hogy megpróbáltát átverni? Hogy ennek az ún. korrupció-vizsgáló cégnek az volt a valódi célja, hogy a miniszterelnökünk ’bizalmából’ folyamatosan ellenőrzés alatt tarthassák az új magyar kormány költségvetési koncepcióját és a külkereskedelmi partnereivel kiépülő kapcsolatait?” Nemcsak meggyőztél az érveiddel, de szégyenkeztem is, amiért magam is majdnem bedőltem egy bosszantóan primitív trükknek. Arra mindenestre hasznos volt ez az incidens, hogy rádöbbenjek: mi a lényegi különbség a jogérzékbeli, az erkölcsi alapelvekből és a lakiteleki ethoszunkból táplálkozó, illetőleg a gazdasági és pénzbatalmi realitásokkal számoló diplomatáink észjárása között. Ekkor értettem meg igazán az igazságérzet szenvedélyét képviselő nép-nemzeti gondolkodásmód és a világpolitikai realitások környezetében tájékozódó kormányzati stratégia közötti különbséget. Igaz, Kádár Bélával nem kerültem közeli kapcsolatba, de két kiváló ’szakértésnek’, Botos Katalinnak és Bogár Lászlónak a tevékenységét, illetőleg fontosabb műveiket ismertem,²⁵ s azokat ma is mellőzhetetlennek tartom a korszak gazdaság- és politikatörténetét tanulmányozók számára. Bogárral történelemszemléleti kérdésekben vitába is bocsátkoztam²⁶, de könyveinek és az MDF-frakción belüli szuggesztív hatásának fontos szerepe volt politikai világképem formálódásában. Am a frakció Kádár Bélával szembeni bizalmatlanságán mindez mit sem változtatott.

Ez a ’lakiteleki ethosz’ lett volna a háttérben annak a folyamatnak, amelyik azután elindította annak a tábornak a szerveződését, amelyikre azután Csurka is támaszkodhatott, amikor le akarta váltatni Antallt?

Ne szaladjunk előre! Csurka Pista aktivizálódása az MDF-frakción belül nem azzal kezdődött, hogy le akarta váltani Antallt, hanem azzal, hogy stabil egyensúlyt próbált teremteni a lakiteleki ’alapító atyák’ népnemzeti szellemisége, ha tetszik ’plebejus-nemzeti radikalizmusa’, és részint a frakció ’liberálisainak’, részint a kormány pragmatistáinak a kapcsolatrendszerében. Ahhoz – még 91-ben, 92-ben – sok mindennek kellett történnie, hogy miután a termékeny egyensúly megteremtésének esélyét irreális illúzióknak ítélte, támadást indítson Antallal szemben. Amikor ez a kísérlete kudarcot vallott, azt én és frakciótársaimnak többsége nem úgy értelmeztük, hogy megszabadultunk egy ellenfelünktől, hanem úgy, hogy hogy elvesztettük a harcostársunkat. Engedd meg, hogy Bogár Lacinak adjam át a szót. Ő ezt írta: „Csurka István...politikai szocializációját

pályafutásában a nép-nemzeti társadalom értékeivel való érzelmi-indulati azonosulás határozza meg. (...) A nép-nemzeti társadalom újabb történelmi kudarca azonban olyan radikális antiglobalista és egyre inkább antikapitalista nézetek megfogalmazása irányába löki, amelyek lehetetlenné teszik az uralkodó társadalmi valóság politizációs szerkezetébe való, akár perifériális beilleszkedést is. A túlfeszült lényeglátás dramaturgiája szerint Csurka számára csak a kirekesztettség és a megbélyegzettség maradt.”

A többség bizonyára nem értette meg, hogy a kormány hanyatló népszerűségének nem egy elhibázott gazdaságpolitika, hanem a külgazdasági környezetünk radikális változása volt az oka. Kevés szó esett a rendszerváltozás egyik meghatározó tényezőjéről. Arról tudniillik, hogy a keleti piac összeomlott. Hogy olyan óriási piacvesztés mellett kellett a reformokat végrehajtani, amelyek még Finnországot is tönkretették. Csak mivel ott az alapok jók voltak, 6-7 év múlva vissza tudtak kapaszkodni. De nálunk egyszerre kellett elviselni egy torz, rohadt gazdasági szerkezetet, és a piacaink elvesztését. A nyolcvanas évek 'háztáji' gazdálkodóinak még érdemes volt öt-hat disznót meghizlalni, mert biztosak lehettek benne, hogy el tudják adni. Ez a biztonságérzet is megszűnt, amikor megszakadtak a kereskedelmi kapcsolataink a Szovjetunóval. Kádár Bélának ilyen körülmények között kellett egy Nyugatra orientálódó gazdaságpolitikát megterveznie, anélkül, hogy teret engedett volna a vadkapitalizmusnak. És ehhez a feladathoz ő felnőtt: nagyon határozott, kemény egyéniség volt – és persze az ma is – nem a fellengzős teóriák kiagyaloja. Ezért mondom, hogy ő volt a rendszerváltás egyik kulcsfigurája.

No de térjünk vissza Csurkához, pontosabban az MDF-frakció fellazulásának okaihoz. Azt javaslom, hogy a végétől kezdjük visszagombolyítani a történetet. Onnan tehát, hogy Csurka '92 augusztusában megírja és leközi az Antallt támadó ominózus cikkét, és ezzel elkezdődik az a folyamat, amelyik azután '93 januárjában, az MDF VI. országos gyűlésén a vereségével, tehát Antall győzelmével zárul. Mondhatnám: pirruszi ez a győzelem, mert szegény Jóska még ennek az évnek a végén meghal, s jó fél esztendővel később az MDF is megbukik.

Ne vedd tőlem rossz néven, ha azt mondom, hogy az Antall–Csurka konfliktus kieleződéséhez Te is hozzájárultál a 'nemzeti liberális' barátaiddal (Debreczenivel, Elekkel, Balázssival, Furmannal) együtt.

Nem veszem rossz néven, de a diagnózisoddal nem érthetek egyet. Az én konfliktusom Csurkával hamarabb kezdődött, mint az Antall–Csurka párharc. Nekem – a Kulturális Bizottság elnökeként – az volt a feladat, hogy 'nyelbe üssem' a kétharmados médiatörvényt, s csaknem másfél évig tartó előkészítés után már majdnem célba is értünk. Jurányi Benedek barátom és jogi tanácsadóm segítségével sikerült 'kiaknáznom' azt az engesztelhetetlen gyűlöletet, ami a bizottságunk liberális és szocialista tagjainak viszonyát jellemezte, s így a népnemzeti szocialista Kósa Ferinek és az ő tanácsadójának – a tudósként és filozófusként is a nemzeti értékrend elkötelezettjeként az egész csapatból magasan kiemelkedő – Vass Csabának a közreműködésével sikerült 'benyújtannunk' egy

olyan törvényjavaslatot, amely maximálisan megfelelt a nemzetközi normáknak és az MDF-frakció igényeinek is. Ekkor történt, hogy a szocik és az SZDSZ-esek félretették minden ellentétjüket, s a plenáris ülésen megtorpedózták a törvényjavaslatot. A velünk sikeresen egyezkedő Kósa Feri visszahiútták és azt a Gellért Kis Gábort küldték be helyette, aki hozzásegítette az SZDSZ-t abhoz, hogy az első ciklusban már ne kerüljön napirendre a médiatörvény. Én akkor így nyilatkoztam az engem faggató újságíróknak: „Uraim, történelmi pillanat ez, mert most született meg az MSZP–SZDSZ koalíció!” Nagyon tanulságos lehet a történészek számára is, hogy néhány évvel később maga Horn Gyula hogyan számol be az emlékiratában az SZDSZ általi megszarolásáról!²⁷

Mi köze volt mindehhez Csurkának? Látszólag semmi. Csakhogy a két ellenzéki párt frigyére nem került volna sor, ha a médiaügyek hatalmi szóval történő rendezését követelő ultraradikális publicisztikájának a hatásával nem alapozta volna meg a két ellenzéki párt 'srig tartó' (a későbbi kormánykoalíciójukat is megalapozó) szövetségét. Csurkával Én már akkor szakítottam, amikor a frakciónk – az én kérésemre – eldöntötte, hogy nem az ő militáns stratégiájának, hanem az én parlamenti játékszabályokhoz igazodó taktikámnak szavaz bizalmat.

Ezek fontos információk, de amikor én azt mondtam, hogy Te is hozzájárultál az Antall–Csurka-konfliktus kiéleződéséhez, nem a médiaügyekre, hanem a ti Liberális Fórumotokra gondoltam. Pontosan tudom, hogy amikor ti – 1991 őszén – megszervezték ezt a platformot, már csaknem egy éve működik a Csurka-féle Népmozgalmi Kör és a Kereszténydemokrata Kör is, de Ti voltatok azok, akik Antallt is bevontátok ebbe a 'tagolódási' folyamatba.

Ne felejtse el, hogy mi nem azzal kezdtük, hogy valamiféle Kör vagy Platformot szerveztünk, 'csupán' egy alapítványt hoztunk létre, amelybe a frakción kívüli MDF-eseket (pl. Alexa Károlyt) is bevontuk. És nem azzal a szándékkal tettük ezt, hogy Csurkát ingereljük, sokkal inkább annak próbáltunk hangot adni, hogy túrhetetlennek tartottuk, hogy a 'liberális' jelzőt az SZDSZ kisajátítsa magának. Jómagam, aki évtizedeken át a magyar nemzeti liberalizmus irodalmát és eszmetörténetét, azaz a XIX. századi reformkorunk klasszikusainak az életművét tanítottam és kutattam, – értsd szó szerint – nem túrhettem a 'liberális' jelző nemzetietlenítését. Az már pusztán véletlen, hogy miniszterelnökünk munkásságának a középpontjában is a nemzeti liberalizmus, konkrétan Eötvös József alakja állt.

Látod csak: ahogyan Csurkát a szépírói alkata tette érzéketlenné a politikai ráció követelményeivel szemben – és itt hadd vessem közbe: én őt ma is zseniális írónak, és igaz magyar embernek tartom – veletek a tudósi elkötelezettségetek tette ugyanezt. Mert itt nem arról volt szó, hogy Csurkának a kortárs liberálisokkal szembeni robbanó indulata, vagy a ti eszmetörténeti igazságotok melletti kiállásotok volt-e indokoltabb, hanem arról, hogy milyen hatása lesz annak a frakció egészére, ha a miniszterelnök csak a ti rendezvényetekre megy el, de a másik kettőre nem.

És nemcsak, hogy elmegy, hanem – a ti második összejöveteleteken – ’92 novemberében – a változó történelmi helyzethez igazodó politikai krédóját is megfogalmazza.

Ha jól tudom, elment ő hozzájuk is.

Persze elment, miután felhívtam a figyelmét az effajta aránytalanság várható következményeire. Megmondtam neki, hogy ilyen marhaságot nem lehet csinálni, mert ha az egyik helyre elmész, a másikra is el kell menni. Ezen előbb összevessztünk, aztán igazat adott nekem. Akkor el is ment a Csurkáékhoz, és – miután ő kért meg rá – nekem is el kellett mennem vele. Hát, ami ott Nemzeti Kör, vagy Népnemzeti Kör címen összejött! Brutális arcok, meg hülye megszólalások... Ott elhangzottak olyan primitív indulatú szónoklatok, amelyekre egyszerűen nem lehetett válaszolni. Az egésznek a hangulatára rányomta a bélyegét, hogy Antall nem titkolhatta Csurkával való elégedetlenségét, ugyanakkor okkal tartott Csurka népszerűségétől.

Nagyon tanulságos számomra, amit mondtál. Tulajdonképpen le is zárhatnánk ezzel a Csurka-ügyet, ám maradt még egy olyan érzékeny téma, amelyet az MDF plebejus radikálisai óvatlanul kezeltek. A zsidókérdésről van szó. Mindannyian emlékszünk arra, hogy a baloldali és a liberális sajtó (csak az utóbbi években: a két ’háttérhatalom’ látványos összefonódása után kezdtük őket – okkal-joggal – „balliberálisnak” nevezni!) itthon és a nagyvilágban is az antiszemitizmus vádját terjesztették rólunk. Az rendjén való volt, hogy a politikai nyilvánosságban tiltakoztunk az alaptalan rágalom ellen, de arra nem fordítottunk elég gondot, hogy a fajelmélet szótárból származó jelzők és fogalmak ’fjonomított’ szinonimái a kommunikációnk belső tereiből is eltűnjenek. Csurka publicisztikája élen járt ennek a fajta stílárís antiszemitizmusnak a ’szalonképesse’ tételében. De ott volt Csoóri Sanyinak a nagy vihart kavart Nappali Hold c. esszéje (1991), amely a társadalom- és kultúratörténet látószögéből érvényes kritikát fogalmazott meg a magyar zsidó értelmiség egyik csoportjának a nemzetpolitikai célok iránt közömbös magatartásáról, de nem számolt azzal, hogy lényegesen nagyobb erőket fóg mozgósítani diagnózisával szemben, mint amekkorát felsorakoztathat maga mögött. Az MDF vezetése ebben a helyzetben ’kétfrontos harcra’ kényszerült. Nemcsak azt kellett bizonygatnunk, hogy nem vagyunk antiszemíták, hanem azt is, hogy szívünkön viseljük a magyar zsidóság sorsát. Antall megbízásából én magam kértem találkozót New Yorkban Kestenbaum főrabbitól, hogy tájékoztassam az itthoni ortodox zsidó temetők – Furmann Imre által kezdeményezett – felújításáról. A főrabbi elmondta, hogy a fogadásomra készülve alaposabban tanulmányozta az Antall-kormány egyházpolitikáját, és arra kért, közöljem a miniszterelnök úrral: bocsánatot kér, amiért sokáig hitelt adott az MDF-et antiszemitizmussal vádoló SZDSZ-es propagandának. Erről itthon egy sajtótájékoztatón is beszámoltam, de arról a ’balliberális’ lapok egyetlen szót sem közöltek.

Mindaz, amit elmondtál, csak újabb adalék ahhoz a kórképhez, amit beszélgetésünk során már felvázoltunk. De ne felejtjük el, – különösen a nemzetközi kapcsolatainkban – voltak azért kedvezőnek látszó körülmények is.

Ezt egy pillanatig sem vitatom, de megjegyzem: érdemes lenne mérlegre tennünk, melyek voltak külkapcsolatainkban az Antall-kormány folytatható, maradandó kezdeményezései, és melyek azok, amelyek megvalósulásuk folyamatában csak – bennünket is megtévesztő – látszatoknak bizonyultak.

Én ez utóbbival kezdeném. Nekem a legnagyobb csalódást az USA okozta. Kezdetben úgy látszott, hogy Antallt Nyugaton fontos partnernek tekintették... Olyan nagyszabású fogadással például, amelyben őt '90 őszén Washingtonban részesítették, egyetlen kelet-európai államvezér sem dicsekedhetett. Ám nemsokára kiderült, hogy az egész csak a pillanatnyi érdekeiket szolgáló taktikai manőver volt. Mindekelőtt a Kohl kancellárral kialakított szoros kapcsolatainkat akarták lazítani, majd arra is nagyon vigyáztak, hogy ne legyünk láncszemek abban a kapcsolatrendszerben, amely Nyugat-Európa és az oroszok között kezdett kiépülni.

Emlékszem rá. Nyilvánvalóan ebbe a stratégiába illeszkedett az is, ahogyan az FBI elnöke viselkedett a kettőtök találkozásánál, és arra is, hogy az amerikai külpolitika hozánk való viszonyában már akkor észlelhető volt valamiféle zavarbaejtő kettősség. Ne felejtjük el, hogy pénzügyminiszterünk, Rabár Ferenc azok után mondott le már '90 őszén, hogy tudomásul kellett vennünk: a Bush elnökúr által meglebegtetett négy milliárd dollár helyett csak 90 milliót kaptunk, de azt is úgy, hogy abból 60-at az amerikai befektetők támogatására, 20-at 'civil szervezetekre' kellett fordítanunk; mindössze 17 millióval 'segítették ki' a mérhetetlen államadóssággal birkózó kormányt. A Veritas Kiadónál megjelent diplomáciai iratok alapján²⁸ részletesen megírtam ezt a Paktum-fantom c. tanulmányomban.²⁹

De folytassuk inkább azzal, hogy mennyire tartod sikeresnek Antall és a Te miniszterelnökséged időszakában sok próbának kitett külpolitikánkat.

Ne kívánd tőlem, hogy külügyminiszterünk ténykedésének értékelésébe kezdjek, de annyit mondhatok, hogy az antalli alapelveket Martonyi János képviselte a leghatásosabban. Beszéljünk ezért magukról az alapelvekről. Amikor – még '90-ben Antall kijelentette, hogy lélekben 15 millió magyar miniszterelnöke kíván lenni, várható volt, hogy az egész kisantant nekünk fog ugrani. Ez be is következett. Antall politikusi formátumát nemcsak az minősíti, hogy a nemzetet ő a XX. század végén is életképes spirituális közösségnek tartotta, hanem az is – és talán még inkább az –, hogy kijelentésének nemzetközijogi és biztonságpolitikai következményeire is felkészült. Lássuk be, hogy az elmúlt három évtizedben – ha az egész Európára kiterjedő nemzeti kisebbségi jogoknak ratifikálására mindmáig nem kerülhetett is sor, az a tény, hogy a Kárpát-medence magyarsága – a kárpátaljai nemzetársaink kivételével –

ápolhatja a családi, kulturális és gazdasági kapcsolatait, s hogy a külhonba szakadt vagy szorult honfitársaink jelentős része visszakaphatta magyar állampolgárságát, az elsősorban Antall Józsefnek köszönhető. Nem kisebb jelentőségű események kapcsolódnak az ő nevéhez, mint a két Németország újraegyesítésében játszott szerepükből, s abból adódóan a szociális piacgazdaság modelljének átvételéből adódó lehetőségeknek a kiaknázása, a Varsói Szerződés feloszlásának a kezdeményezése, a szovjet csapatok végleges kivonulása, Jelcin orosz elnök budapesti tárgyalásainak előkészítése, a Visegrádi Négyek formális diplomáciai kapcsolatainak a világpolitikai folyamatokra is kiható tartalommal való megtöltése, a délszláv háborús válság eszkalációjának a megakadályozása, a világkereskedelemben való bekapcsolódásunk politikai korlátjainak lebontása, s nem utolsósorban a magyar kultúra – a két világháború között virágzó – külföldi kapcsolatrendszerének újjászervezése. Nekem – Antall utódjaként – az a megtisztelő feladat jutott osztályrészül, hogy ezekre az alapokra támaszkodhattam, majd a kettőnk tapasztalatait közvetíthettem – az azokra rendkívül fogékony – Orbán Viktornak.

Veled végül is mikor és hogyan kerültél közelebb kapcsolatba?

Tudhatod, hogy hosszú és bonyolult folyamat előzte meg ezt.

Én csak arról az – 1995-ben kezdődő folyamatról tudok, amelynek során – a Liberális Fórum döntése nyomán kiváltunk az MDF-ből, és Magyar Demokrata Néppárt néven nemcsak új frakciót alapítottunk, hanem megkezdtük a tárgyalásokat a FIDESZ-szel egy ún. Polgári Szövetség nevű választási koalíció szervezéséről. Miután nekem ebben a történetben – a Fórum egyik alapítójaként – szerepem volt, személyes kapcsolatba kerültem Orbánnal.

Ti azt mindnyájan tudhattátok, hogy én éveken át valóban bíraltam a FIDESZ-t, következképpen benneteket is, amikor tolni kezdtétek a szekerüket. Bíraltam őket 2002 és 2008 között, amíg végleg össze nem omlott az MDF. Úgy láttam, nem kínálnak igazi alternatívát. De amikor fordulni látszott a kocka – '93 nyár végén, amikor erős győzelemre állt a FIDESZ, nem kis meglepetésemre Orbán felkeresett és felkért, hogy leendő kabinetjében legyek belügyminiszter. Ezen akkor persze csak nevetni tudtam. Bementem Antallhoz, mondom neki: nem tudom, hogy veled mi lesz, de nekem már van állásom... Akkor 38-40 százalékon álltak a fiúk.

Emlékszem, akkor ők arattak a közvélemény-kutatásban.

Ezt követően Kövér és Viktor akkoriban gyakran fölkerestek, és egyre tartalmasabb beszélgetésink voltak. Valami debreceni vagy miskolci kongresszusuk volt '93 tavaszán – amikor a Fodor Gáborékat kiütötték, és akkor én úgy éreztem, itt az alkalom, hogy jelezzem, mi az, ami nagyon nem tetszik az ő programjukban. Azt mondtam

nekik: ne használjátok ezt a 'liberális' szót! Mondjátok, hogy „szabadelvű! Ennek 'magyar illata' van. Márciusban aztán Orbán felhív telefonon, és azt kérdezi: „olvastam”? Mit? – Kérdeztem. Hát a nyilatkozatunkat. Nem olvastam, kínos volt, de hát az a lényeg, hogy abban a liberális szó már nem szerepelt csak a szabadelvű. No, hát így kezdődött a kapcsolatunk.

Engedd meg, hogy itt közbeiktassak egy fogalomtörténeti 'eseményt' a reformkorból.

Na hadd tanuljak valamit!

Azt is mondhatom, hogy Orbán később kifejtett illiberalizmus-fogalmának a liberalizmus mítoszát leromboló eszmetörténeti háttéréről van szó.

A 'liberális' szó feltűnése a magyar politikai gondolkodás történetében ugyanis már a kezdetekkor 'működésbe hozza' az importált nyugati eszmékkel szembeni tartózkodás reflexeit. Kölcsey egyik leghetesebb tanítványa, Ormós Zsigmond még az 1830-as években publikálja politikai publicisztikájának válogatott gyűjteményét, amelyben a „szabadelmű” szót hozza forgalomba a „szabadelvű” fogalma helyett. Ebben Kölcsey országgyűlési beszédjeinek szellemét „demokratikusnak”, míg egy másik ellenzéki képviselő (Balogh János) felszólalásait „liberálisnak” nevezi. A szövegek környezet egyértelművé teszi, hogy míg az utóbbiban az európai eszmeáramlatok káros hatását érzékeli, Kölcsey beszédjeiben a „szabad szellem örök igazságait” ismeri fel³⁰. Azaz a magyar liberalizmus különbséget tett az „elme” és az „elvek” szabadsága között.

„Szabad elme”! Nagyon jó, amit mondasz!

De folytassuk a FIDESZ-szel való kapcsolatod alakulásával!

Igyekeztem gyakorlati szempontokra is felhívni a figyelmüket. Megmondtam nekik, hogy a minden irányban való harcot csak akkor kezdheti meg egy párt, ha 50 százalék fölött érzi magát. Ha az alatt, akkor a lehetséges szövetségest üti ki. Hát ez történt. 2002-ben még itt voltak a Kisgazdák. Meg voltam róla győződve, hogy Torgyán kiiktatása mellett meg kellett volna őrizni a Kisgazda Pártot, még azokat a figurákat is, akik aztán szívesen lemondtak Orbánról, abban a reményben, hogy cserébe mandátumot kapnak. A FIDESZ-es fiúk akkor ezt nem fogták fel.

Én ezt a logikát akkor nem értettem, de ma már követni tudom.

Nekem akkor túlságosan mohóknak tűntek, de a 2010-es győzelmük őket igazolta. Ma úgy látom, talán nem volt felesleges, hogy sokat emlegettem nekik a tradicionális értékek iránti vonzalmamat. Hogy ne tekintsenek vén vadmagyarnak, megpróbáltam hatni a taktikai érzékükre. Ismételtettem nekik a mikszáthi mondást, hogy „a magyar hátán szántani is lehet, de az ekevas nemzeti színű legyen!” Egyszóval, hogy itt egy

kicsit – Te nem fogsz félreérteni – mindig nacionalistának is kell lenni. Amit a korlátolt észjárású baloldal még a mai napig nem értett meg.

Én nem foglak félreérteni, de beláthatod: ezt a szót – politikai diskurzusban – ma már csak a XIX. századi jelentéstartalmára utalva használhatjuk. Ha ezt elfogadod, még érvelni is tudok az igazad mellett. A magyar szakos hallgatóimat mindig emlékeztettem arra a vitára, amely két évszázaddal korábban zajlott le a kor legtekintélyesebb közgazdásza, Berzeviczy Gergely és Kazinczy Ferenc között.

Kíváncsian hallgatlak.

Kazinczyt idézem:

„Neked, tisztelt barátom, mindig csak arany kell, mintha annak a gaz Cabinetnek volnál minisztere, amely a maga haszna miatt egész Európát fellázította, és a fellázított nemzeteket segély nélkül hagyta veszni, s eltiportatni. Nekem is kell az arany, mert tudom, hogy annak mily haszna van az eszes ember kezében, és hogy anélkül még a kultúra sem haladhat. De én az aranyat nem tartom sem egynek, sem elsőnek azok közt, amit keresnünk kell. Mind ezt, mind azt kell keresni, de úgy, hogy az aranykeresés a nacionalizmusnak kárt teszen, ehhez kell állani, és azt keresni megszűnni; de eljő a boldogabb idő s kereshetjük ismét azt.”²³¹

Ez azért zseniális, mert már benne van annak a fajta szellemiségnek a lényege, amit az én ismereteim szerint Széchenyi képviselt a legnagyobb hatással. Azt az életfelfogást tudniillik, hogy – ha a sors úgy hozza – türelemmel kell viselnünk az élet megpróbáltatásait, de ha kedvezőbbé válnak a körülményeink, nem összeegyeztethetetlen sem a hitünkkel, sem a morállal, sem a nemzeti elkötelezettségünkkel, ha a jólétre, az anyagi javak gyarapítására törekszünk. Én úgy tanultam, hogy ebben az életszemléletben békíthető össze egymással a 'keleti' és a 'nyugati' mentalitás.

Hadd tegyem hozzá: a Keletről hozott és a Nyugattól elsajátított alkati adottságunk.

De most egy kicsit elkalandoztunk.

Beszélgetésünk végéhez közeledve – egy nappal a FIDESZ-KDNP immár 'zsinórban' a negyedik, elsöprő erejű győzelme után, ám egy – a szomszédunkban zajló – háború árnyékában, hogyan látod a posztmodern világ, s benne a magyarság jövőjét? Látsz-e esélyt arra, hogy ebben az egy évszázada determinált világpolitikai környezetben Európa végleg talpra tudjon állni? Mit kell tennünk, nehogy egy újabb csúfos vereségbe fussunk bele?

Örülök, hogy már a kérdésedben összekapcsoltad a világpolitikai környezet, Európa és kis hazánk ügyét, mert ezek bizony elválaszthatatlanok egymástól. Ami a 'nagyvilágban' zajló civilizációs folyamatokat illeti, meglehetősen szkeptikus vagyok, mert nem látom a szabályozó erőket – hogy úgy mondjam: globális – összehangoltságát.

Közös dolgaink rendezéséhez csak szűkebb terekben lehet hozzákezdeni. Ilyen lehetne Európa, de még itt sem látjuk, merre is haladunk. Brüsszel egy hatalmas apparátus székhelye lett, de ez az apparátus nem tud megfelelni annak a követelménynek, hogy Európa az európaiaké legyen. Többek között azért sem, mert földrajzilag is a lehető legrosszabb helyen, az Atlanti-óceán partján van, miközben keletre bővül az Unió. Az aura, ami körbeveszi, az nem a centrum aurája. Hiába vagyunk mi Közép-Európában, nekik mi „keletiek” vagyunk, a szó lekezelő értelmében. De ennél is súlyosabb problémát jelent az, hogy beteg ennek a 'centrumnak' a struktúrája is. Szervezetani alapismeretekből is tudhatjuk, ha egy szervezet megszületik, akkor az tevékenységi és illetékességi körét állandóan tágítani akarja. Ez a folyamat jól látszik ebben a Brüsszelsből terjedő, fertőző bürokráciában. Ezekből a tendenciákból azt a következtetést vonom le, hogy Európa ma egy zsákutcában próbál előre haladni. Ebből semmi jó nem jöhet ki. Persze jöhetne, ha az EU elvileg demokratikusan megválasztott képviselőiben és vezetőiben tudatosulna, hogy végül is egy nagy bábállamot kormányoznak, s ha valóban aktív szereplői akarnak lenni a világpolitikának, mindenekelőtt az európai identitás kulturális alapjait kell megerősíteniük. A mai brüsszeli és strasbourg-i elitben még nem tudatosult, hogy az a hiperaktivitás, ami a tevékenységüket jellemzi, tulajdonképpen nem más, mint egy gyökértelen kvázi-hatalmi képződmény tehetetlenségéből, szuverenitás-hiányából fakadó politikai közérzet kompenzációja. Velünk, Közép- és Kelet-Európa nemzeteivel azért packáznak, mert meg sem merik kísérelni, hogy legalább lazítsanak az amerikaiaktól való függőségünkön. Más szóval: Brüsszel az USA-nak való kiszolgáltatottsága tényét a fölöttünk gyakorolt hatalmának látszatával próbálja ellensúlyozni. Márpedig ez – miként az április 3-i választások eredménye is igazolja – nem fog sikerülni. Összegzésül annyit mondhatok: A Jóisten különös kegyelmét látom abban, hogy Orbán Viktor személyében egy olyan ember kezébe került a magyarság sorsa, aki a magyar történelem, a magyar kultúra legéletképesebb tradícióit folytatja. S azért külön is hálás vagyok a sorsomnak, hogy megadatott nekem, hogy közvetítő szerepem lehetett ennek a tradíciónak a megmentésében.

JEGYZETEK

- 1 Pierre *Laval* (1883. június 28. – 1945. október 15.) francia politikus, a Harmadik Köztársaság 69. és 80. miniszterelnöke.
Sir Oswald Ernald *Mosley* az 1920-as évek elején angol parlamenti képviselőként kezdte politikusi pályáját, majd pártvezérként – 1932-ben – a Fasiszták Brit Uniójának hírhedt elnöke lett.
Léon Joseph Marie *Degrelle* belgiumi vallon politikus, szélsőjobboldali rexizmus alapítója, a második világháborúban a Waffen-SS tagja volt. Eleinte nem szimpatizált a németekkel, de 1941-től részt vett a Szovjetunió elleni harcokban, először mint a vallon légió, később mint az SS tagja.
- 2 Vidkun Abraham Lauritz Jonnson *Quisling* (1887. július 18. – 1945. október 24.) hazárulásért kivégzett norvég szélsőjobboldali katonatiszt, politikus.

- 3 Monroe, Az USA egykori elnöke, aki már 1823-ban megfogalmazta Amerika külpolitikai alapelveit
- 4 *Szabadságharcunk és a francia közvélemény.* Akadémiai, 1976
- 5 Ld. I.m.: 279–294. old.
- 6 *Marinovich Endre: A kamikaze kormány második miniszterelnöke.* Éghajlat Könyvkiadó, 2007. 19. old.
- 7 Ld. Horváth István: *Az elszalasztott lehetőség. A Magyar-német kapcsolatok 1980–1981.* 257. old. Corvina
8. Dr. Balsai Istvánt
9. *Állambiztonsági hiány és társadalmi deficit.* In.: *Magyarország – ma és holnap.* Magyar Szemle Könyvek, Bp., 2007. 333–363.
- 10 K.F.: Ld. Bod P. tézisének általam megfogalmazott kritikáját: *Forradalom helyett.* Magyar Szemle Könyvek, 2018, 73–74. old.
- 11 *Elszalasztott lehetőség. A magyar-német kapcsolatok 1980-1991.* Corvina, 2008.
- 12 Ld.: *A paktum-fantom* c. tanulmányomat. *Forradalom helyett.* Magyar Szemle Könyvek, 2018. 225-309.
- 13 Németh Miklós és Kohl kancellár kapcsolatáról ld. Oplatka András *Németh Miklós* c. könyvét! Helikon, 2014.
- 14 Borsits László altábornagy
- 15 Ld. pl. Bíró Zoltánt, aki mindmáig megfedkezni látszik arról, hogy Antall József neve csak azok után vetődött fel az MDF-elnökségében mint lehetséges elnökjelölt, amikor ő már lemondott 'megbízott elnöki' posztjáról!
- 16 Oplatka András: *Németh Miklós.* Helikon, 2014, 317.
- 17 Ld.: *A Tét.* Bagolyvár Kiadó, Bp., 1994. 9-79. *Készenlét.* Argumentum, 2008. 309–347.; *Életünk,* 2021. 07. 56–63.old.
- 18 Az SZT-tisztek – Szigorúan Titkos állományú – állambiztonsági tisztek a magyar titkosszolgálatok hivatásos állományának mély fedésben tevékenykedő kategóriáját alkották a rendszerváltás előtt.
- 19 Ld. a Nemzetbiztonsági Bizottság 2008. dec. 2-i ülésének jegyzőkönyvét!
- 20 „A titkosszolgálatok a katonaságnál rendben voltak, törvényesen működtek, a Belügyminisztériumban azonban nem. Kárpáti a hadseregben sok mindent keményen felszámolt. A nyár folyamán nem kevesebb mint 27 tábornokot nyugdíjaztunk. A Belügyminisztériumban azonban annak idején sajnos nem került sor hasonló határozott lépésekre. Példának okáért vég nélkül halasztódott a szovjet tábornokok kimozdítása is a Belügyminisztériumból, míg végül Sztukalin nagykövetet magamhoz kérettem, és felszólítottam, beszéljen az érintettekkel, mert tarthatatlan, hogy magas rangú szovjet katonatisztek üljenek ott, és ellenőrző szerepet játszanak. Végül a szovjet tábornokok több – ismeretlen rakományal megpakolt – kamionnal együtt elhagyták az országot.”(Ld.: Oplatka András: *Németh Miklós* – „Mert ez az ország érdeke” Helikon, 2014. 317. old.)
- 21 Ld.: Marinovich Endre: *Boross Péter 216 napja.* Éghajlat Kiadó, Bp., 2007, 96–100.
- 22 Uo. 125.
- 23 Barcs 1991-es bombázása a délszláv háború során történt. Az itt folyó légi harcok során egy jugoszláv vadászgép 1991. október 27-én 20 óra 51 perckor Barcsot támadta. Ekkor a támadási manőver részeként Jugoszlávia légtéréből érkező MiG–21-es vadászrepülő 300-350 méteres magasságból indított magyar célpontok ellen két darab Hunting Engineering által gyártott BL755 típusú, MK3-as változatú kazettás bombát. A bombák sze-

- rencsére Barcs központi részétől távolabb robbantak fel, így személyi sérülést nem, de jelentős anyagi kárt több épületben is okoztak.
- 24 Debreczeni József: *Orbán Viktor*, Osiris, 2002, 283. old.
- 25 Botos Katalin, aki a bankfelügyeletért felelős tárcanélküli miniszter volt 1990 decembertől 1992 januárjáig, számos könyvében és folyamatosan publikált publicisztikai írásai-ban elemzi a társadalom- és gazdaságpolitika összefüggéseit. *Világméretű pénzügyi egyensúlyhiány* címen publikált doktori disszertációjának Kádár Béla volt az egyik oppo-nense. Bogár László a *Magyarország és a globalizáció* (Osiris, Bp. 2003, Bp.) és a *Bokros újratöltve* (KAIRO SZ, Bp., 2006.) c. könyveiben követte nyomon a magyar rendszervál-tozás gazdaságtörténeti folyamatait, illetőleg gazdaságpolitikai koncepcióit.
- 26 *Portrévázlat világgép-keretben*, Kulin Ferenc: *Készenlét*; Argumentum, 2008, 279–309. old.
- 27 Ld. Horn Gyula: *Azok a kilencvenes évek...*; Kossuth Kiadó, 1999, 224. old.
- 28 *Iratok az Antall-kormány külpolitikájához és diplomáciájához*, I. Veritas – Magyar Napló, Bp. 2015
- 29 Ld.: Kulin Ferenc: *Forradalom helyett*. Magyar Szemle Könyvek, 2018.. 225-309.
- 30 Ormós Zsigmond: *Szabadelmű levelek vagy democrat lapdacsok aristocrat görcs ellen*. Téka, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1976, 147. old.
- 31 Kazinczy F. művei, II. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1979, 297. old.

SAITOS LAJOS

A Panaszfalra

TAKÁCS IMRÉNEK

I.

Hanyatt lökött nő
a világ.

Csupa szemérem,
csupa szeméremvirág,
emlőhegyek, ágyékvölgyek,
nemzőszervény lombos tölgyek,
árnyékában barlang tátong,
elnyel hetven tő virágot,
barlang-szája-humuszából
hétszáz fekete rózsza világol,
megvilágít kezet, lábat,
köldökmetszést harminchármat,
harminchárom éhes szájat,
harminchárom szomjas torkot,
énektelent, élettelen,
s méhében még hányat hordoz,
hányat hordoz,
ó, emberek?

Farkast hányat,
tigris hányat,
oroszlánt vagy leopárdot?!
Csupa vérszomjas vadállat.

Vérörvény
a vérző völgyben,
s vérző völgyből a vérpára
rárakódik szempillámra,
alig látok.

Alig látok túl a hegyen,
köldök-tájon, degesz-begyen,
veszélytelen, sugármentes tekintetet.

Itt nincs vérvölgy,
barna rög van,
humuszt termő, barna dombhát.
S mi haszna van?

Haszna mi van?

A zöld fűnek?
Szőlővesszőn aranyfűrtnek?
Tudás fáján alma termett,
a gyümölcsből hányan esznek?
Hányan isznak hús patakból,
nem a kocsmák italából,
nem a kukák szemetjéből,
nem a szelek hordták össze,
nem a szelek hordják azt szét,
ó, emberek, feleljetek!
Feleljetek!
Feleljetek!
Feleljetek!

II.

A gyerekkor panaszai

Csontszegény.

Ez a gyerek csontszegény,
csontszegény ez a gyerek.

Hússzegény.

Ez a gyerek hússzegény,
hússzegény ez a gyerek.

Vérszegény.

Ez a gyerek vérszegény,
vérszegény ez a gyerek.

Sószegény.

Ez a gyerek sószegény,
sószegény ez a gyerek.

Így nézték-szólták
csokoládészegény tekintetem.

Anyám már akkor gyanakodott rám, mikor iskolába, az első napon nélküle mentem el, faluhosszat kísért nézésével, s közben vizet húzott a hordóba, hogy lemoshassa első mocskát fia, az öröklétű. Ki azóta is gyalog jár ösvényt, utat, iszik csillagtalan kutak mélyfekete vizéből, s visszanez minden lépésinél az elhagyott házra, látja magát az ajtón kilépni.

Az éj fátylát korán letépték szememről a barlanglakó hiénák. Varjak röpködtek álmomban köröttem, s én a kútba estem. Azóta hangos az este. Kiáltok. Kiált velem a kórus, s ha azt leintik, én akkor is ordítózom. Soha nem változó szerep az enyém. Felkelek, élek, lélegzem, vérzem, dolgomat végzem. Falok, vagy az éhség fal föl, egyre megy. Kimaradásaimat igazolják az éjjelek. Hajnalban lefekszem, hajnalban kelek, útra kelek, mint a szelek, a bizonytalanra bízom életem.

Tudom, elhagy majd minden haver ezért. De nem hagynak el a kertek, házak, pajták, fészerek. Mögöttem ögyelgő ebek. Ugatják a rettenetet. Így nem félek, nem félek, ha lefelé visz a lépcső, csak lefelé, s ha fordul velem e fénylő világ, szédülök, de nem kapaszkodom.

Anyám figyel. Nem int apám. Nem intett sohasem. Kezembe adta a szerszámok nyelét, sorsomat viselem.

III.

Útra kelek

Mint aki ölni készül,
fegyvertelen
és vért-telen.

Viaskodom magammal.
Viaskodom az éjjel és a nappal.
Harangok közé csördíték haraggal.
Mély zene ez.
Visszaadja a kitagadottak hitét,

visszaadja az éhezők kenyérét,
szomjas madarak italát,
visszaadja a dalt.

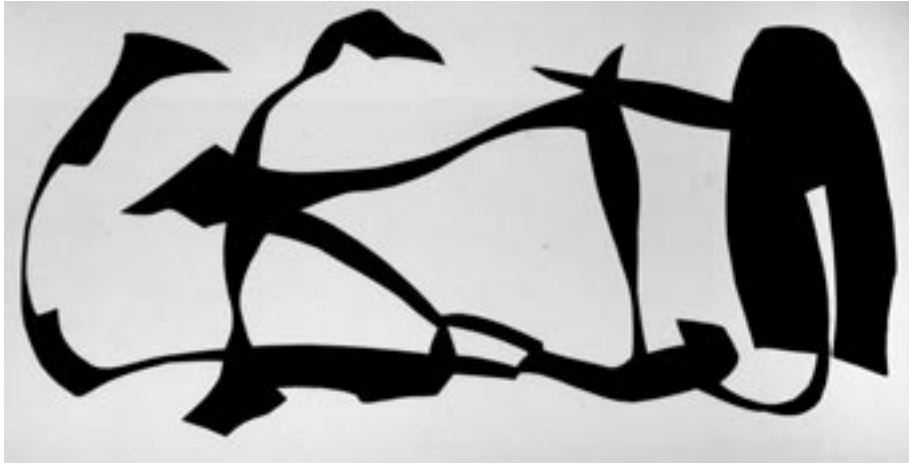
Ó, anyám,
a tőled tanult igét.
Ó, apám,
a cselekvés hitelét.

Bár sokat gondolok a bajjal,
a minden hájjal megkent fajjal
megverekszem.

Megverekszem az idővel.
Megverekszem a szirttel, a kővel.
S ha romlott tüdővel érek el a kertig,
se pihenek.
Várnak a fák,
a lomblevelék.
Megszelidítem a szelet.
De nem fogom igába.
Nem fordítok senkire zárat,
mindenkinek nyitva lesz házam kapuja.
Csak a szerelemmel nem békülök soha.
Mert a szerelemnek sárga a foga,
mint a farkasoké, gyökérfehér.

Szívem a láztól fölmelegszik.
Testem a hegyekkel vetekszik.
Hangom a visszhangnak lesz mása.
Feleselek a fél világgal.
Kimondom a szót, ha nyögve is,
ha testemet fogja a tövis,
krisztusi kinként majd elnyelem.

S ó, ti fények,
ti színesek és kékek,
s ti, feketék, eresszetek!
Eresszetek!
Eresszetek!
Eresszetek!

IV.

Színek és árnyak

Sárgák ezek a kékek.
Feketék!

Kékek ezek a sárgák.
Feketék!

Zöldek ezek a sárgák.
Feketék!

Zöldek ezek a kékek.
Feketék!

Szívem, ha éri nehezék,
lógok a lényeg ereszén,
cseppenként folyik el szép vérem,
létra sincs, hogy azt is elérjem

egy lendülettel.

Máris a város túlsó oldalán ütöm föl a fejem. Valahol a kövek közt, hogy egy legyenek a többivel, ki vet, ki arat, ki magára marad, a sors által kiteszítva, kitéve a sorsnak, a mindenhatóknak, a mindennaposnak, az egynek és ugyanannak, a naponta változóknak és évente újulóknak. Hol színek vetkőztetik egymást és nemzedékek. S míg elvérzik egy évszak, a másik útra kész, csak a semaforokat valaki mindig elállítja, csak a vágányokat valaki mindig fölkarolja, csak a cél van kirajzolva, a start soha, hát nem csoda, hogy csürhemód rohangál sok pofa, egymást sodorva keverik egymást bajba, magukat hivatalba.

Hová tetted, Káin, a jobbik eszed,
hogy mindennek a felét követeled,
hogy követeled a szelek erejét,
hogy követeled véreid fejét?!

És hová tette a kor a jobbik eszét, hogy lassan minden elenyéssz.
De áttörhetetlen marad egy ablak, a nyitva hagyott. Mi utat mutat az életben maradóknak. És csupa sebet. Fésületlen ereszeket, válaszolni készülő házfalakat, szőnyeg gubancokat, könyvhalmokat, megduzzadt visszereket, vizenyős tekintetet, kisszikkadt lány-melleket, elnémult fütyös torkot, szemgolyón véres kormot. Kezemben egy égett irkát, fölírva benne a barikádok köve, neve és neme.

Gyógyulhatok.

És a víz sebe majd beforr.
És a föld sebe majd beforr.
És az ég sebe is beforr.

Beforrnak sebeink.

FÁBIÁN LÁSZLÓ

Egy fa talányos muzsikája

A HORTOBÁGYI ENDRE - ALBUMRÓL SZÓLVA

Fura dolog: olykor fenyegető, máskor fölvidító a rajtunk és körülöttünk rostokoló idő (mondjuk úgy: szubjektív tudatunk kreálta eseménysor), valamint a véletlennek titulált meglepetések, váratlanságok egymáshoz dörgölődése vagy egybecsapódása, mindaz, amit a szürrealizmus kapcsán távoli asszociációkként jegyzünk, de tekinthetjük egyszerűen meghökken(t)ésnek – akár könnyűszerrel magyarázható, akár mélylélektani turkálást igényel ok-okozat tisztázása; szóval különös (persze, nem rendkívüli), hogy amikor jó érzéssel, elégedettséggel és örömmel lapozgatom/olvasom a minap kezemhez eljuttatott képzőművészeti albumot: *Egy hiányzó láncszem* (alcíme: *Hortobágyi Endre festészete*), mellette kis könyvecske (esti olvasmányom) az ágyamon – borítóján Hencze Tamás festményével. Az albumban – Hortobágyi kapcsán – többször fölmerül Hencze neve, már csak közös „iskolájuk” (önképzőkörük? talán ez a pontosabb), a Zuglói Kör miatt, némiképpen modern festészetünkben elfoglalt helyük miatt csakúgy. Hencze elismert (Kossuth-díj) jelentős művészként halt meg 2018-ban nyolcvanadik életévében, a nála három esztendővel fiatalabb Hortobágyi húsz évvel korábban, 1998-ban, inkább csupán szakmai körökben ismert. Az utóbbi életművét megkésetten, ugyanakkor okos, tartalmas, sőt, esetenként tényföltáró tanulmányokkal bemutató alapos műben az egyik lábjegyzet tudósít, hogy a 60-as években *főiskolai diploma nélkül a művészek nem kerülhettek be sem az Alapba (Művészeti Alap), sem a Szövetségbe (Képző- és Iparművészek Szövetsége)*. Nos, ez majdnem igaz, Hortobágyinak nem is lehetett diplomája, mivel a kulturális politika kirekesztette a főiskolai továbbtanulásból, kívülálló maradt egész életében. Viszont Hencze sem szerzett diplomát, nehezen jutott alaptagsághoz, de bekerült: a 70-es években már együtt zsűriztünk amatőröket, östehetségeket a Népművelési Intézet megbízásából. Vagyis a szelekció ugyanolyan trehány volt, mint az egész rendszer, minden ízében. Hortobágyi mellőzését mégsem minősíteném *rendszerhibának*, ahogyan elnézően Bánki Ákos teszi az album beköszöntőjében, politikai diszkrimináció, tehát aljasság volt, elkísérte szinte egész pályáján.

Mindenesetre az említett „apróságok” jobbára a kor levegőjének megidézésében kaphatnak némi jelentőséget, a gyönyörű könyv, az elvégzett munka megítélése szempontjából mellékesek, Úgy gondolom, mindössze kortársként, egykori résztvevőként illik hozzáfűznöm. A szép és egyéni hangú képelemzéseket, a művészi-alkotói pálya alakulásának gondos elemzését, legfontosabb állomásainak kijelölését találhatja az érdeklődő a kötetben. Ezek olyan erények, amelyekre a részletekbe menő további kutatások támaszkodhatnak, kell, hogy támaszkodjanak. Bánki Ákos és Schneller János szerkesztése sikeres vállalkozás, de ítélném akár leletmentésnek, hiszen tanúi lehetünk egykor reflektorfényben ragyogó pályák és eredmények kikopásának akár

a szakmai köztudatból, nemhogy egy alaposabban föltárt és *bevallott múlt* korrekciója tudományos (de főleg erkölcsi) program lehetne – teszem azt – egész huszadik századi művészeti életünk fölülvizsgálatában. Ugyan még hány *hiányzó láncszem* várhat földerítésére? A szerkesztők gondos látókörét jelzi, hogy Mészáros Flóra lényegre törő, noha vázlatos tanulmányát beválogatták a *francia hagyomány* egyik magyar festőjének, elkötelezettjének: Hortobágyi Endre művészetének bemutatásába. A művészettörténész a debreceni Modemben a közelmúltban zárult *Abstraction-Creation* kiállítás kurátoraként bizonyította érdeklődését, gazdag anyagismeretét a témában; főleg Martyn Ferenc közvetítő hatását festőnkre, lett-légyen az akár közvetett hatás.

És itt, a hatások bonyodalmainál késztetek engem némi töprengésre.

Abban – természetesen – magam szintűgy biztos vagyok, hogy Hortobágyi 1962-es megjelenése a Zuglói Körben túlértékelhetetlen fontossággal bír. Egyfelől olyan társaságba került, amelyben mindenkit a korszerű képzőművészet nemzetközi mozgásai, törekvései, irányai érdekelték, az akkoriban nehezen beszerezhető aktuális információkat keresték, esetleg forgalmazták, ha módjuk akadt rá. Másfelől többségük résztvevője (egyúttal persze elszenvedője) volt a merev, dogmatikus állami képzésnek, amely mindennapos harci föladatnak tekintette a dekadens (egyébként a legföüle-tesebb jelző) nyugati művésztől megvédeni a „szocialista realizmus” egyedül üdvözítő pártosságát, elriasztani a fölnövekvő nemzedéket bomlasztó befolyásától. Nos, Hortobágyi nem nagyon sajnáhatta, hogy ezekről a kincstári ostobaságokról lemaradt, ám a konkrét mesterségbeli tanácsok hasznosak lehettek számára. A leghasznosabb és legmeghatározóbb minden bizonnyal találkozása és barátsága Molnár Sándorral, a kör vezetőjével, szellemi menedzselőjével (elnézést a nem éppen stílusos szóhasználat miatt), aki – és ezt most egyértelművé szeretném tenni – közvetítő és mérce volt az egész társaság számára. (Nem mellesleg valóban rajta keresztül jutottak el Hamvas Béla gondolatai a Zuglói Körbe. Jól emlékszem, noha mintegy fél évszázada esett meg, Molnár – kérdésemre – lehangoltan elmesélte, egy alkalommal elvitte a Körbe a Mestert, ám a társaság nem mutatott különösebb érdeklődést a szokatlan tanok iránt.) Bevallom, Molnár Sándor hívta föl a figyelmet Hamvasra és Kemény Katalinra, és juttatott nekem is gépiratos Hamvas-műveket, miképpen olvashattak ilyeneket a Zuglói Kör érdeklődői. (Emlékszem, Bak Imre – például – stúdiumszerűen földolgozta Hamvas maga számára hasznosítható elgondolásait.)

Mindennél lényegesebbnek tartom, és talán föloldja a hezitációt Hortobágyi tájékozódását illetően, hogy Molnár Sándor figyelemre méltó könyvtárral rendelkezett már akkor, minden olyan szakmát érintő jelentős dokumentáció (igényes nyugati kiadások) birtokában volt a kortárs nemzetközi képzőművészetből, aminek kötelezően ott kellett volna lennie művészeti főiskolák könyvtárában. Azt hiszem, nem én lehetek az egyetlen, aki megkerülhetetlennek tetsző (mára visszaigazolódott) nagyságokkal az ő könyvtárából ismerkedtem meg. (Az övéen kívül csupán a Fészek Klubnak volt igazán gazdag könyvtári anyaga – a felejthetetlen Molnár Éva szakmai tiszteisége és könyvtárosi mániákus bátorsága folytán –, egyáltalán nem véletlen, hogy ott böngésztek a drága kiadványokat a formálódó magyar avantgárd jelesei: Bak Imre,

Nádler István, Lakner László vagy Fajó János és mások.) És ugyancsak Molnár Sándor igyekezett visszaigazítani a reális kánonba számos kitagadott, a normatív esztétikától irtózó művészt, kommunista anatómia alá sorolt alkotókat. Elképzelhetetlen, hogy éppen Hortobágyi Endre, a fölfedezett és barát kimaradhatott volna ebből az aktív tájékozódásból.

Lehetséges ugyan, hogy személyesen nem találkozott Martyn Ferencsel, Molnáron keresztül ellenben gondos, elemző ismereteket kaphatott művészetéről. De még talán Gyarmathy Tihaméról vagy Lossonczy Tamáséról, akikkel barátja eleinte mester-tanítvány, majd kollegiális barátságban állt halálukig. (Én – például – Magyarász Imréről szintén tőle hallottam először.) Hortobágyi párizsi látogatása mögül ennyi esztendő után kihallani vélem Molnár szívélyes noszogatóását a személyes találkozásra Bazaine, Manessier, Bissière, Estève, Hartung, de Staël stb. műveivel. Nem tudhatjuk pontosan, kiket-miket látott Párizsban, bizonyos hatások ellenben jól kiolvashatók, ahogyan az album tanulmányai – ideértve Schneller bővebb dolgozatát, vagy Andrási Gábor élesszemű megfigyeléseit, beszélgetéseit Hortobágyival – ezek többségét föl-tárják. Lantos Ferenc, Keserü Ilona és a pécsiek kapcsolatára ugyan találunk utalásokat az albumban, azt hiszem azonban Lantos „országos” pedagógiai tevékenysége szolgálhat még meglepetésekkel a kutatásban; magam – például – személyes emléket őrzök debreceni kapcsolatáról Tilless Bélával, Martyn életművének népszerűsítéséről, konkrétan hatásáról Makoldi Sándor festő programjára. Ebben a hatásban, ahogyan Mészáros Flóra jelzi is, kimondva-kimondatlan áttételesen összegződik a francia lírai absztrakció gazdag tapasztalata, korszakos jelentősége. Magától értetődik, egy olyan tudatos és következetes festő, mint Hortobágyi Endre, személyes rokonszenvére talál igazolást.

1981-ben megjelent kis Molnár-könyvecskémben (a sorozat Hajdu István művészettörténeti fontosságú ötlete) Bazaine-t idéztem: *Képet alkotni nem jelenti azt, hogy zsákmányt ejtünk és nem jelenti azt, hogy kibúvót találunk. Igenis, maga a vadászat az alkotó, de azzal az előfeltétellel, hogy a kelepccékkel teli tévutak adják majd meg valódi formáját irányát. Ez az utunkban álló bokor, ez fog bennünket önmagunk számára felfedni. A kép a festő hosszú menetelése vak életünk sűrűjének mélyébe, a homályos gondolatok bozótja, amelyen keresztül arra törekszünk, hogy önmagunkat teljesen megtaláljuk.* (Fölhívnám a figyelmet a fogalmazás képiségének lírai természet-kötődésére, azaz festői munkássága szellemi ekvivalenciájára.) Elegendő átlapoznunk a Hortobágyi-album gazdag és igényes képanyagát, hogy a francia festő ars poeticájához illő szellemisége világossá legyen számunkra. Molnár gondolatai hasonló rugókra járnak. Azt hiszem, a 70-es évek Hortobágyi-képei (*Színes kompozíció, Vörös, kék kompozíció, Fonódó formák, Katedrális tanulmány*) állnak legközelebb Molnár Sándor azonos időszakban készült munkáihoz (ámbar a képkeret paralellogrammájából kilépésben, a formált vászonban – tudtommal – nem követte), ezek a képek azonban határozott, noha szabad formáikkal inkább utalnak Estève hatására, semmint Bazaine-éra. Az idézet azonban a hozzáállás, az alkotói etika rokonsága miatt érdekes.

(A történeti igazságszolgáltatás kívánja Molnár Sándor 1966-os Mednyánszky Terem-beli és 1968-as KFKI Klub-beli kiállításának megemléztetését, mint az új avant-

gárd magyar művészet fontos eseményét, az ideológiai terror föltörésének merész gesztusát. Nézetem szerint – mások mellett – Hortobágyira is hatott az akció; a Mednyánszky Teremben az album által dokumentáltan jelen volt.)

Molnár mindig nagybecsüléssel, szeretettel nyilatkozott Hortobágyiról és művészetéről, aki minden szellemi, esztétikai közösség mellett sem vált barátja epigonjává. Bizonyára elsők között találkozhatott Molnár markánsan megfogalmazott eszmeiségével. *A szellem örök erőihez való tudatos kötődés a hagyomány. Azonban emberi lét nincs időn kívül, és amikor az ember az időbe lépett, vállalta a feladatot, hogy megvalósítja és megformálja az időt* – mondja az utóbbi az említett könyvecskében, hogy aztán ebből logikusan levezesse az aktualitás kötelezettségét. Hortobágyi – kiolvashatjuk négy szenzibilis képelemzéséből (Rafaello, Kandinszkij, Csontváry, Koszta), vagy András Gábornak címzett párizsi beszámolójából (1978), amely a Fra Angelico, Braque, Goya, de Staël, Canaletto élményeit villantja föl –, szintén hitet tesz a hagyomány és az aktualitás megkerülhetetlen, szerves kapcsolata mellett. Nem fölszínesen kezelt formális jegyek határoznak logikus összefüggésükről, az esztétikai minőség fűz össze ábrázoló és elvont, reális és szürreális stb. műveket, de azok szellemi (alkalmasint: történeti) súlya. Molnár esetében – hadd hivatkozzam őt újfent! – grafikák száza rögzítik elvont képeinek látvány-elvű kiindulásait, illetőleg fokozatos absztrahálását. Ez a fajta lírai karakterű elvonatkoztatás úgyszólván mindegyik Hortobágyi műből is kitetszik. Schneller találóan emleget *motivumrejtő absztrakciót*, és dehogyan csak a *Zugliget* vagy a *Fa* című 60-as évek derekán készült emblematikus képekre vonatkoztatva, az egész életműre megállja helyét a plasztikus minősítés. Ahogy jobbra az Ecole de Paris idézett művészeinek törekvéseire szintén.

1985-ben az Óbudai Galériában nyílt Hortobágyi-kiállításához Molnár Sándor írt egy szöveget, amely ugyan nem hangzott el, ám világossá tette, hogy a festő azok közé tartozik, *akik a mozdulatlan és a valóságról lemaradt, ultrakonzervatív szellemű társadalommal szemben a korszerű és egyetemes művészet megteremtésén dolgoztak*. Pusztán már emiatt lényeges a *hiányzó láncszem* visszaigazítása a történetbe, a gesztussal együtt pedig az időszület megidézése, amihez legpregnansabban ugyancsak Molnár szavai citálhatók: *Ma* (mármint 1985-ben, noha hezitálok a megszorításban) *a művészet az, amelyben a valóság megjelenik, minden más a rögeszmék, a monomániák szenvedélytelen és személytelen démoni világában oszlik föl*.

*

Nos, ez a dolgozat nyilvánvalóan egy rangos kiadvány recenziójának indult. A recenzens azonban képtelen volt ellenállni a készítésnek, hogy ihletésére fölidézze emlékeit, illetőleg azokra hagyatkozó több évtizedes reflexióit. Mentségére a Fákó Árpád élményszerű könyvtervébe csomagolt szellemi csemege szolgálhat, amely remélhetőleg fölüt az élmény hatására tudományosabb megnyilatkozásokat mind veszteségeink, mind utólag fölszínre hozott értékeink sorsáról, kezeléséről. Persze, persze, magam csakúgy tisztában vagyok vele, mint a legújabb (Gödel utáni) matematikusok, hogy a bevezetőben emlegetett *véletlen* a világszerkezet része, bárhogyan bajmólódunk is vele...

SARUSI MIHÁLY

Pomeriumi jegyzetek III.*

ALMÁDIBAN, ALMÁDIBÓL... ÍRVÁN ÍRVA.

SZABÓ DEZSŐ ÁCHIMMAL

...még mindig: Írni, Csabán

...Áchimról, Áchimmel, Áchimnál! Szinte.

Amire ki gondolt volna.

Van (Békés)Csabán Szabó Dezső utca. Jó kis utcanév-történet: 1851-ben Pokol (a Nagyszik szélén), 1910-ben Prónay, 1949-ben Sallai utca, amely 1992-től viseli az író nevét. Ám semmi jelét nem látni annak (pl. Czeglédi Imre utcanévtárában), hogy az elnevező városatyák tudtak volna a harmadikutas (náci- és bolsiellenes) író-gondolkodó bármiféle kötődéséről városunkhoz. Mert hogy, mint Molnár József – a Nemzeti Parasztpárt egyik volt vezetője – írja Achim L. András élete és halála című, 2002-ben közreadott művében: Szabó Dezső Achimról mintázta Az elsodort falu főszereplőjét, Bőjthe Jánost, és Achimról külön tanulmányt is írt. Ez utóbbi 1938-ban jelent meg a Ludas Mátyás füzetek 40-41. számának címadó írásaként.

Achim... Molnárnál, és Szabó Dezsőnél is, aki Achim András című dolgozatára készülve ellátogat Csabára, hogy közvetlen tapasztalatokat szerezzen a Zsilinszky-fiúk által 1911-ben meggyilkolt parasztkirály világról. Arról, hol, milyen körülmények közt, mely közösségben élve bontakozott ki az Ady által „egy nem teljesen sikerült Dózsa György”-ként emlegetett Achim-Áchim élete.

Szabó Dezső (Áchimhoz – és sokakhoz – hasonlóan) az ország lakosságának nagy többségét alkotó parasztságban látta a magyarság fölemelkedésének, mi több, megmaradásának egyetlen lehetőségét. A parasztdemokráciában, amely képes megvédeni bennünket mind az idegen hódítóktól, mind a saját zsványainktól – a nagyföldesektől és a nagybirtoktól egyaránt. Az Achim/Áchim által is követelt földosztás, a nagybirtok parasztkézre juttatásának réme indította az úri Magyarországot mindig, minden körülmények közt a parasztság szervezkedéseinek leverésére. Achim/Áchim keménysege, rendíthetetlensége, következetessége, a magyar parasztságba vetett hite készítette Szabó Dezsőt arra, hogy a csabai parasztkirályt legnagyobb regényének főhősévé tegye.

Nem is kissé idealizálva jelenítve meg Achimot/Áchimot... Bőjthe Jánosként? Mire az író válasza: típusokkal foglalkozik, nem személyekkel. Azaz ő ilyennek reméli a parasztsággal a magyarságot győzelemre vivő eljövendő vezetőt (az ő szavával: vezért).

* A Balatonalmádi állítólagos római kori nevére utaló POMERIUMI JEGYZETEK I. és II. része az Életünk 2021/1. számában jelent meg.

Szabó Dezső (1879–1945) az először 1919-ben megjelent *Az elsodort falu* második kiadásához írt előszavában emlegeti a főszereplője miatt öt erő bírálatokat. „A Bőjthe János-kérdés a legmélyebben érint, mert itt a művészet legnagyobb elhivatását akarják tagadni apró modern esztétikai elfogultságok kosztosai. Ezek szerint a) Bőjthe János valószínűtlen alak, b) a Jókai teremtményeinek világából való.

Mi nem valószínű Bőjthe Jánosban? Hogy egészséges? Hogy erős? Hogy okos és praktikus? Hogy megváltó akarata van faja iránt? Hogy parasztlányt vesz feleségül? Hogy épít és akar? Mikor sorra kérdeztem a kifogásolókat, egyik sem tudott határozott választ adni. Mert a vád oka itt nem az alakban, hanem a látó szemekben van. Hitvány pesti irodalmunk oda rothasztotta a közvéleményt, hogy a tisztaságot, az erőt, a megújulás heroikus vágyát rögtön a képtelenség képtelen vádjá illetti, mintha ezek nem volnának legalábbis olyan természetes megnyilatkozásai az életnek, mint a bomlasztás, a hazugság, a perverzitás.

Miért Jókai-féle alak? Van benne valami Jókai túlromantikus rajongásából, mely a szerelmet az abnormitásig hangsúlyozza az élet erőtényezői közt? Van benne valami Jókai talaj-elrugó ideális tökéletességéből? Bizony ebben az egészséges, praktikus, sokszor tökéletlen emberben semmi efféle nincs...”

Molnár János megírja, honnan tudott Szabó Dezső Áchimról, ki irányította a figyelmét a csabai parasztszocialista pártalapítóra. Személyesen nem ismerte; egyik későbbi írásában említi, hogy az első háború előtt „Ady Endre egyszer egy Márvány utcai kis kocsmában Kaffka Margitnak és nekem háromnegyedórás előadást tartott a paraszti ügy akkor még élő úttörőjéről, a végtelenül gazdag életű, harcos egyéniségű Achim Andrásról. Soha nem hallottam Adyt valakiről ily hosszasan, ilyen mélyről jött melegséggel beszélni. Ettől kezdve figyeltem Achim pályáját. Mikor aztán szörnyű halála hírért vettem, megfogadtam, hogy bele fogom rajzolni a parasztságnak ezt a hatalmas emberi megnyilatkozását a jövő nemzedékek lelkébe.”

Bele is rajzolta... regényében. A későbbi, Áchimról ódát zengő széptanulmánya csak ráadás.

Azt is Molnártól tudjuk, hogy az író az 1930-as években találkozott Achim lányával, Achim Máriával és férjével, Medvegy Elemérrrel, és ez juttathatta eszébe a megölt parasztvezért. Munkához látott, tanulmányozta a Zsilinszky fiúk poréneki iratait, és elutazott Békéscsabára. „De amint Szabó Dezsőnél lenni szokott, inkább csak érzelmeit vetette papírra a gyűjtött adatok helyett. Achim alakjában *Az elsodort falu* Bőjthe Jánosát jelenítette meg: 'Ady paraszt Apollója volt ő: a bőség, az erő, a szépség uralkodásra teremtett fejedelme. Ez a különös nevű paraszt a legszebb, a legmélyebben magyar típusok egyike volt. Hatalmas testében ijesztő erők feszültek s testének akarattalan pátosza népek mozdítására küldött vezért mondott. Roppant lépései alatt dobogott a föld, mint szerelmese közeledő lépteire az asszony szív. Az erő öntudata, az akarat biztonsága, az élethitté izmosodott meggyőződés parancsa áradt ebből a nagyon férfi férfiből...”

Hazátlannak, hazaárulónak mondták őt: aki a magyar földet az egyetemes magyarság hazájává akarta tenni. Felforgatónak, rendezavarónak nevezték őt: aki

a XVIII. század közepén kezdődő magyar feltámadás legjobbjainak: a Katona Józsefeknek, Berzsenyieknek, Horváth Ádámoknak, Széchenyieknek, Batsányiaknak, Kölcseyeknek, Eötvösöknek, Petőfiknek, Arany Jánosoknak szent hagyományát folytatta a magyar parasztság felmentésére. És aki azok jogának rendjét akarta a nemzet történelmi életformájává tenni, akik minden élet forrásai...”

Szóval: Szabó Dezső a „magyar paraszt Toldi”-nak érzett, kamaszos csínytevésekre „örök népi Ludas Matyi”-ként hajlamosnak látott Áchimról is írt, Áchimmal tartott, Áchimnál (Achim népénél, minálunk, Békéscsabán is) járt. Megérdemli, hogy ne felejtjük el.

Mert, ím, ő is értőn közelített felénk.

...Hogy mi nem jut az ember eszébe... Túl-a-Dunán! (A Nagy Magyar Alföldről.)
(...)

HODÁCS: MAGYAROSAN!

...Lönni, de minnek

...írjunk, beszéljünk. Kérte őseinket jó száz éve Hodács Ágoston (aki ekkoriban a Hodács Ágost nevet írta cikkei alá), a későbbi kisiratosi lelkipásztor. Hodács Ágoston (Szeged, 1879–Kisiratos, 1951) katolikus pap, hittanár, író, műfordító 1912-től szolgált haláláig a kelet-csanádi – ma Arad megyei – faluban.

A LÖNNI VAGY NEM LÖNNI című iratosi írói falurajzunk (amely villanykönyvként az Irodalmi Jelen honlapján olvasható) róla szóló fejezetét bővíteni kényszerülök, mert az Országos Széchényi Könyvtárban rábukkantam azokra a jegyzeteire, amelyeket az 1900-as évek legelején írt különböző folyóiratokba. Ami meglepett: szinte valamennyi írásával anyanyelvének ápolását szolgálta. Már temesvári papnövendékként, majd temesközi káplánként és hittanárként. Hogy kisiratosi plébánosként folytassa a szerinte egyedül figyelemre méltó szeretetirodalom magyarra fordítását. Franciából, dánból, németből...

1848-1849-ben a vidéki papság mozgalmat indított a katolikus egyház megújítására, többek közt a nőtlenségi tilalom föloldásáért, s ebben élen jártak az alföldi – különösképp a temesközi – falusi lelkipásztorok. Mert őket sújtotta elsősorban ez az előírás. Egyedül – ráadásul többnyire tanult emberként egymaguk – kisdud falvainkban... Hodács, amikor első cikkeit írta, nem sejtette, hogy később, kisiratosi plébánosként hasonló gondjai támadnak, mint ifjú – csanádegyházmegyei – elődeinek. Folyóiratbeli jegyzeteire bukkanva hamar kiderült, hogy a magyar nyelvért emelte ekkor föl a szavát. A magyar bölcsélet és a magyar egyházi szaknyelv megmagyarításáért fogott tollat.

Szögedi iparoscsalád gyermekeként hogy ne jutna eszibe, mit érthet mindebbül a fajtája! Mondhatni, sémmit. Hát tönni kéne ellene! Érte.

Tött, amit töhetött. Javasolt, kezdeményezött. Jó magyar embör vót! – töhetjük hozzá. Amennyire akkoriba lehetött – valamelyik feleközetbe szorítva.

A *Magyar Nyelvőr*-ben 1900-ban, tehát még papnövendékként jelentkezik először (5 sorral): a latin elvlasztás helyett magyarosan, a magyar nyelv szabályai szerint válasszuk el szavainkat, pl. Cip-rus és nem Cy-prus... Mondhatni, jól kezdi! Megadja a hangütést.

1901-ben a német–magyar szótárhoz egy-egy szóra megoldást kínálóok közt szerepel, tíz szó és kifejezés megfelelő magyar fordítását kínálva szögedit is fölmutat:

„Ramschbazar: ócska-kereskedés, zsibvásár, zsikpiac, Szegeden legalább így is nevezik; hogy miért, nem tudom; lehet, hogy ugyanott talán zsikot is (?) árúlnak.” (A szerk. szerint a zshipiacból lett.) Már fölszentelt papként (1903-ban) a confetti helyett a sarkadiak által használt „dobzó”-t, és egy szegedi könyvben emlegetett „aprószínes”-t ajánl figyelmünkbe. A purgatórium helyett pedig az egyként helyesnek tartott „tisztítóúz” és „tisztítóhely” közül az utóbbi használatát tartja kívánatosnak. Később szóvá teszi a szentírási hely idegenszerű idézését (II. Tim. 1, 5 – II. könyv, Timotheus 1. fejezet 5. vers), amit magyarosan is megtehetünk (Tim. II. 1: 5 – A Timotheushoz írt második levél első fejezetének ötödik verse).

Csak magyarosan... A papnövendék és a növendékpap közül az első szabályos (meg a kispap, toldja meg a szerk.). Az anyagelvi és az anyagelvű szó egyaránt használatos, pedig csak az utóbbi helyes – írja. A dr. kapcsán megjegyzi: magyarosan a címzés (foglalkozás, állás) a név után áll, pl. Dániel Ernő báró, Márki Sándor dr., Falk Miksa dr. kir. tanácsos. „Azt hiszszük tehát, hogy a címnek a név elé helyezése idegenszerű.”

1904-ben is van még javaslata a német szavak magyarítását illetően. Nyilván mert fordít – mégpedig nem keveset, tehát maga is megküzd egy-egy szóval. A Kriegsspiel: háborúsdí. A szalon helyett pedig a Vay Sándor által emlegetett nappalit ajánlja...

Hodács Ágost a *Hittudományi Folyóirat*-ban A hittudomány magyar nyelve nevű rovat szerzőjeként jelentkezett. 1901-ben, még kispapként a kánonjog szó mellőzését és az egyházjog használatát javasolja, hogy cikke végén oda jusson: „Beszéljünk magyarul!” – írja a pesti lapnak. A szentmise részeit is hasznosnak tartja anyanyelvünkön megnevezni – ahogy teszi egy veszprémi szerző, akinek a könyvéből gyűjtötte össze szöszedetét. E magyarítások javát ismerjük (pl. communio: áldozás, úrvét, vagy úrvételi imádság a misében; credo: hiszek (egy első szava), hitvallás; gloria: dicsőség, miserész; Sanctus: szent-szent; tractus: kivonat), de jó tudni, hogy a temesvári papnövendék – későbbi plébánosunk – a frissen elsajátított egyházi szaknyelv megmagyarítását pártolta. Hogy ha római katolikus is egyházunk, mégiscsak magyar, s nem a latin az anyanyelve a híveknek. Végül Pesch Tilmann Az Istenes Élet című, Tömösvárt ez időben kiadott imádságos könyvét ismerteti a lap eme évfolyamában. 1903-ban egyházjogi műszótárt közöl (Krassó-Szörény vármegyéből, Stájerlaktól, ahol káplán), amely ugyanekkor megjelent a Bölcséleti Folyóiratban is.

A temesvári *Bölcséleti Folyóirat* először 1901-ben közöl Hodácstól tanulmányt, mégpedig A bölcsélet magyar nyelve című rovatban ejt néhány szót a nyelvművelésről a magát szögediként jegyző, tömösvári diák. A magyaros szóhasználat, helyesírás, a fölös idegen szavak használata ellen szólva, pl. hogy kiejtés szerint írjunk emanci-

patio helyett emancipációt. (Az egyenjogúsítás eme megnevezése s leírása is ellenállásba ütközött?..)

Az Adalékok egy bölceleti műszótárhoz című tanulmányának bevezetőjében elárulja, hogy erkölcsbölceleti összeállításához forrásként Cathrein Győző kétkötetes munkáját használta, amelyet a csanádi papnövendékek fordítottak le s adtak ki Temesvárott 1900-1901-ben. „Úgy gondolom, hogy teljes joggal használhattam ki e művet, mert mint papnövendék jelentékeny részt vettem a Moralphilosophie fordításában, javításában egyaránt, de nem kevésbé, sőt elsősorban nekem van részem abban, hogy az Erkölcsbölcelet fordításában – elismerem, hogy talán nagyobb mértékben, semmint kellett volna – keresztülvitetett a magyarosítás elve. Nagyobb mértékben – mondom; mert most sokkal jobban érzem annak igazságát, amit annak idején írtam: 'Talán vissza kellett volna riadnunk e nagy feladattól (t. i. a Moralphilosophie fordításától), különösen, ha tekintjük, hogy a magyar bölceleti nyelv csak nagyon gyöngén van kifejlődve s csak most kezd fejlődni; s mi mégis magyar nyelven bölceletet akarunk kibocsátani'... Meg akartuk legalább némileg mutatni, hogy édes hazai nyelvünk nem oly szegény, mint hinnők, s bölceletet magyar nyelven írni nem lehetetlenség.” Filozófiát valóban, de bölceletet... S írá mindezt Hodács a tömösvári papnövendékek által lefordított Cathrein-mű előszavában. Azaz... ez a műfordítás is az övé? Nem kis részben. Bevallja, nem boldogultak jó pár szakszó, pl. a dogmatizmus magyarításával, de mondjuk a traditionalismusra meglelték a megfelelő magyar szót a hagyományelvűségben.

Hogy kiadós szöszedetének bevezetését így fejezze be: „Mily szép s gazdag is vagy édes magyar nyelvünk. Nem is képzelhetem, hogy nem szeretne csak egy is, ki e földön, áldott magyar földön látott napvilágot. Zengd el Isten létét, egyház dicsőségét, beszélj a lét és élet elvont fogalmáról. Senki se mondja azt, hogy szegény vagy erre. S ha talán úgy volna? Tegyük gazdaggá mi! Ez szent kötelesség! Miként érzésünkben, legyünk nyelvünkben is, legyünk mi magyarok! Egy Pázmány, Faludi, Vörösmarty álljon példányul előttünk... Magyarul s egyszersmind magyarán beszéljünk!”

Tegyük gazdaggá. Mármost mi, magyarok, a saját nyelvünket. Más nép fia meg... a sajátját.

Censura: könyvvizsgálat. Rationalismus: észelvűség. Idealizmus: eszmeelvűség. Ontológia: lényegtan. Naturalismus: természetelvűség. Materialismus: anyagelvűség. Pantheismus: mindenistenítés. Maxima: sarkigazság, alapelv. Fidelitas: szavatartósság. Vivisectio: élveboncolás. Polytheismus: sokistenhívés. Magia: varázslás. Usus: használat. Confusio: összekeverés. Traditio: átruházás. Entitative: lényegileg. (Stb.)

Tömösvárt mire nem jutottak kispapjaink! Továbbadva mindazt, ami arra érdeemes (mert nem az ujjukból szopták). Élükön Hodács Ágosttal. Ekkor már Krassó-Szörényben...

„Krassó-Szörény”... Tudja még valaki, merre keressük?

Hodács, Hodács.

Hogy a végén az aradi-csanádi sík fekete földjébe merüljön.

A *Nagyasszonyunk* című győri képes folyóiratban 1909-ben, 1910-ben fordításai jelennek meg. Franciából Eugénie Dubarry-elbeszélések sorjázna, amelyek a *Sur le chemin* (Az úton) címmel megjelent párizsi kötetből valók; Hodács kisebb műfordítás-kötetet állíthatott volna össze ezekből a dolgaiból is. Majd Jörgensen János írásai következtek – ezeket viszont már kötetben adhatta közre, ahogy Weiler M. imádságmagyarázatait is. Az igényes győri katolikus lapban többek közt Nyíró József, és a balatoni világot megörökítő Váth János is közölt. A Jörgensen dán író művét tartalmazó műfordításkötetét maga ajánlja: „A 112 lapra terjedő könyvecskét példányonként 70 fillérért szállítom bérmentve, bolti ára különben 1 k. Legalább tíz példány egyszerre való megrendelésénél a példányokat 50 fillérével számítom.” Hogy visszajöjjen valami a nyomdaköltségből? Máig ismerős történet. (Temesben, Csánadban, Aradban.) (Bizonyára Krassó-Szörényben úgyszintén.) (Sőt...)

CSURKÁVAL A GÁTON

...gátalján

1988-ban hívott a Magyar Fórumhoz. Nyilván az általa is megismert írásaimból (nem túl nehezen) kikövetkeztethető gondolkodásomnak köszönhetően, meg netán annak is, hogy tudhatott MDF-tagságomról. És hogy békési ő is...

Nem mentem. Örömmel álltam volna közéjük, de visszafogott a család. Szerencsére. Mert hogy mit csináltam volna, ha e szerkesztőségben ér a pártszakadás, majd a lap csödjé? Egyik is, másik is. Épp elég nehéz helyzetbe hozta volna a két serdülőben lévő gyermeket nevelő családot.

Pista bátyám levelét máig nem lelem! (Nagy Gazsiénak is bottal üthetem a nyomát...) Mert több esetben – ez időben is – ha szorult körülöttem a hurok (mert túl sok ávós-gyanús alak nyüzsgött körülöttem) elrejtettem a III/III-asok szemében ellenségesnek vélhető irományokat: leveleket, kéziratokat.

Korábban hívtak az Új Íráshoz is, ettől is a család óvása – viszonylagos biztonságának a megvédése – tartott vissza; hogy pontos legyek, a feleségem (mindenekelőtti) otthonféltő óvatossága. Hogy biza gyermekeinknek enni kell adni, ha kötél szakad, akkor is.

Inkább ne szakadjon.

Beállt viszont másik viharsarki értelmiségi, akiben Pista bátyánk szintén megbízott. Nem elhivatott tollforgató, de elkövetett néhány ide kapcsolható dolgot. Hogy harminc magyar év teltével a szemkilövető volt miniszterelnök és a magát körülmetélkedni kezdő pártelnök oldalán leljük. Írom neki: „Szegény Antall, szegény MDF!” (Többet nem küldött DK-Jobbik szövetségre uszító röpiratot a villanypostáján.)

Szóval... maradtam.

Korábban találkoztam már vele párszor.

Írószövetségi közgyűlésen előttem ül pár sossal. Hangosan cseveg a mellette ülővel. Hogy aszondja:

– Kutyából nem lesz szalonna!

A kedves kommunista szónokot dicsérte ily módon.

Szó, mi szó.

Más esetben meg szószékről szembesítette ugyanazokat a helyzettel:

– Ég az Ecsedi-láp!

Hogy leintsék, „már eloltották”. Oltották a rosseb...

A nyolcvanas évek elején Szigligeten nyaralunk a családdal az írószövetségi alkotóházban, igen jó társaságban. A feleségem máig úgy emlegeti, hogy legszebb nyaralásai voltak a szigligetiek; ennyi okos, tisztességes, szeretnivaló emberrel még sose volt együtt. Hogy úgy mondjam, nemzeti szellemű íróink, költőink és irodalomtörténészeink java pihent rendre éveken át ugyanabban a nyárközepi két hétben az egykori Esterházy kastélyban.

Imre barátunk mutatta a szemközt lévő edericsei hegyoldalt: az ott Csurka Pista nyaralója. Abból a pénzből vette, amit az oroszoktól tiszteletdíj gyanánt kapott a náluk bemutatott darabjaiért egy összegben. Meg hogy:

– Meglátod, a jövő embere...

Tudtam, hogy a mi korunk egyik legjobb színjátékírója, ugyanis a Petőfi Színházban magam is láttam a Döglött aknákat. Kirobbanó siker volt nem csak Pestbudán, de Veszprémben is! Arról nem beszélve, hogy amikor a bakonyi székvárosban bemutatták Csurka e darabját, megdöbbenve hallhattam az író és színdarabja vesszőfutásáról. Megtámadták, belülről, hogy mégis lássuk, s nézőként örömmel lehessünk résztvevői a sikernek. Utóbb szigligeti nyaralásaink egyikén (jó húsz évvel később) a veszprémi társulat egykori dramaturgnőjének a szájából hallhattuk a magyarázkodást – merthogy ő lehetett a följelentő(k egyike). Hogy fény derüljön, „véletlen”, arra is, hogy a Sarusi nevű firkászt ki támadta meg színházi tárgyú jegyzetéért. Szerencsénkre... akkor már Pozsgay volt ott az első ember, intézkedéssel megbízott fősztályvezetője meg minapi évfolyamtársam Debrecenben – így megúsztam.

Aztán 1991 elején, már a választási kampányra készülve, MDF-nagygyűlés a Balassi művelődési otthonban (az egykori csabai kisgazda székházban). Ahol az első sorokat az országos és a helyi sajtó emberei töltötték meg; tán azért is, mert várható volt (Csabán mindenképp) a demokrata fórum győzelme – amihez szerénységünk is igyekezett hozzájárulni. A népgyűlés végén kérdezhetek a hírlapírók. Egyikünk arra volt kíváncsi – nyilván mert a szerkesztője ezzel bízta meg -, „mi lesz az újságírókkal”? Akik ugye eddig jobbára – más híján – a pártirányítású sajtónak voltak kénytelenek dolgozni? Mármost mi vár ránk egy MDF-vezette országban?

Pista bátyánk egy legyintéssel elintézte e számára nem is olyan fogas kérdést!

– Az újságírók? Nálam jobban kevesen ismerik őket. Beállnak a hatalom mögé!

...szóval hogy valami effélét szögezett le. Hogy nyugalom, ebből nem lehet baj?

Ahogy eddig a komcsikat szolgáltuk, most majd a polgári demokráciát fogjuk!

Mert a hírlapírók már csak ilyenek. Hogy másmilyenek...? Mi nagyon jól tudtuk. Szó sem volt átállásról. Az egész országban ezt tapasztaltuk: az újságíró társadalom egy része – talán a fele? – valóban kimutathatta a foga fehérét, és beállt, végre, szabadon, oda, ahol a helye van. A valóban szabadságot adó nemzeti oldalra. Veszprémben, Csabán, Szolnokon, Fehérvárt... Az egész országban új lapok alakultak, és versenyre kényszerítették a pártállami kézből nyugati magánkézbe lopott sajtót. Hogy kedves nemzeti szellemű országirányításunk a lovak közé vesse a gyöplőt... Azzal, hogy szabad a vásár!

Mert elhitték, hogy szabad a piac. Hogy lett volna?!

Pár év alatt (elmaradván a remélt támogatás) elfogytak, kimúltak, kinyújtóztatódtak e lapjaink. Maradt a megyénkénti egy, egyetlen lap (napnyugati gyarmatosító kézben). A többi...

Csurka lapjában a következőkben több írásom is megjelent. Tudósítás helyett elbeszélés, tárca... Kapásból, nyomban közölte.

Ő a gáton; én a gátalján.

Még egy eleven Csurka-émlék. „Csurka-élmény”. Sodrás, Körös Irodalmi Társaság: Konrád? Csurka...

Irodalmi társaság alakult szülővárosomban, amely alelnökének választott. Egyben irodalmi lapjuk szerkesztőinek (vagy micsodái) egyikévé emeltek. „A társaság” – a társaság? – első rendezvényének Konrád-estet tervezett. Azt javasoltam, ha Konrád, akkor legyen Csurka is – hogy megtartsuk az egyensúlyt. A magyar szellemi – mi több, irodalmi – élet két szélsőpontján áll egyik, másik. Ha nektek az egyik kell, én ragaszkodnék a másikhoz (is).

Nem. Szó sem lehetett róla! Mert Pista bátyánk ilyen-olyan-amolyan... Hogy lehetne párba állítani Gyurka bátyánkkal?!

Nagyon nem tetszett.

„Másnap” megjelent a Sodrás nevű folyóirat, melynek ott volt a stáblapján a nevem.

No, ez tette be a kaput. Ugyanis egy erdélyi ifjonc nekiment Sütő Andrásnak...

Mondok, erről ennyit. Azon nyomban kiléptem, lemondtam.

Ő a gáton, én csak a...

Hiányzik; ahogy Püski Sándor Magyar Élete is.

Mi minden.

A magyar élet, meg ezek...

NAGY GÁSPÁR BEREKI KÖVE

Gazsi, Gazsi...

Nagy Gáspár élete utolsó éveiben össze rendre eljött Berekfürdőre a karcagi íróbarát, Körmendi Lajos által megálmodott, szervezett és kiteljesített írótáborba. Jött az alapítástól, 1999-től, amikor csak tehetette. Vagy jött az üzenet, most éppen miért nem

lehet köztünk. Mint e tábor rendszeres lakója elmondhatom: Gáspár akkor is köztünk volt, amikor épp nem jöhetett. S ott van azóta is, hogy követte – gyanúnk szerint a mennybe – Lajos barátunkat.

Dunántúli az Alföldön... lelt baráti körre? Bizonyára máshol is otthonosan mozgott Nagy Gáspár. Körmendi (gyanúm szerint) azért hívott bennünket a bereki író-táborba, hogy az általa a világ legkellemesebb enyhelyének gondolt Berekfürdőn Szent Mihály havában egy-egy hetet közösen eltöltve megértsük, miért gondolja oly egyedülállóan gyönyörűnek a szülőföldjét, az Alföldet, azon belül is mindenekfölött a Nagy-kunságot, s hogy híret vigyünk a nagyvilágba – a magyar világba – az ő szépséges kisvilágának. Meg persze, nem mellékesen, egymás segítségével erősítsük magunkban annak a tudatát, hogy a (kánonhívó) divatvilág helyett a nemzeti irodalom legszebb – legszentebb –, ám eléggé semmibe vett hagyományainak fölvállalása a legméltóbb hozzánk. Például a fürdő öreg fái alatti beszélgetéseken, az éjszakai fürdőzéseken – nyakig a gyógyvízben –, a falu ligetes utcáin sétálva, ne adj’ Isten fehér asztalnál, pohár bor mellett megejtett eszmecestréinken.

Körmendi egyik álma volt, hogy a bereki hévízfürdő sétánya mellé az Alföldhöz és e fürdőhelyhez kötődő írók szoborsorát állíttatja az elképzeléseit támogató önkormányzattal. Hajdú Lajos, Berekfürdő – azóta már jobb létre szenderült – polgármester orvosa jó társnak bizonyult ebben is, mostanra már négy emlékkő áll a bereki gyógyfürdő szoborsétányán. S alkotótársként állt az elképzelés mellé a szobrász barát, Györfi Lajos is, aki az emlékkövek alkotója. (Nem csak a születő írói szoborsétány emlékkövei az ő művei, az ő szobrai ékítik Berekfürdő köztereit is.)

A fürdőkapu felőli első kövön a karcagi határban lelt, gyógyító erejű hévizet dicsőítő („természetesen” népi) írótól vett egy-egy idézet áll; a 2003-ban állított emlékkő Móricz Zsigmondot, Féja Gézát, Erdélyi Józsefet, Benedek Istvánt és Hegyesi Jánost idézi. Móricz 1932-ben, a fürdőhely születése körüli pillanatban, így fogalmazott (ez került tőle a kőre): „Ömlik az aranyfolyam a föld áldott mélyéből...” – a Karcag határában lévő Berekben, ahol a semmiből mára gyógyfürdő s nyaralófalu született. A sorban utolsó, a 2018-ban negyediknek emelt emlékkő Jókai Annáé, aki haláláig évről évre vendége volt Bereknek a Szent Mihály havi író-táborban.

A második emlékkő a Berekfürdőt a művészetek szentélyévé varázsolni igyekvő Körmendie (egy évvel halála után, 2006-ban állították) – Körmendi Lajos nem csak az író-tábor alapítója, szintén az ő elképzelése alapján született a festőtábor, s az irodalmi társaság, a képtár és a szavalóverseny is túlélte korai halálát. A 2010-ben állított harmadik emlékkő az új magyar költészet egyik nagy alakját, a Körmendi Lajosnak köszönhetően a Nagy-kunsághoz is kötődő – vasi születésű és neveltetésű – katolikus költőt, Nagy Gáspárt idézi közénk. A kövön ez áll:

IN MEMORIAM
NAGY GÁSPÁR
1949–2007

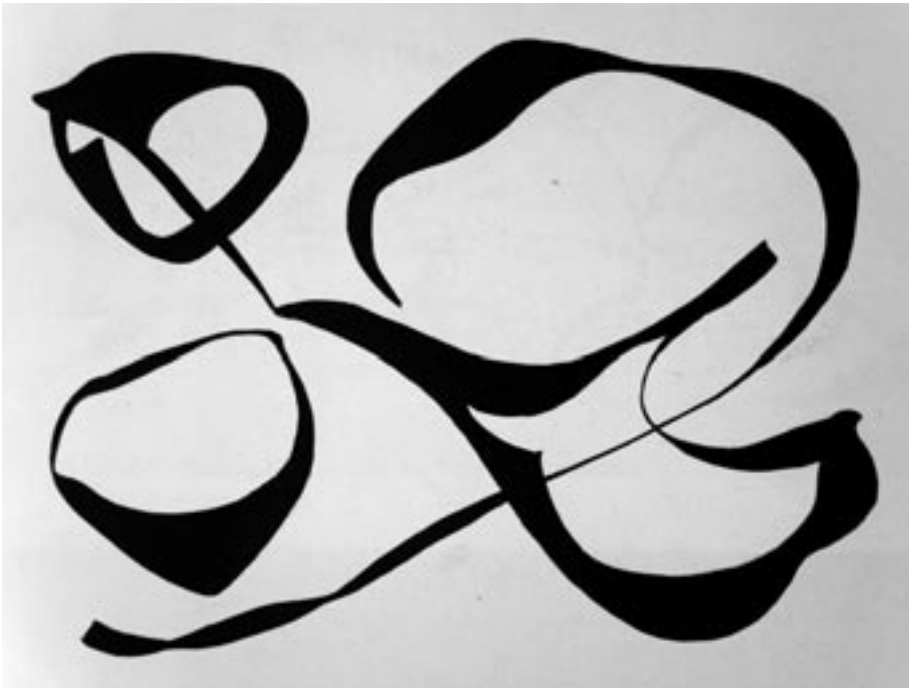
*„de a remény sohasem meghaló,
ha minden utolsó szalmaszál
ABBÓL A JÁSZOLBÓL VALÓ!”*

*„Nem libegtem de nem is késtem
elfáradtam a holdsütésben...”*

„Illa berek, ha jön egy szép illanó álom”

Nagy Gáspár

Berekfürdő illanó álom – maradt – Nagy Gáspárnak.
Meglehet, az valamennyiünknek.
Szép álom – Gáspárral, Lajossal, s a többiekkel.

FENYVESI OTTÓ

Lírai bűbáj: Elveszve

NEM TALÁLOM AZ UTAT HAZAFELÉ *

Elvesztettem a fonalat, elvesztettem az egészet, már csak a részletek sejlének. Elveszve a törmelékekben. Mintha golyószóró ontaná a lövedéket, röpködnek a betűk, hömpölyögnek a szavak. Értelmüket veszítették. Csapódnak bele a falba, a húsbá. Roncsolnak, tapadnak. A nyelv roncsai után a széthullott valóság csonkjai.

Rohanok hazafelé. Nem találok az utat. Kosztolányi tér. Mándy utca, Józsefváros? Hrabal söröző, Shakespeare sugárút, Kafka köz. Atlantisz könyvesbolt. Bolyongok az opálos félhomályban. William S. Burroughs sétány, Baudelaire cukrászda, Katolikus Porta. Brno söröző (Szegeden), Šipan, Lopud, Koločep (Elafiti-szigetek az Adrián, Jókai Mór: *A három márványfej* című regényében Szarvas-szigeteknek nevezi őket). Szenteleky-hídja a Mosztongán, Jevrejska ulica, Újvidék, Gurman étterem, Balzac utca. A fák mögött egy ház, ahol laktunk. De valahogy minden más, kisebb. Szűkebb és szürkébb. Alig férünk bele a képbe. A parkoló, ahol Szeles Mónika megtanult teniszezni. Nem akarok hinni a szememnek. Itt kellene lenni valahol. Ne gondolja, hogy kitaláltam mindezt! Itt laktunk, a Balzac utcában. Milyen boldogok voltunk. Kell, hogy legyen valaki, aki még emlékszik.

Felismerhetetlen, csillogó töredékek.

Nem találok az utat hazafelé.

Megannyi elveszett ember és helyszín. A távolban városok látképe, templomok tornyának körvonalai. A jobb felső sarokban egy téglagyár kéménye, arrébb egy göcsörtös, kopár fa. Talán kárókatónak gubbasztottak rajta. A gondolat a föld mélyébe fúr, mint a fa gyökérzete. Elveszett ködképek. A tiszta absztrakció égi magasságai. A közelben egy jobbra kanyarodó lomha folyó. Az isteni gondviselés helyezte volna oda?

Ki mit beszél? Ki kit beszéltet és miért? Izgalmasra fordulnak a váratlanok. Ez a éjszaka tovább tart majd, senki sem sejt veszélyt.

Versenyt futok az idővel. Mit kerestem a Balzac utcában? Mit keresek a Kosztolányi téren? Egy elveszett traktátust a sóletből kikandikáló babérlevélről?

Elveszve a hálózatban, a részletekben: permanens látszat, délibáb.

Ki tette? Az emberek vagy az idő?

Új reggelről énekel Bob Dylan. Kilábalok az álom és az élet között elterülő piszkos és langyos folyamból, és megyek tovább. A hétköznapi ócskavas-telepén az összes töredék meglesz, mi elveszett. Összesűrűsödtek egy kicsiny fekete pontba.

Beszorzom ezerrel, és mehet a galaxisba!

* *Can't Find My Way Home* (Nem találok az utat hazafelé) címmel van Steve Winwoodnak egy dala. A Blind Faith (Vak hit) blues zenekar 1969-ben megjelent albumán csendült fel először. Winwood mellett a Blind Faith tagja volt: Eric Clapton (gitár), Ginger Baker (dobok) és Ric Grech (basszusgitár). Azóta sokan és sokszor feldolgozták, sokan sokféleképpen eljátszották.

BENE ZOLTÁN

Tisztázatlan kérdések

RÉSZLET AZ IGAZAK CÍMŰ, KÉSZÜLŐ REGÉNYBŐL

Igaz Gergely feje lüktetett, mintha egy pöttömnyi állat az éjjel, amíg a bor mámorában öntudatlanul, álomtalanul aludt, besurrant volna a fülén, most pedig ki akarna szabadulni abból a vaksötét, szűkös koponyatömlőcből, s apró körmeivel kapirgálva mindegyre keresné a kijáratot. Megérdemlem, gondolta, minden rosszat megérdemlek, azzal összeszorította a fogát, de olyan erővel, hogy belesajdult.

– Erdei Sándor nyilvánvalóan rosszban sántikál – motyogta maga elé, tekintetét a rudas jobb fülére szegezve. Körös-körül, eltekintve az olykor föltűnő varjaktól, nyoma sem volt az életnek. Az országút két oldalán halottan, a téltől siváran nyújtózott a rónaság. Az útmenti árkokba belefagyott a víz, a jégből meredező sást mintha üvegbevonattal ékesítette volna a Teremtő, még a sápatag téli napfény is szikrázott, ha rávetült.

– Erdei Sándor rosszban sántikál – ismételte meg, úgy szorítva a hajtószarát, mint fuldokló a felé hajított kötél végét. – Az az imposztor a ládika után kutakodott... Következésképpen tud Johannes Octavius Dörtsch kincséről... Föltétlenül be kell számolnom majd Ritternek erről...

De egyébről semmi esetre sem, tette hozzá magában, mert mindazt, ami az előző éjszaka történt, még a néptelen pusztába sem merte belesuttogni. Berúgott ő már – ahogy minden férfiember – nem egyszer élete során, meglehet, többször is, mint az bocsánatos lenne, de olyan részeg talán még sosem volt, mint szombatra virradóra, Pesten. Otthoni szilveszteri mulatozása semmiségnek számított ahhoz képest, holott azután is kínozza a másnaposság erősen. No, és a Rottyantós Bözske! Jézusatyáuristen! Vajon meghágtá? Nem emlékezett sem arra, hogyan találkoztak, sem arra, miként került a szajha ágyába, sem arra, mi történt abban az ágyban. Csakhogy, és ezt soha le nem tagadhatja önmaga előtt, mezítelenül ébredtek. Mindketten. Amikor fölriadt, az ágyékában nem érzett sem feszülést, sem megkönnyebbülést, a vesszeje viszont petyhüdten fityegett. Márpedig ennek az oka éppen úgy lehetett a bor, mint a cemende ügyessége...

Megrázta a fejét, hogy elűzze a tolakodó képeket, az otromba magyarázatokat, az emésztő gyalázatot. Tizenegy éve volt özvegy, és bár hébe-hóba fölkereste a Rókus legszélső utcájának legszélső házában lakó rossz életű és könnyűvérű asszonyt, senki nem mondhatta rá, hogy erkölcsstelen, élvhajász ember lenne. Ha Erdei Sándor nem itatja le, biztosan nem köt ki a Rottyantós Bözske heverőjén.

– De kikötöttem – ordította bele a mindenségbe, és szinte élvezte, hogy a metszően hideg levegő belemar a torkába, tüdejébe. – Nincs mentségem! – Könnyek csorogtak végig az arcán, hogy néhány perc múlva a bajszára fagyjanak. A lovak prüszköltek és nyérintettek, mintha megéreztek volna gazdájuk nyugtalanságát és fájdalmát.

– A ló is ember – magyarázta hajdan Tombác József, a dorozsmai szekerező, aki mellett évekkel korábban, segítőként tucatszor bejárta az utat Szegedtől Kecskemé-
tig, de eljutott Halasra, Szabadkára, Bajmokra, sőt, még Zomborba is. Miután az öre-
get elvitte a tifusz, az özvegyétől megvásárolta az egyik lovát. Azt, amelyik most nyer-
gesként vontatta a szekerét. Ha annak idején nem találkozik Tombác Józseffel,
eszébe sem jut a fuvarozás. És ha nem viszi el az a rút kórság azt a kopasz, elálló fülű,
hatalmas orrú, huncut szemű, csavaros eszű és bőbeszédű embert, soha nem vág bele
magánzóként ebbe a veszélyes és fáradságos pénzkeresetbe, maradt volna a szappan-
főzésnél, amit ugyan így sem adott föl, ám a kettő együtt lényegesen jobban jövedel-
mezett, nagyobb anyagi biztonságot jelentett neki meg a leendő feleségének.

– Anna – ezúttal, életében először, nehezeire esett kimondani a nevet. Szinte úgy
kellett kipréselnie magából. Az arca lángba borult, amint a szó elhagyta az ajkát.
A tegnapi esti cselekedetével elárulta Annát.

Amikor Ilona meghalt, Igaz Gergely hetekig némaságba süllyedt. 1807. március
6-át írtak a kalendáriumok, reggel kiment a temetőhöz, s ott, ahol a kereszteleetlen
gyerekeket szokták, elásta halott kislányát. Neve nem volt a csecsemőnek, hiszen élet-
telenül jött a világra. Napok óta készült erre az utolsó gesztusra, ám csak azon a reg-
gelen tudta összeszedni az erejét, hogy meg is tegye. Olyan apró koporsóba fektette
a csöppnyi tetemet, hogy a karjaiban szinte nem is érezte a súlyát, amikor kivitte
a város szélére, csak a szívében. Pár perc alatt megásta a sírt, elhelyezte benne a kicsike
koporsót, betemette a gödröt, eligazította az apró halmot fölötte, aztán imádkozott
egy sort. Mondjon akárki akármit, hiába, hogy nem részesült a keresztségben, ő nem
sajnálja ettől a parányi emberkétől a fohászt. Végtére is hús a húsból, vér a vérből.

Mikor hazaért, Ilona éppen – a szülés óta először – magához tért, ám Igaz Gergely
nem sokáig örülhetett. Ahogy följe hajolt, azonnal érezte, hogy szinte tüzel a láztól.
A bőrt forróbbnak érezte, mint az elmúlt napokban bármikor. A szomszédasszony,
aki vigyázta Ilona álmát, míg Igaz Gergely temetni járt, csak ingatta a fejét.

– A doktor és a bába szerint is bármelyik szempillantásban itt lehet a vége – mor-
molta el sokadjára. Tegnap óta ezt hajtogatta. – Hívja el kend a papot! Nehogy elkés-
sen!

És Igaz Gergely belátta, hogy a makacssága sehová sem vezet, rohant hát a plébá-
nosért, aki még időben föl is adta az utolsó kenetet Ilonának, noha a gyónását nem
tudta meghallgatni: az asszony nem tért annyira magához, hogy beszélni tudjon, csak
nyöszörgött és sírt. A pap és a szomszédasszony nemsokára távoztak, magára hagyták
a házaspárt. Igaz Gergely akkor odakucorodott a felesége mellé, a kezét szorongatta,
és vele együtt hüppögött.

Ilonát a déli harangszókor érte a halál. Egyetlen, szokatlanul hosszú sóhaj formá-
jában távozott belőle a lélek.

Másfél hónap múlva pontosan tizenegy éve lesz ennek, számolt utána Igaz Ger-
gely. Tizenegy esztendősen lenne a lánya, ha még élne, s ki tudja, hány testvérrel kerge-
tőznének a rókusi porban, *amennyiben...* Bárcsak lenne értelme annak, hogy *ameny-
nyiben*, kesergett Igaz Gergely.

Nemcsak a hagyományok, de a tisztelet miatt is szerette volna, hogy a farsangi időszakban megüljék a lakodalmat Annával. Semmiképpen sem akart tavaszig várni. Így is akadnak majd, akik megszólják, amiért Ilona hűgát vezetni oltár elé, ám ha mindezt ráadásul abban az évszakban tenné, amelyikben a menyasszony nővére, az ő első felesége elhunyt, még többen sutyorognának a háta mögött egész Rókuson. Mert a szegediek nem felejtenek, a rókusiak kivált nem, s mivel többnyire nem olyan tehetősek, mint a felső- meg alsóvárosiak, inkább olyan szegények, akár a templom egere, szigorúbban is ítélik meg polgártársaikat, mi több, az ítélkezést, főként az asszonyok, mindennapi szükséglet gyanánt gyakorolják.

– Anna – formálta meg a szót újra Igaz Gergely, majd sokszor, egyre nagyobb hangerővel megismételte. A kiabálástól teljesen kimerült, hirtelen a hányinger is rá tört. Másra nem maradt ideje, mint kihajolni a bakról, úgy okádni.

– Este majd kérek forró vizet a fogadóban, ahol megszálok, azzal leolvasztom a szekérre fagyott hányadékot – észre sem vette, hogy magában beszél.

Örkényig többször is meg kellett állnia, hogy alul vagy fölül könnyítsen magán, s mire a fogadóhoz ért, olyan gyöngének érezte magát, akár a hullani készülő őszi falevél. A postaállomás melletti csárdában ismerősként üdvözölték, a lovait ellátták, neki magának megengedték, hogy letisztítsa a szekerét, vacsorát is kapott (az ízét nem érezte, csak sietősen befalta), és egy viszonylag kényelmes fekhelyet, amin úgy zuhant állomba, mint akit fejbe kólintottak.

Örkénytől Kecskemétiig kevesebb testi szenvedéssel telt az út, a lelkipurdalás azonban még az előző napinál is jobban mardosta. Ezerszer elátkozta magát, amiért a Pestre vezető úton elfogadta Katona Lajos invitálását, és szavát adta, hogy visszafelé is betér hozzájuk, bármihez inkább lett volna ugyanis kedve, mint emberek között lenni, társalogni és udvariaskodni. Ennek ellenére nem szegte meg az ígéretét, Kecskeméten egyenesen a Búza-piacra hajtott, Katona Lajos házához. Igyekezett palástolni sötétbe borult kedélyét, amikor Széll Márton széles mosolyát megpillantotta. A félszemű egykori színészt, jóllehet csak négy napja váltak el, mintha kicserélték volna. Görnyedt tartása eltűnt, egyetlen szeme vidáman csillogott.

– Isten hozta kendet! – nyújtotta felé a kezét, s közben intett a sógora segédeknek, hogy vegyék a gondjukba a lovakat meg a szekeret, aztán bekísérte a házba a vendéget.

Katonáék ugyancsak derűsen és nagy szeretettel köszöntötték, érdeklődtek, hogyan sikerült a pesti útja, nem fáradt-e el nagyon, éhes-e, s Igaz Gergely mindenre úgy felelt, ahogyan elvárták tőle: minden rendben ment, fáradt ugyan, de azért bírja magát, bizony megéhezett, habár mostanában nem olyan jó az étvágya, mint szokott. Mosolyogtak, nevettek, ittak egy kupica pálinkát, aztán Széll Márton a vendégszobába kísérte, vizet melegítettett a szolgálóval, és magára hagyta. Igaz Gergelynek jól esett a melegvizes mosakodás. Úgy érezte, az összes látható és láthatatlan szennyet és ragacsot lemossa magáról végre. Hosszan dörzsölte a testét egy durva ronggyal, olyan kíméletlenül, hogy néhol a vére is kiserkent.

– Megérdemlem a fájdalmat – susogta –, minden rosszat megérdemlek...

Odakinn leáldozott a Nap, mire asztalhoz ültek. Rendkívül ízletes vacsorát szolgáltat föl Katonáné asszony, Igaz Gergelynek mégis minden falattal meg kellett küzdenie. Csak remélni bírta, hogy nem vették észre, mennyire nem kívánja az ételt, és nem gondolják azt, fanyalag a szívesen kínált finomságok fölött. Vacsora után a férfiak pipára gyújtottak, Katona Lajos Pestről érdeklődött. Igaz Gergely mesélt a téli városról, a kásás Dunáról, a Két Pisztolyról, a sok német szóról, a kerékbe tört magyar beszédről, a kátyús utakról, a még télen is népes utcákról. Egyszer csak beléhasított a fölismerés: Ūristen, a csizmák! Rögvest el is mondta, hogy tucatnyi lábbelit hoz, s megnevezte a kecskeméti polgárt, akihez vinnie kell. Katona Lajos hümmentett egyet, mélyre szívta a dohányfüstöt, majd kijelentette, hogy az az ember egy becstelen fráter, de rögvest hozzátette:

– Erről azonban kend nem tudhatott.

– Holnap reggel elkísérem hozzá – ajánlkozott Széll Márton. – Mielőtt tovább hajt délnek, le tudja adni a szállítmányt. Még útba is esik, ha úgy vesszük.

– A Halasi kaputól nem messze áll a háza annak a pernahajdernek – erősítette meg Katona Lajos a sógora szavait.

Igaz Gergely megköszönte az iránta tanúsított jóságot, és amikor végzett a pipával, visszavonult a szobájába. Gyorsan levetkezett, bebújt a vetett ágyba. Lehunyta a szemét. Tudta, hogy ezúttal nem lesz olyan könnyű elaludni, mint előző este volt.

Kopogtak az ajtón, majd választ sem várva, szinte azonnal benyitott Széll Márton.

– Zavarok?

Igaz Gergely dűnnyögött valamit, amit a félszemű „nem”-nek vett.

– Holnap elmennék kenddel – pusmogta.

– A csizmás emberhez, igen – adta az értetlent Igaz Gergely, miközben fölült az ágyban.

– Nem – ingatta a fejét Széll Márton. – Szegedre.

– És ugyan miért, ha meg nem sértem a kérdéssel?

Széll Márton még halkabb hangon folytatta.

– A nővérem meg a sógorom szereztek nekem állást, ez igaz. Ūgy történt minden, ahogyan ígérték. De borzalmas állás az, elhiheti kend! Ūrnokoskodnom kell, ostobák ostobaságaival foglalkozni... Eh, szörnyű!... – és ömlött volna belőle a panasz, ha Igaz Gergely meg nem akasztja.

– Szegeden mihez kezd majd?

– Ūgy tudom, az Ūj Nemzeti Játsszó Társaság még ott tartózkodik – Széll Márton kérdően nézett a másikra.

– Azt sem tudtam, hogy megérkeztek hozzánk – vonogatta a vállát Igaz Gergely.

– Nem baj. A Társaság egyik igazgatóját, a Láng Ádámot jól ismerem.

– Vissza akar térni a színházhoz? – Igaz Gergely őszintén csodálkozott.

– Ott az én helyem. Mindig is ott volt.

– Fél szemmel is?

– Olyan üvegszemek vannak már – legyintett Széll Márton –, hogy a közönség észre sem veszi majd a hiányosságomat.

- És tud olyat szerezni?
- Egy színi társulat mindenre képes.

Igaz Gergely az állát dörzsölte.

- Nem túl erkölcsös dolog megszoiktetnem kendet a vendéglátóimtól...
- Már miért szoiktetne?

Igaz Gergely erre csak egy rosszalló pillantással válaszolt.

– Jó, jó, szoiktet, persze, hogy szoiktet! De hagyok levelet! A nővéremnek... A csizmákat rendelő atyafitól majd visszaküldetem...

- És ha utánunk eresztik a pandúrokat?

– Már miért tennék? – ütközött meg Széll Márton. – Szabad ember vagyok, oda megyek, ahová tetszik...

Igaz Gergely erre csak morgott egyet, és visszahanyatlott a takarók közé.

- Tehát elvisz? – nyaggatta még a színész.

- El, el – állt rá Igaz Gergely, de már befordult a fal felé. – Tehetek-e mást?

Mindketten tudták, hogy tehetne, ezt azonban nem firtatták. Széll Márton elégedetten távozott, Igaz Gergely pedig újra átadta magát a kétségbeesésnek, amivel lassan két napja küzdött. Alig aludt azon az éjszakán, csak hánykolódott, forgolódott, küzdött az önváddal. És alulmaradt. Többször hányt is, ezért hajnalban, amikor még mindenki aludt, kilopózott a házból, hogy az éjjeliedényt nagy óvatosan az udvar sarkában ürítse ki.

1818. január 19-én, hétfőn reggel aztán maga mögött hagyta Katonáék Búzapiaci házáat. Mellette a bakon Széll Márton kuporgott, hátul, a szekéren egy batyu lapult az utas holmijával, amit nagy ügyesen csempészett oda. A csizmákat leszállították a megrendelőnek, aki szíves-örömet ivott volna áldomást az üzletre, Igaz Gergely azonban kijelentette, hogy ez nem az ő üzlete, s már nógatta is a lovait, hogy mielőbb kijussanak Kecskemétre. Széll Márton csalódott arckifejezéséből nyilvánvalónak tűnt, hogy ő azért szívesen lehúzott volna egy kupicával, szólni viszont egy szót sem szólt, beletörődött a sorsába.

Eseménytelenül telt a nap. A félszemű többször próbált beszédbe elegyedni Igaz Gergellyel, mindannyiszor sikertelenül. Amiképpen idefelé jövet, úgy ezúttal is ettek és ittak egy keveset Félegyházán, szinte habzsoltak, annyira siettek, ám így sötétedésre Kistelekre értek. Nem a fogadó udvarába, hanem a postaállomásra kanyarodtak be, ahol Széll Márton hónapokig lakott, hiszen a vezetőjéhez – ahogyan fogalmazott – kártyabarátság fűzte. A postatiszt arcvonásai goromba embert sejtettek, ezt támasztották alá ugatásszerű szavai is, amelyekkel köszöntötte az érkezőket. Amint lepakoltak, nyomban előkerült egy pakli kártya, és Széll Márton meg a házigazda késedelem nélkül verni kezdte a blattot. Igaz Gergely ezalatt kifogta a lovait, bekötötte őket az istállóba, a postalovak mellé, vetett eléjük némi abrakot, aztán átballagott a fogadóba egy jó gulyást enni. Be kellett ismernie, hogy a gyomra már nem húzódozik annyira az ételtől. Ebből arra a következtetésre jutott, hogy a lelkipurdalás önmagában nem elegendő ahhoz, hogy étvágytalanságot okozzon, szükség van a másnaposságra

is. Az pedig aznap reggelre elmúlt végleg. Úgy tűnik, a kecskeméti Búza-piac melletti házban távozott a szervezetéből mindaz a méreg, ami még benne maradt.

A fogadós né nyájasan szolgálta ki, és szolgálatkészége egészen addig tartott, míg ki nem derült, hogy ezúttal nem a fogadóban, de a postaállomáson alszik.

– Hová jut ez a világ? – háborgott az asszonyosság, és úgy csapta le vendége elé a gulyást, hogy jó kétkanálnyi kifröccsent az abroszra. Igaz Gergely egykedvűen vette tudomásul, hogy megorrogtak rá, előbányászta a kanalát, és telitölte a hasát. Amikor a fogadós né a tényéért jött, azért csak nem állta meg, hogy meg ne jegyezze:

– Hová jut ez a világ, ha tisztos fogadósokat a nejük meg a fiuk éhezethet és bántalmazhat? Hová?

A fogadós né erre elsápadt, nyelt egy nagyot, beletelt vagy fél percbe, mire összeszedte magát.

– Nem kell fizetnie, csak tünjön innen! – sziszegte, Igaz Gergely azonban leszámolta elé azt a pár krajcárt, amennyi fedezte a tál gulyást, a karéj kenyeret és a pohár bort, amit elfogyasztott. Közben már meg is bánta, hogy gonoszkodott. Mindenki-nek megvan a maga baja, nem kellene tetézni...

Széll Márton hajnalig kártyázott a postaállomás vezetőjével, egyetlen szeme hatalmasra dagadt, körülötte barna karikák virítottak, mire indultak tovább.

– Estére Szegeden leszünk – jegyezte meg Igaz Gergely.

– A Fekete sasban szállok majd meg – masszírozta a halkántékát Széll Márton.

Igaz Gergely fejében megfordult, hogy szállást ajánl a színésznek Rókuson, a házában, ám végül elhessegette a kósza gondolatot. Nem tartozom én semmivel, gondolta.

– És ha az a Társaság még sincs a városban? – kérdezte.

Széll Márton a vállát vonogatta.

– Megyek utánuk. Lángot ismerve Aradra vagy Temesvárra. Nekem úgy is jó.

Igaz Gergely nem értette, mi vonzza Széll Mártont a vándorszínészek sorsában. Úgy bolyonganak az országban, akár ördögsekér a pusztán, a betevőjük a közönség kegyétől függ, ám a közönség nem mindig kegyes. Azt is be kellett ismernie magának, hogy az utóbbi napokban nem ez az egyetlen, amit nem ért. Hirtelen megszaporodtak a tisztázatlan kérdések az életében. Elsősorban nem érti saját magát, miért állt rá Ritter sótiszt ajánlatára, és miért indult télvíz idején lóhalálában Budára egy ládikóért, amely állítólag a néhai Johannes Octavianus Dörtsch orzott kincséhez vezet? Nem látja át az összefüggéseket, például fogalma sincs, honnan tudhat erről a kincsről Ritter? És miért adta át egy szó ellenvetés nélkül a ládikót a budai Büchner úr, ha egyszer olyan értékes? És egyáltalán kicsoda is Büchner úr, mi köze van néhai Dörtschhöz (valóban rokona?) vagy Ritterhez? És hogyan került a képbe Erdei Sándor? És vajon ez az Erdei Sándor az az Erdei Sándor-e, akiről legendákat mesélnek? Akiről úgy hírlik, bármit ellop, bárhová betör és mindenholon megszabadul? És hogyan lehetséges az, hogy ez az Erdei úgy leitatta őt, mint a csacsit, és miként kötött ki a Rottyantós Bözske nevű céda ágyában? És miért vitte magával ezt a csepűrágót

először Kistelekről Kecskemétre, és most miért hozza el Kecskemétről Szegedre? Hogyan lehet ilyen elővigyázatlan?

– Van baj elég – sóhajtott föl, s csak akkor vette észre, hogy hangosan tette, amikor Széll Márton válaszolt.

– Bizony, látom, hogy gondterhelt kend. Jobban, mint néhány napja volt.

– Majd elmúlik – legyintett Igaz Gergely.

Több szó nem is esett köztük Szegedig, ahol Igaz Gergely egészen a Fekete sasig vitte az utasát, ott búcsúztak el egymástól.

– Meglátogatom majd! – ígérte Széll Márton, és Igaz Gergely igyekezett jó képet vágni az ajánlathoz. A bakon ülve várta meg, amíg a félszemű színészt elnyelte a fogadó, aztán lekecmergett a szekérről.

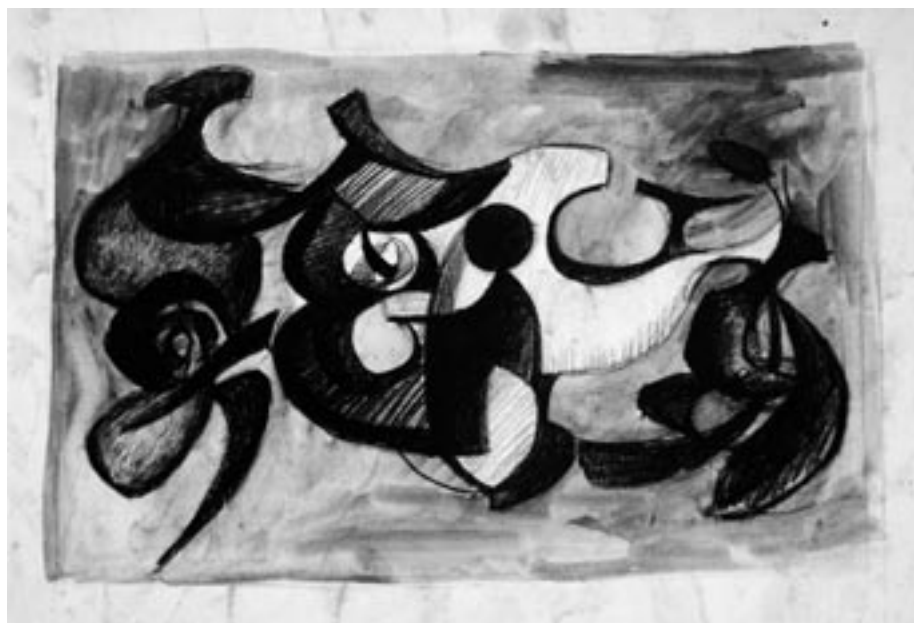
A Fekete sas körül még ilyenkor, télen is mindig lebzselt egy-két éhenkórász. Az egyiknek egy krajcárt nyomott a markába, és elszalasztotta a sóhivatalba, Ritterhez az üzenettel, hogy visszatért, holnap délelőtt várja.

Mire hazaért, szürkült az ég alja. Legszívesebben átment volna Paprikáékhoz, a büntudat azonban nem engedte. Majd holnap, gondolta, miután elrendezett mindent a sőtiszttel, azután fölkeresi Annát.

Kifogta, lecsutakolta és bekötötte az istállóba a lovait. Közben megállapította, hogy volt (és egyben leendő) apósa lelkiismeretesen látta el a jószágait, mind a baromfiak, mind a disznók megkapták, ami megilleti őket. Mire mindennel végzett, ólmos fáradságot érzett a tagjaiban. Leült a konyhában, kedvenc székére, maga elé helyezte az asztal lapjára a titokzatos ládikót, és rágyújtott a pipájára. Később egy-két pohárka pálinkát is megivott. Gyertyalángnál nézte a fadobozt, szívta a dohányfüstjét, a szíve a torkában dobogott, a gyomra összeszorult. Legszívesebben behúzott volna egyet magának.

– Mibe keveredtem, Jézusom – nyögte.

Éjfélkor még ugyanúgy, ugyanott ücsörgött. A gyertya és a pipa kialudt, csak a szeme parázslott a sötétben, akár egy macskáé.

DEBRECZENY GYÖRGY

öntörvényűen elszakadnak a kötelek

B. TÓTH KLÁRA NYOMÁN

menet közben kialakulnak

a freskóporból menet közben
kialakulnak a formák
utcapadon maszkos vén kéregető
reméli hogy kialakulnak a dolgok
hátha eljön a megváltás ideje
kőből faragta ki a maszkot a szobrász
kőkalapban csörren a kőpénz
írna históriás dalokat
a szonettekkel koszorúzott kéregető
lüktet és pulzál mögötte a táj is
míg a karfiol épp odakozmál
eljön talán a megváltás ideje
de a vírus visel itt koronát
mi meg a maszkot mintha sebészek
lennénk és műtéthez készülődnénk
utcapadon vén kéregető
rőt koldusi rongyban mondja
látjátok eljött az ősz
és ti eldobáltátok a szemetet
elhasznált maszkok üvegszilánkok
pillepalackok és odakozmált karfiol
kerülnek ki a szobrász vésője alól is
és a freskón is én a maszkos vén
kéregető ülök üldögélek az utcapadon
belep a freskópor a kőpor a szálló por
s lám kialakulnak menet közben a formák

öntörvényűen rendezkedik be

a tiszta pelenka öntörvényűen
rendezkedik be ebben a vászonvilágban
a Napisten is feljön az égre
ahol ma ő gyalog ragyog
ha kell akár tízszeresen is
szervizbe vitték a kocsiját
elromlott rajta a fékberendezés
a pénzember textilzsebkendőjét
széthajtogatja és telesírja
hogyan elkezdődjön a belső utazás
eljött a megváltás ideje
mondta a hölgy a pénzváltóban
és bezárta a kisablakot
mert pelenkázni kellett a babát
s egy vászoncseléd vásznát eldobálta
pedig a Napistent pingálta rá valaki
az öntörvényű pelenka azt súgta
eljött a megváltás ideje
vagyis az ebédidő
a textilpelenka és az egyszerűhasználatos
sosem felesleges
és jó ha kéznél van az íj
húzáskor fokozatosan hátrafeszül
majd oldáskor előre bőlint jóváhagyólag
a moziban levetítik az égbolt felhőit
kondenzcsíkjaikat
és fénynyalábjaival a Napistent
az eseményeknek keretet adnak
öntörvényűen rendezkednek be
a keretlegények
a mindennapokat a szép vadász leteríti
Földre száll a Mennyei Íjász
láthatóan egy kissé feszült
pelenkázásra felkészül
a kilenc felesleges Nap

elszakadtak a kötelek

kőfalatok lesznek ebédre
a rév elválasztja a két partot
mivel most nem jár
a horgászbót fontos párbeszédet
indítana be de hallgatnak a halak
és nem hallgatnak rá se a csalira
nyáron egy billentyűzetet is kifogott
oroszcirill betűs volt
de nem volt rajta magyar élvezetes
akarom mondani élvezetes matrica

vajon áll-e még a ti kőfalatok?
festünk-e még köre vászonra révre
virágot? olykor el-elrévedünk?
a rév kötele elszakadt elsodródott
vasmacskával rögzítették
aztán a parthoz tolták s kikötötték
azóta hallgat és pihen
vagy a sötétséggel a kőfalakkal cseveg
azt mondja nincs odaút nincs visszaút
egymástól távolodik a két part

emlékművet építünk
az örök idők anyagából
a vírus örökítőanyagából
vagy kint heverészünk a kerti nyugágyon
máskor akkorát hahotázunk
hogy lehull a házfalokról a kőpor
kőleves lesz ma ebédre és kőfalatok
a cirill betűs billentyűzet hallgat és pihen
elszakadtak a kötelek
és elsodródottak a dolgok

KOVÁCS ISTVÁN

Mozaik-képek az Eötvös

Kollégiumról és

Tóth Gábor igazgató úrról

Nagy dolog volt, hogy 1963 júliusában fölvettek az ELTE bölcsészkarára, de igazán jól nem éreztem magam a Pesti Barnabás utcai épület falai között. Akadt tanári szoba, amelyből ki-kicsapott a sztálinizmus tömény áporodottság-szaga, kötelezően hallgatnunk kellett olyan professzorokat (például Andics Erzsébetet), akiknek hangján időnként mintha Rákosi szólt volna hozzánk. És a feloszlatott ÁVH tisztjei közül akkoriban kerültek be többen is az egyetem ideológiai jellegű tanszékeire tanársegédnek vagy valamilyen felelősségteljes hivatali posztra...

Az egyetem földszinti vagy első emeleti, adminisztrációs ügyeket intéző irodáinak tájékoztató tábláin egyetlen megnyugtató névre akadtam: az ötödévesekért felelős R. Harkó Viola nevére. Ő a Fodor Szanatórium igazgatójának, Riskó Tibornak volt a felesége, nekem bő évtizeden át amolyan pótanyám. Neki köszönhetem, hogy budai lakos létemre Eötvös Kollégista lehettem. Ő ajánlott be személyesen Tóth Gábor igazgató úrnak. (Később kiderült, Utassy Józsefnek ő intézte el, hogy megszámlálhatatlan katalógusai miatt abbahagyatott tanulmányait folytathassa.) Első találkozásunkkor az igazgató úr csak annyit mondott szinte tanító bácsisan, hogy tanuljak jól, ha a helyemet a kollégiumban biztosítani akarom, és nem akarok átkerülni a Ráday utcába. (Csak később tudtam meg, hogy ott lánykollégium van, s nem is rossz oda átkerülni...)

A kollégium második emeletére menet meg voltam győződve arról, hogy én – a kényszerű magányban felnövekedett egyke – néhány hétnél tovább nem bírom a közösségi létet. Az ellenkezője történt: az első évet befejezve nem akartam a nyári szünetre hazamenni. És ezt a kollégiumnak, a kollégium felszabadító légkörének, szókimondó – mondhatni: testvéri – közösségének köszönhettem.

Előírásokhoz igazodó emberként mindig részt vettem a csütörtöki kollégiumi nap kötelező estjein, amelyeken elképesztően őszinte, bátor vitáknak lehettem tanúja. Egy alkalommal a téesz-szervezés befejezését méltató meghívott elvtárs az emelkedő életszínvonalról, jólétről beszélt, amikor az első széksorban szokásához híven hanyagul elterpeszkedő diákbizottsági titkár, Varga Lajos, akiről tudtam, hogy verseket ír, lassan felemelte a lábát, hogy cipője lyukas talpát megmutassa az előadónak: íme, az emelkedő jólét.

Egyik első Ménesi úti közösségi élményem Kodály Zoltán jelenlétéhez fűződik. Zsúrielnöke volt a kollégiumi szépkiejtési versenynek, amelynek nyertese emlékeze-

tem szerint Szúnyogh Pál volt. Ő ugyan nem készült fel különösebben, de lévén dunántúli, az „e” hang három változatát olyan gyönyörűen érzékeltette a felolvasott szövegben, mintha szolmizálna. Ezzel kiérdemelte Kodály személyes dicséretét, akinek a temetésén 1967 télutóján – Tóth Gábornak a családhoz intézett kérésére – mi, Eötvös-kollégisták alkottuk a díszőrséget.

Az első diák, akivel a Ménési úton hosszasan elbeszélgetve megismerkedtem, Bollók János volt. Lengyel szakosságom mindenkiben bizalmat ébresztett irántam. Benne is. Bollók magyar–latin–ógörög szakos eminens diák létére jól fozított, s mivel küllemében össze lehetett téveszteni Gérald Philipe-pel, az utcán gyakran leszólították a nők. Így nemcsak kitűnő vizsgái keltettek irigységet főként azokban, akiknek az Egyetemi Színpadon a sűgolyuk volt a bérletes helyük. Én a vizsgaidőszakban kopaszra nyíratkozva Yul Brynnett utánóztam, akit a szocialista táborban csak a Lengyelországban forgalmazott *Hét mesterlövész*ben lehetett látni. Engem az utcán csak a rendőrök szólítottak le..., és igazoltattak.

János nem titkolta, hogy hívó ember és vasárnaponként templomba jár. Egy viharos kollégiumi esten őt választottuk meg diákbizottsági titkárnak... A Ménési úti intézmény történetében az övé lett a legrövidebb mandátum. Másnap az igazgató úr kérésére leköszönt posztjáról. Évek múlva Tóth Gábor elmondta, hogy a pártközpont illetékesei már aznap éjjel tudtak Bollók megválasztásáról, s azt a kollégiumi diákság ideológiailag kétes szellemiségének tulajdonították. Ha marad, kínálkozó alkalom lett volna arra, hogy a narodnyik viperafészket széttapossák. Csak ne lett volna olyan jó az Eötvös-kollégisták tanulmányi átlaga és annyi kollégista nyertese az országos diákköri versenyeknek! Volt, hogy Bollók János egyszerre több díjjal is szerepelt a kollégium virtuális dicsőségtábláján. Az igazgató úrnak ettől függetlenül miatta kellett mozgósítania látható és láthatatlan szövetségeseit. Az ügy el lett simítva. A hatalom azonban nem felejtett. Bollók János, évfolyamának talán legtehetségesebb diákja a Fóti Gyermekvárosba került nevelőtanárnak. Tóth Gábornak és Borzsák professzor úrnak nagy erőfeszítésébe került, hogy hosszú évek múltán vissza tudják hozni őt a latin tanszékre.

Jánossal összebarátkozva 1965 szeptemberében közös szobát szerveztünk négyünknek. Nem kis csikicsukiba került, mert eredetileg más-más szobákba osztottak be minket. Végül Inotai András és Tauber Sándor lett a társunk: mindketten szombathelyiek és német szakosok voltak. Inotai másik, spanyol szakja révén ösztöndíjasként Kubában töltött néhány évet. Akkor a kubai peso még egyenértékű volt a dollárral. András számunkra a ponyvairodalomból ismert nevű italokat – whisky, gin meg megyomás – vásárolt be a Kígyó utcai konzumboltban, hogy megünnepeljük hazatérését. Én az orkánkabátját irigyeltem leginkább, de azt nem lehetett meginni. A magát az igazgatói irodába befészkelő – eredetileg – tíztagú baráti társaság hajnalra meghaladta az ötven főt. Ott volt gyerekkori mezőcsáti cimborám, Szabó Csaba is, aki latin–hindi szakra jelentkezett. Mikor kiderült, hogy hindi szak nem indul abban az évben, beiratkozott az olaszra, anélkül, hogy a nyelvet ismerte volna. Jófejú falusi gyerekként a második szemeszter végén a Rómából jött diplomacsemetéket ken-

terbe verve évfolyamelső lett. Azon a hajnalba nyúló emlékezetes esten mindenki berúgott – ki jobban, ki még jobban. Eötvös József szúrós szemmel, Gombocz Zoltán elnézően tekintett le ránk az igazgató úr szobáját díszítő festményekről. Szerencsére Lenin nem volt tanúja az ivászatnak. Tény, hogy többen vallottak szerelmet az éjszakai portás néninek, aki aznap ünnepelte hetvenedik születésnapját. Ő jelentette Tóth Gábornak, mi történt az éjszaka, aki azonban napirendre tért a történetek fölött. Könnyű volt neki napirendre térni... Mi csak másnap délutánra tértünk... magunkhoz. Tauber Sanyi megesküdött, hogy a menzán vacsorára kiporciózott mákos tészta gin-szagot árasztott, s emiatt felfordult a gyomra és végighányta az Erzsébet-hidat. Pedig lévén vasakarata, tudott uralkodni magán. Fegyelmettségére jellemző, hogy pár hónap alatt bevágta a német–magyar közepes szótárt. Példáján felbuzdulva én a francia–magyar küsszótárt akartam bemagolni, de az *s abandonner*-nál abbahagytam, s nem azért, mert maga a szó is azt jelentette, hogy *elcsüggedni*.

Testvérszobánk a II. emeleti nagytársalgó melletti háló volt. Kósa László szobafőnöksége alatt Gereben Ferenc, Varga Lajos (akkor még Márton nélkül) és Szabó Tibor lakták. Laci már akkor néprajztudós hírében állt, de professzoros kinézete inkább Szabó Tibornak volt. Valóban tekintélyparancsolóan megfontoltan beszélt, ahogy egy majdani tanárhoz illett. Lajos költői becsvágygal vágott neki az életnek, míg az épületben lévő Irodalomtörténeti Intézet munkatársa, az irodalomtörténész Kiss Ferenc le nem beszélt a versírásról. Irodalomban tájékozott emberként emlékezetes műsora volt rádióban. Az egyetem előtt motorversenyzőként hívta ki maga ellen a sorsot, s noha megyei bajnokságot nyert valamelyik kategóriában, egy bukás derékba törte karrierjét, s hogy valami újat kezdjen, jelentkezett a bölcsészkarra. Gereben Feri a napi aprómunka munka szorgalmas művelőjeként az olvasásszociológia egyik legkiemelkedőbb képviselője lett. Számomra ő a módszeres építkezés jelképe.

A két szobaközösség – egyik társunk távollétében – 1966. október huszonharmadikának éjszakáján – a hangulathoz és az összeesküvőkhöz illőn gyertyafényben – verseket olvasva emlékezett meg a tíz évvel azelőtt kitört forradalomról, s arról az Eötvös-kollégistáról, akit Salgótarjánban lőttek le. Ennek a híre biztosan nem jutott el Tóth Gáborhoz, aki egyébként elmesélte, hogy 1957 márciusában a MUK és TUK idején fülest kapott, hogy éjjel házkutatást tartanak a kollégiumban. A diákbizottságon keresztül azonnal riadóztatta a bent tartózkodókat, hogy akinél fegyver volna, azonnal tüntesse el. Éjszaka jöttek is a pufajkások felszerelve aknakeresőkkel. Az „igazgató elvtárs” mint volt második világháborús veterán felhívta a figyelmüket, hogy az a szerkentyű, amellyel végig akarják tapogatni a szobákat, az első vaságy megérintésére sípolni fog...

A kollégium valóban kivételes lehetőségeket biztosított a Pestre került vidéki diákoknak; nyelvtanfolyamok mellett, ha két, három tanulni vágyó kollégista közösen megkért egy ismert professzort, hogy az általuk javasolt témából tartson szemináriumot, Tóth Gábor állta a cechet. Így lett vendégtanár többek között Szörényi László és Katona Tamás, akiknek tanítványai közül ma már többen neves tudósok. Testvér-

szobánk magyar szakosai mindnyájan Czine Mihály szemináriumára jártak, aki a határon túli magyar irodalomról tartott a kollégiumban hetente órát – akkor, amikor a határon túli magyarságról beszélni, ha főben járó véteknek már nem is számított, gyanús volt. Szemináriumának a hatvanas évek közepén irodalmunk egén megjelent két üstökös, Nagy László és Juhász Ferenc is vendége volt. A kollégium legemlékezetesebb irodalmi estje Nagy László jelenlétéhez fűződik. A nevével fémjelzett író-olvasó találkozóra valamikor a hetvenes évek középső harmadában került sor. Láthatóan jól érezte magát. A diákok minden kérdésére kedvtelve válaszolt, az 1956-ot érintőkre is. Túl sok vérbe került a változás – mondta.

Hasonlóan építésünkre szolgáltak a Csoóri Sándor és Kósa Ferenc részvételével rendezett filmestek is, amelyekben a filmek révén az ország romló állapotáról is szó esett. Ezekben találkozók 1956-ról Csoóri is, Kósa is mint forradalomról beszéltek, és lesújtó véleménnyel voltak a magyar állam- és pártvezetésnek a határon túli magyarság iránti bűnös közönyéről. A *Nyolcvan huszár* című film Sára Sándort, a *Petőfi* 73 Kardos Ferencet hozta be a kollégiumba. Amikor politikailag egy-egy kényesebb téma terítékre került, Tóth Gábor, mintha váratlanul sürgős dolga akadna, elhagyta a termet, hogy másnap a pártközpontból érkező telefonos érdeklődésre azt tudja mondani: ő akkor éppen nem volt jelent, de tájékozódni fog. Ilyenkor a hatalom legfelsőbb szintjén szolgáló egykori Eötvös-kollégistáknál is csörgött a telefon, de nem a pártközpontból, hanem Tóth Gábor irodájából. Tóth Gábor ilyenkor is mozgósította láthatatlan hadseregét. Köztük nemegyszer a Kádár-titkárságon magas funkciót betöltő Óvári Miklóst. Eredményesen.

A nagytársalgóba történi hirtelen kirohanását 1965 februárjában a Tiszta Szívvel vitaesten észleltem első ízben. Tanúja voltam az előzményeknek, vagyis annak, amikor 1964 decemberében Kiss Sándor, aki akkor még prózaírással foglalkozott, s talán diákbizottsági titkár volt, megemlítette az igazgató úrnak, hogy kijött a bölcsészkaron egy irodalmi lap, s máris milyen nagy port vert fel. „Hát rendezzenek róla vitát az új szemeszter első csütörtöki estjén” – így Tóth Gábor. Januárban azonban a Szabad Európa fölhabosította a lap körül kavart művi botrányt, s a már le nem mondható vitaestre rendkívül feszült hangulatban került sor. Az igazgató úr megkérte a diákbizottságot, hogy az idegeneket csak úgy engedjék be a nagytársalgóba, ha igazolják magukat. Több bőrkabátos is megjelent, akik nem voltak hajlandók eleget tenni a „rendező” kérésének. ... azon az esten Tóth Gábort többször is elhagyta a termet.

Baráti kapcsolatunk kialakulása után bevallotta, hogy a Tiszta szívvel esten elhangzottaknál és Bollók János DB-titkárrá választásánál jobban megizzasztotta és igazi riadalommal töltötte el Doba László diákbizottsági titkár egyik kérdése..., amelyet Kádár Jánosnak tett fel 1969 vagy 1970 májusában...

Óvári Miklós ugyanis elintézte, hogy a Diákbizottság meghívására Kádár ellátogasson a kollégiumba. A diákok főleg a határon túli magyarság ügyében tettek fel merész kérdéseket az illusztris vendégnek, és Kádár még az elvártnál is tovább ment Ceaușescu bírálatában. Tóth Gábornak a szeme se rebtent. Tudta, hogy a csehszlo-

vákiai bevonulás megtagadásával a román első titkár kegyvesztett lett a Szovjetunióban, s ez Kádárt is Ceaușescu ellen bátorította. De Doba Lászlónak abba kérdésébe, hogy „Aztán mondja, Kádár elvtárs, mért nincsen maguknak gyerekük?”, Tóth Gábor belesápadt. Azt hitte, itt a vég... Kádár nem sértődött meg, kivágta magát – az okot, mint minden rosszat, a Horthy-korszakra kenve.

A kollégium – Ceaușescu zöld lámpát kapott kritizálása helyett az országban egyedül emlékezett meg ünnepi műsorral 1972-ben a nagyenyedi Bethlen Kollégium Gyulafehérváron történt megalapításának háromszázötvenedik évfordulójára. Az ünnepségen részt vett Jékely Zoltán és Vita Zsigmond is.

Tóth Gáborral igazából akkor kerültem atyai baráti kapcsolatba, amikor 1971 nyarán véget ért bécsi ösztöndíjas évem, amelyet Illyés Gyula Herder-díja által biztosított stipendiumnak köszönhettem. Nem lévén állásom, a pályám alakulását figyelemmel kísérő igazgató úr följajlott egy takarítónői státuszt azzal a megjegyzéssel, hogy a kollégiumi levéltár anyagát kellene rendeznem. Lakhatási lehetőségül nevelőtanári megbízást kaptam, s ezzel férőhelyet a háromszemélyes „éjszakás ügyeleti” szobában.

Ekkor javasoltam Tóth Gábornak, hogy állítsunk emléktáblát az 1848-as bécsi légióknak a budai vár falán, mivel több száz bécsi diák áldozta életét a magyar harcterken a közös szabadságért. A táblaállítását nem lehet kifogásolni, mert 1848-as jellegénél fogva rendszert borzolón hazafias tett ugyan, de bele lehet csomagolni az internacionalizmus szeszínű lobogójába.

A javaslattól a megvalósulásig eltelt hosszú időben kiderült, hogy az Eötvös Kollégium csak a Hazafias Népfronttal társbérletben állíthat emléktáblát. A tábla megmentésében az is szerepet játszott, hogy Ortutay Gyula elvállalta az általam írt avatóbeszéd felolvasását...

Közös tervünk megvalósításához már csak pénzt kellett szerezni. Telt-múlt az idő, s történt egyszer, mint a mesében, hogy Tóth Gábor igazgató úr az arcán ritkán látható elégedettséggel behívott a szobájába és suttogóra fogva a következőket mondta: „Te, amikor a kófaragó brigád vezetője... itt megállt, s könyökben behajlított kezét megemelve közbeszúrta – egy ilyen klassz volt vezérkari százados – a szövegből kiolvasta, hogy miről van szó, katonás rövideggel közölte: »Ezt ingyen megcsináljuk!«” Abban a pillanatban teljességgel megmutatkozott, hogy ki az az ember, aki a maga eszközeivel évtizedeken át mentette, ami menthető... A mi javunkra... és az utánunk jövőkére.

ALEXA KÁROLY

2022 és – mi az – ami utána következik?

Gondolunk-e arra, hogy közel s távolban a mi hazánk alighanem az egyetlen ország, amelynek választott kormányai rendre kitöltik hivatali idejüket? Nincsenek pártközi puccsok (legalábbis a jobboldalon nincsenek, vagy ha mégis akadtak, akkor sem veszélyeztették a végrehajtó hatalom működését), nem volt szerencsénk „előrehozott választásokhoz”, vagy idegesítő „interregnumokhoz”.

Ennek a kormányzati stabilitásnak ugyan nem örülhettünk felhőtlenül 1994 és 98, valamint 2002 és 10 között, de annál inkább annak, hogy tizenkét éve nem vagyunk kiteve afféle nemzetpolitikai galádságoknak, amivel a „ballib”-kormányzatok (maradjunk csak ennél a közkeletű-bulváros rövidítésnél) írták be nevüket történelmünk fekete lapjaira. Olyan tényekre gondoljunk, ahogy pl. a Horn – (Kuncze-Magyar-Demszky)-adminisztráció a végsőig elment Magyarország javainak kiárusításában, vagy arra a nyolc évre, ami után az egymást hektikusan váltó MSZP-SZDSZ-es maffia-kormányok szégyenteljes bukásukkor csak a káoszra és a csöldre tudtak visszapillantani a nemzetélet minden területén (az agráriumtól a kultúráig, a honvédelemtől a pénzpolitikáig, a kisebbségi kérdéstől a közbiztonságig), és ezzel olyan elképesztő feladatsort hagyományoztak az utánuk következőkre, amit a nemzetnek és az új – koalíciós kötetekkel nem béklyózott – kormányzatnak csak együttes erőfeszítéssel, kölcsönös bizalommal meg elkötelezettséggel sikerült megoldani.

A most letelt tizenkét év és ez az újabb négy, amire megvan immár a felhatalmazás, alighanem megerősíti nemzeti karakterünket abban a csöndes konzervativizmusában, amely szereti az értékek stabilitását, amely híve a köznyugalomnak, amely tudja, hogy belső és külső béke megrend nélkül elképzelhetetlen bármiféle építkezés. Ami tudatosan-öntudatlanul ott látja a mi korunkat a Tisza Kálmán-i békeévek mellett, valamint egy másik történelmi előzményként, jól eső érzéssel nyugtázza a Bethlen István-i korszak higgadt heroizmusát, amivel a vesztes világháború katasztrófája után megtalálta a nemzeti megmaradáshoz nélkülözhetetlen kötelező politikai minimumot és megtervezte a túlélési stratégiát.

Nagyjából ezeken a történetfilozófiai és nemzetkarakterológiai kérdéseken meditáltam a választási „eredményváróra” készülve (némi önelégültséggel jegyzem meg, hogy ez lett a kilencedik, amin ott lehettem, előbb az MDF, utóbb a Fidesz meghívottjaként), és legfeljebb enyhe szorongást éreztem, de azt is csak addig, amíg az első eredmények sorjázni nem kezdtek. Honnan ez a magabiztosság? Talán onnan, hogy egy kis faluban szavaztam reggel, ott, ahol – „pesti” létemre... – három évtizede igazán otthon érzem magamat. Ebben a háromszáz fős faluban, és körülötte a tágasabb térségben a helyiek közérzetét nem a mindennapi élet alkalmi szükségességei hatá-

rozzák meg, hanem az a nyugalom, ami észleli és el is hiszi (gondoljunk a mindent manipuláló médiára), hogy a körülmények javulnak, amely tudomásul veszi a polgárok sorsán-helyzetén javító intézkedéseket. Ez az emberi „közeg” napra készen tájékozott a politikában, bármilyen rágalmat szórnak is rájuk „fentről”, számítógépe is van, okostelefonja is, de azért sokuk még újságot is járat, és képes megítélni a kormányzati tettek és az ellenzéki akciók érvényességét.

Ez a Magyarország a békében érdekelt és közel érzi magához azokat, akik ezért a legfelső hivatali helyeken dolgoznak, de akikről tudják, hogy nem jönnek zavarba egy disznóölésen vagy egy pálinkmustrán sem. Hogy – már bocsánat... – mindannyian magyarok vagyunk. Azok mindenképpen, akik nem „lejönni” szoktak vidékre... „Vagyok. Paraszt. Magyar.” – szeretem idézgetni Bereményi Géza és Cseh Tamást. Szép, tiszta jambus – a magabiztos derűlátás ritmusa.

Szabad-e, ildomos-e, stílusos-e egy ilyen méretű és horderejű politikai siker – az ünneplő poharak letétele – után nyomban kritikai mondatok megfogalmazásába fogni? Ha talán nem is egészen ildomos és talán nem is igazán stílusos – de szabad, sőt kötelező. Mert – ne ódzkodjunk a közhelytől – ahhoz, hogy holnap is országépítő nyugalom legyen, nem tekinthetünk el tevékenységünk során a nemzetpolitikai távlatoktól. Azaz a kudarcok számbavételétől és a közös meditációtól a kilábalás mikéntjeiről. Persze a civilnek, az állampolgárnak nagyon nehéz mértékadó szakvéleményekhez jutni a társadalmi és gazdasági közélet egyes területein: az események többnyire nem a maguk valóságában, hanem hírként jelennek meg, ami, ugye, oly könnyen torzíthat-torzulhat. Nyilván én sem veszem a bátorságot, hogy véleményt nyilvánítsak – mondjuk – a robotikáról, a katonai beruházások irányáról és volumenéről, vagy a forráságtűrő szőlőklónok telepítésének esedékességéről, de egyetlen olyan területről szabadjon néhány sarkosabb észrevételt tennem, aminek évtizedek óta szemlélője és alkalmi (mellék)szereplője vagyok.

És ez a kultúra. Bármit is értsünk rajta. Mert érthetünk rajta valóban szinte bármit: az ember által teremtett szellemi és anyagi javak összességét vagy azoknak az ismereteknek a teljességét, ami egy társadalom életét összetartja. Én most a nálunk megszokott jelentés szerint a művészeti termelést és fogyasztást értem a kulturális gyakorlaton elsősorban. Tudomásul véve egyfelől L. Simon László hangsúlyos mondatát, mely szerint „a mai kultúránk... medializált térben zajló kultúra”, másfelől nem felejtve Illyés Gyula bátyánk abszurd képzetét, mely szerint a kulturális politika olyasféle szörnyszülött, mint a „hattyúnyakú görény”...

A rendszerváltozás kezdete óta a kultúrát gondolom a közélet ama szektorának, ahol a nemzeti oldalt a legtöbb kudarc érte (talán még a jogszolgáltatás vehető mellé), amelyekben a külső ellenerők alkalmilag sajátos kapcsolatba lépnek a belső gyöngeség (meggondolatlanság, sunyi csoportérdek, butaság) elemeivel. Éppen itt lenne az ideje a mérlegkészítésnek az utóbbi bő emberöltőnyi magyarországi kulturális életről. Onnan kezdve, hogy az Antall-kormány miért nem volt képes érdemben befolyásolni azt a folyamatot, ahogy a pártállami kulturális elit a mindent kisajátító liberalizmus hadoszlopává vált, s lett a nemzeti oldal szövetségeseiből annak ádáz ellenségévé –

kihasználva a jobboldal véleményformálóinak gyanútlanóságát, súlyos meghasonlottságait, s gúnyolódhatott a „civódó magyar” szármalmas balekságain. S mindezt hogyan „stabilizálták” a Horn-időszakban a terület minden pontját anektáló szabad demokraták – a könyvkiadástól a felsőoktatás ideológia szakirányaiig, a színházról a legkülönbözőbb kánonok fabrikálásáig. Nem megyek végig ezen a soron, noha az első Fidesz-kormányzat kulturális politikája is megérdemelné a szigorúbb megítélést. Aminek „mögötteséhez” nem állom meg, hogy ne hozzak ide illusztrációként egy kis személyes eseményt.

1998 tavaszán, még éppen nem volt miniszterelnök, Orbán Viktor beszélgetésre hívott. Emlékeim mélyéről most két elemet emelnék ki. Az egyik az, hogy meglehetősen hevesen kritizáltam a Fidesz-vezetők szerepzavarait, vagyis inkább közönyét a kulturális mindennapokban, s felelgettem Aczél meg társait, akik bizony eljártak koncertre, színházba, kiállításokra, és törekedtek az intenzív személyes kapcsolatok ápolására a kultúra művelőivel. (Ne firtassuk persze, hogy milyen politikai céllal.) Orbán erre elmondta, hogy ők nem járatosak ezeken a terepeken, zömükben jogászok és közgazdászok, és kérte segítségünket: nevezzük meg azokat, akikkel érdemes... stb. Hogy készültek-e ilyen listák, talán igen, talán nem, de az biztos, hogy a kormányzati feladatok elsodorták ezeket a távlatosabb terveket, maradt a kapkodás, az esetleges döntések, a nyomakodó személyes ambíciók, sőt a miniszteri szerep devalválódása, jött a Nemzeti Színház botránya, jöttek a millenniumi évfordulós események.

Most egy nagyobb ugrás után az időben, ha szabad nekem is egy bizarr képpel élnem: a kultúra mai állapotáról folytatott diskurzusok mögött két szellemalakot látok lebegni: Klebelsberg Kunóét és Aczél Györgyét... Ők így együtt mint jelképek, mint közérzeti jelzések, úgy vélem, elég érzékletesen jellemzik a mai kulturális állapotokat és az állami feladatvállalás problémáit.

Kezdjük természetesen annak nyugtázásával, hogy a kormányzat számos alkalommal deklarálta, hogy a nemzeti önépítésben a kultúra szerepe nélkülözhetetlen. A hivatkozási alap majd’ mindenkor Bethlen István legendás kultuszminisztere. A kultúra egésze a nemzeti identitás garanciája, mintázata, ideálja. A nemzeti azonosságtudatnak újra erősítését éppen úgy ideérthetjük, mint annak az ideológiai és történelmi vákuumnak a felszámolását, amellyel a pártállami politikai erőszak lényegében „megszakította” a XX. századi magyar történelmet, vállalhatatlannak nyilvánította a Trianon utáni évtizedeket. Ezen a vonalon haladnak 1990 után – nyugodtan mondhatjuk – „utódpartjaik” is, immár a globalitás ágenseiként és komprádoraiként.

Nos, elképesztő az az erő és elhivatottság, amit a nemzeti kormány ezen a téren felmutat, az ország egész területén, Budapesten és vidéken, nem feledkezve meg az utódállamok magyar régióiról sem. Nincs olyan városunk, sőt falunk se sok, ahol jeleit ne tapasztalnánk a múlt visszahódításának. Ki ne találkozna a „kastélyprogram” vagy a várrekonstrukciók eredményeivel, kinek a szívét ne dobogtatná meg mindaz, ami tapasztal, ha felmegy a budai várba, ha körül járja a Kossuth teret, s ha szembesül

a Városligetben elkezdett elképesztő beruházásokkal. Ezt a „tengelyt” látva (vagy akár a Seuso-kincs visszavásárlásán meg a Nemzeti Bank műtárgy beruházásain álmélkodva), aligha véletlenül jut az ember eszébe a millenniumi évek bizakodó nagyszerűsége. Ha a rosszindulat „látványpolitizálásról” beszél, meg „hatalmi reprezentációról” fecseg, mit se tesz. És tegyük hozzá, mindez miféle – szimbolikus és tettleges – politikai ellenállással küszködve... Fölsorolhatatlan: CEU, MTA, SZFE... – betűszavaknál többet nem is érdemelnek... És itt illik megemlíteni, hogy nagyszerű tudományos munka kezdődött egy-két évtizede és folyik a közelmúlt történelmének a feltárása terén: Itt a Retörki, a Veritás, a Terror Háza, a Kommentár, a XXI. Század Intézet stb. (Sőt idézzük ide az „Ez a kérdés” című állami televíziós vállalkozást is.) Hozzá kell tennünk, hogy nemcsak emlékezetpolitikáról van szó, amit az ellenoldal oly szívesen rágalmaz „etnonacionalizmusnak”, nemcsak a kulturális terek visszahódításáról. Ezeknek a nagyberuházásoknak a jó részében (ha a néholi látványpolitizáló elemekkel lehetnek is olykor stiláris vitáink) ott észleljük a „nyílt kultúra” legújabb kori eszményét, egészen a posztmodernitás nyitottságának bizonyos mérvű elfogadásáig, azaz az a „stáb”, amely itt munkálkodhat – nézzünk kicsit magasabbra is – pontosan tudja az arányokat, amivel a polgári civilizáció, mentalitás, kultúra alapdilemmája leírható: hogyan lehet egyeztetni a társadalom közösségi értékeit a személyiséget érő egzisztenciális kihívások iránti figyelemmel. Elég itt emlékeztetni a Szépművészeti Múzeum hallatlanul igényes (és közönségvonzó) kiállítássorozatára.

Nem árt azonban kissé nagyobbra nyitni a blendét, és futó pillantást vetnünk, néhány példát kiragadva, a kulturális élet vertikumára, az utóbbi három parlamenti ciklus időszakában. Mit tapasztalunk? Lényegében a központi nemzetépítő akarat decentralitását és olykor az alkalmi-sejthető lobbierdekekhez való igazodását, ami – úgy lehet – nem erősíti a kulturális stratégia hatékonyságát. Lássunk pár példát. A levéltárak központosítottan működnek, a megyei könyvtárak megyeszékhelyi költségvetésben; az ún. népművelés a lakiteleki népfőiskolai alapítvány kebelében jutott csodapalotához, a műemlékvédelem a miniszterelnökséghez került; van-e szakmai kontrollja a 2016-ig Balassi Intézet néven működő, utóbb a külügynek átadott intézménynek, amely a magyar kulturális diplomácia központja, s amely – állítólag – mostanában a Liszt nevet vette föl (Véletlenül a kezembe került néhány korábbi kiadványuk – hadd ne soroljam azokat az írókat, akiket a külföld figyelmébe ajánlanak...); a Magyar Nemzeti Filmalap (a korábbi reprezentánsaik által csődbe vitt Magyar Mozgóképfelügyelet Alapítvány utóda) állam az államban, sőt némely érintettek csikorgó élce szerint volt idő – A. V. ejtóernyős földetérése után – hogy Kalifornia Budapesten...; tisztázatlan, hogy a színházak területén miféle lehetőségei vannak az államnak (önkormányzati fenntartás, amatőr mozgalmak, pályázat stb.); mi most a pontos státusa és mozgástere az Emberi Erőforrások Támogatáskezelőbe vont Nemzeti Kulturális Alapnak; hozzájuthat-e hivatalosan elérhető ismeretekhez a civil szféra – mondjuk – a MaNDA (a Magyar Nemzeti Digitális Archívum és Filmintézet) vagy a Petőfi Irodalmi Múzeum portfóliójáról; és mit tudhat az átlagember a MÜPA, a Cseh Tamás Program szakmai kontrolljáról, a csodálatosan helyreállított Opera

meg a Zeneakadémia várható szerepváltozásairól az újabb zenei beruházások után, vagy a Nemzeti Múzeum távlatos funkciógazdagodásáról a kulturális „fogyasztásban” stb., stb.; és némi megilletődöttséggel – valami szerepem nekem is volt itt a kezdetekben – ide vonnám az Országút című folyóirat elszomorító történetét, amely, mutatis mutandis, emlékeztetheti az irodalmi életet a 2009–10 között létező és felszámoló Nagyítás (érdemben máig fel nem dolgozott) sorsörténetére.

Mindeközben nem mellőzhetjük a kulturális kormányzáson belüli – vagyis inkább melletti... – művészetirányítás alapelveinek megfogalmazását. Abban vélem ennek lényegét meghatározhatni – régiesen fogalmazva -, hogy a NER állama rábízta az ide vonható ügyek intézését magára a „művészeti életre”. Mintegy kivonul a döntési helyzetekből, legfeljebb a költségvetésén keresztül tartja „a területtel” a kapcsolatot. Nem új helyzet ez, megvalósítását kezdeményezte már az Antall-kormány is a Nemzeti Kulturális Alap megteremtésével, amely elvileg egy önigazgató apparátusként működött (kelltt volna, hogy működjön). Számtalan átalakítása az utóbbi negyedszázadban arról tanúskodik, hogy szándék és eredmény nem teljesen fedi egymást.

Ennél azonban súlyosabb a helyzet elvileg is, a gyakorlatban méginkább – megítélésem szerint – a Magyar Művészeti Akadémiával. Annak létrejöttével és tízéves történetével, mióta az Alaptörvénybe is belekerült. Tudom én persze, hogy mennyi mindent kellett jóvá tenni a szocialista majd a liberális kultúravezérlés több évtizedes története után, azt is csak helyeselni lehet – teoretikusan –, hogy az állam önként kivonul erről a terepről és helyet-szereplehetőséget biztosít a művészi autonómiának. Csak éppen ez a merőben jószándék mozgatta hatalmi döntés nem számolt néhány szubjektív tényezővel, a szerepvállalói és az intézményes „pszichével”, azzal, hogy mi történik amaz érzékeny szerkezettel, ahonnan az állam kivonul. Ez az Akadémia néhányak kitartó erőfeszítéseivel és sokak szolidaritásával jött létre, de éppen azért, mert az államhatalom kulturális érzékenysége nem volt meghatározóan markáns – óh, Aczél György lebegő árnyalakja... – egyes markáns személyiségek jutottak szinte kontrollálhatatlan vezető szerephez. Elkötelezettséggel és erővel, erőszakossággal és elfogultságaikkal. És hogy a szellemből praxis legyen: megnyerték a legfőbb döntéshozó bizalmát. Soroljuk? Makovecz Imre és Csoóri Sándor, Jókai Anna, Kerényi Imre, Szöcs Géza, Gyurkovics Tibor, Jókai Anna, Fekete György... Remek emberek, zömükben jelentős alkotók, a nemzeteszmé elkötelezettjei. Viszont mára már nyilvánvalóvá vált, hogy a jóvátételek időszakának nagyjából a végétével, mindinkább a szűkösebb klikkérdekek – finomabban szólva: a szekértábor mentalitás izetlenségei – látszanak meghatározni a szervezet működését. Ami szűkkeblűséget jelent, sőt kirekesztést, az értékelvőség meghódolását egyéb alanyi szempontokkal szemben. Az akolmeleget nem szívesen osztják meg a kerítésen kívül rekedtekkel. Tűrhetetlen, hogy olyan alkotók nem „kaptak”-„kapnak” tagságot, mint Vasadi Péter, Szepesi Attila, Zalán Tibor, Erdélyi János, Fábíán László, Tandori Dezső, Kocsis Zoltán, Szöcs Géza, Juhász Ferenc stb., sorolhatnám.

Jól tudom persze azt is, sok keserűséget szereznek nekünk, hogy vannak menthetetlen és kezelhetetlen alakjai a másik oldalnak – a Parti Nagyokkal, Zavadákkal, Péterfyekkel, Alföldikkel, Végelekkel, Mácsaikkal, Szász Jánosokkal stb. nincs „mit kezdeni”. Mindazonáltal nagyon nem tetszik, remek művészi teljesítményeikre emlékezve, hogy pl. Bodor Ádám, Krasznahorkai, Gross Arnold vagy Bertók László kívül rekedt a köreinken, nem tartom védhető („politikailag” akárhová is „fajult” esetleg), hogy a Széchenyi Akadémia nem kapott helyet a „hatalomvéde bensegnek” legalább a perifériáján. És ez az állapot különösen akkor védhető nehezen – de ennek ki-ki maga nézzen utána –, ha az MMA tagok némelyikének eddigi teljesítményét, valós szakmai rangját mérlegeljük. S ennek a szellemi és intézményes bezárkózásnak hatása természetesen kiterjed akár a sajtóra is. Lásd pl. a Magyar Nemzet kulturális ténykedését évek óta, vagy a megyei lapok központilag szerkesztett – sokszor bizony szánalmas – hétvégi mellékleteit.

Ennél fogva ez a gigantikus intézmény kevésbé látszik alkalmasnak arra, hogy néhány nemzetpolitikai probléma tisztázásában és megoldásában aktívan közreműködjön. Itt elsősorban a jobboldali szellemi életben mutatkozó válságjelenségekre gondolok: azokra a mind hangosabb szélsőségekre, amelyek ki akarják sajátítani a történelmet éppen úgy, mint a kulturális kánonokat. A példákat valamennyien könnyedén sorolhatjuk, a „Pozsonyi csata”-ügytől kezdve, a mértéket nem ismerő Ady- és Illyés-kritikáig. És ez a hangosodó kultúrharc nemcsak a sajtóban vagy a könyvkiadásban jelenik meg, hanem hovatovább az iskolai oktatás övezeteit is megcélozza. Miközben a „másik oldal” ölbetett kézzel kajánkodik.

A másik oldal? Szerencsére van már vagy van még olyan tagoltsága a magyarországi kulturális hatalmi szerkezetnek, amin most egyszerűen a mecénatúrát értsük, hogy itt-ott bizonyos – nem lebecsülhető – szerepe lehet a tőrésnek és a türelemnek is. Ajánlanám pl., hogy nézzük végig a legkomolyabb járadékkal járó Digitális Akadémia vagy a Térey János Alkotói Ösztöndíj kedvezményezettjeinek a listáját: az előbbinek több mint fele, az utóbbinak bő harmada tartozik a „másik oldalhoz”... De hirtelenjében említhetném, itt van előttem az íróasztalon az MMA kiadója, Pécsi Györgyi és Falusi Márton által létrehozott szenzációs lexikont az 1956 utáni magyar irodalomról: oly nyitott és oly szakszerű, hogy nincs „oldal”, amely érdemben és szakszerűen kritizálhatná. (Persze – pletyka – azon nyomban fel is jelentették „belülről”...)

Utolsó bekezdésként egy szimbolikus képpel szeretnék élni. 2010 után a második Orbán-kormányának két remek barátom, két alkotóként is hiteles kulturális államtitkára volt: Szócs Géza és L. Simon László. Géza korunk egyik legtávlatosabb művészi szelleme, Laci alighanem a legfelkészültebb és legrátermettebb kultúráirányító politikus. Meg is buktak mindketten. Aczél György árnyékát, ha már szóba került – volt hozzá szerencsém személyesen is az ősidőkben – egy olyan portré segít véglegesen elhárítani, amin egyaránt felismerhetők Géza és Laci vonásai. Értse, aki érti.

